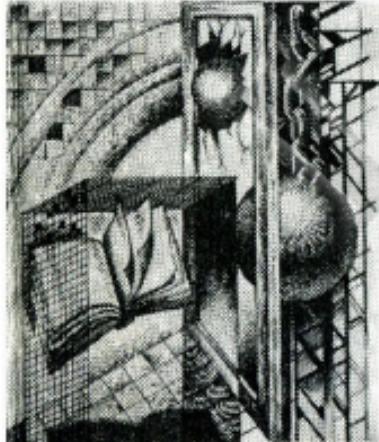
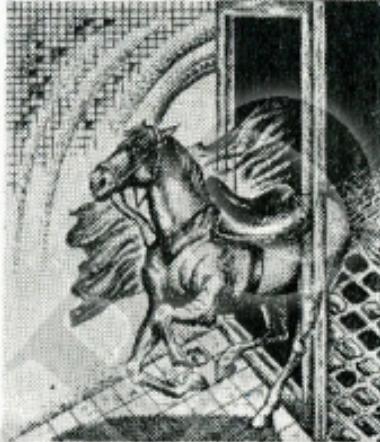
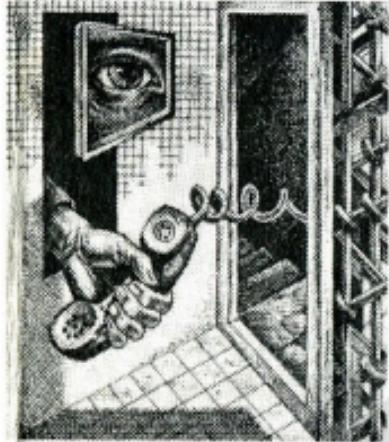

ВАСИЛЬ
ВРУБЛЕВСЬКИЙ

ЗАМОК
НА
ГЕНСЕКА

СУЧАСНА АВАНТЮРНА ПРОЗА СУЧАСНА АВАНТЮРНА ПРОЗА

Василь ВРУБЛЕВСЬКИЙ

ЗАМАХ НА ГЕНСЕКА

Повісті

Житомир
КВО "Газета "Житомирський вісник"
1992

Студент Роман Ковальчук несподівано потрапляє у „сферу оперативного інтересу“ КДБ. Проти його фабрикується справа, алаштовуються провокації. Тільки випадок допомагає йому викарабкатися з лещат кегебістів. Про все це читач дізнається з повісті „Замах на генсека“.

Герой іншого твору „Вбивство на зупинці“ — молоді люди, що належать до різних суспільних прошарків: студенти, учні ПТУ, „вуличниці“, офіцантка. Життя в сучасному місті на кожного з них накладає певний, досить часто — негативний відбиток, всі вони так чи інакше стають жертвами „законів підвріття“.

У повісті „Акція“ автор змальовує нищість та зубожіння „сильних світу“ — містечкових князьків, апаратників, кар'єристів.

В центрі повісті „Отаманша“ — ватажок селян-повстанців Маруся Соколовська. Дія твору розгортається на тлі громадянської війни, у найтрагічніший для українського народу час, коли більшовики зброею задушили УНР і на багнетах принесли на Україну „пролетарську революцію“.

ISBN 5 - 86868 - 106 - 1

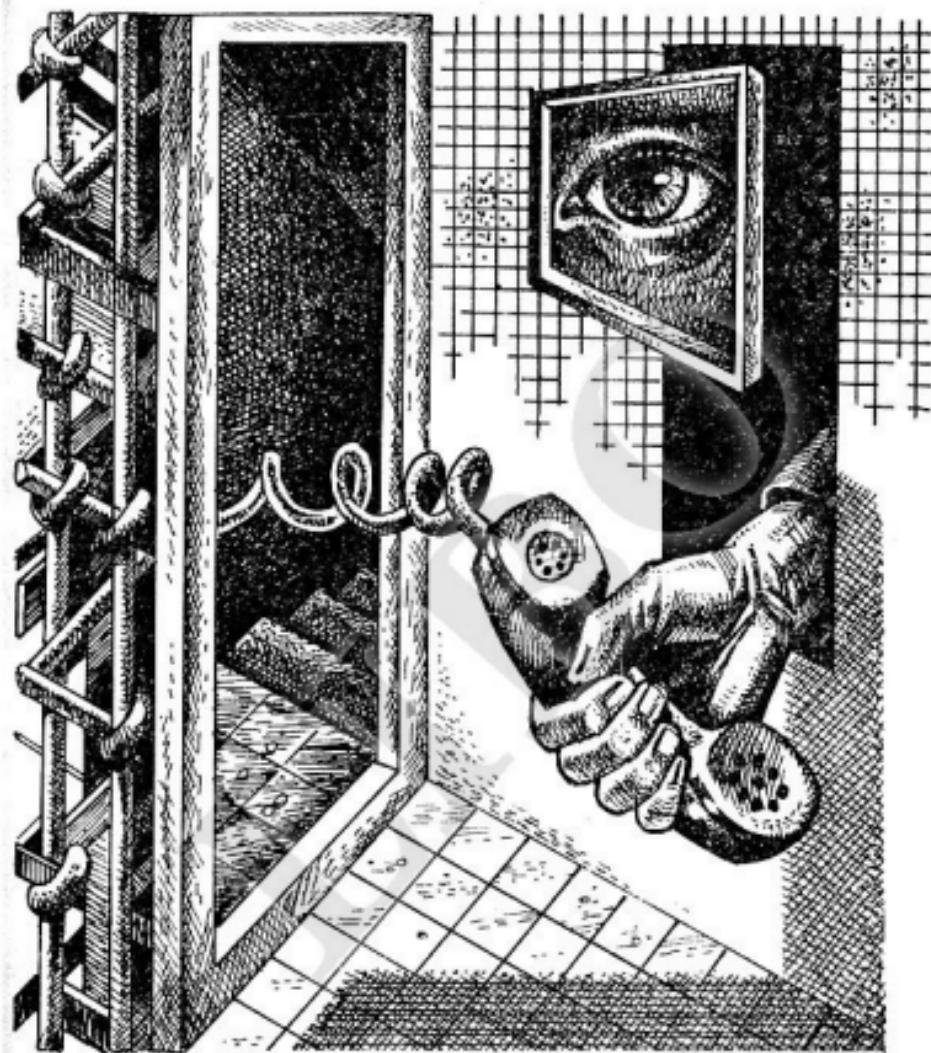
© Врублевський В. М.,
текст, 1992.

© Вербицький В. М.,
художнє оформлення, 1992.

© КВО „Газета „Житомирський
вісник“, видання, 1992.

Зміст

ЗАМАХ НА ГЕНСЕКА.....	3
ВБІВСТВО НА ЗУПИНЦІ.....	37
АКЦІЯ.....	85
ОТАМАНША	125

ЗАМАХ
НА ГЕНСЕКА

1.

Роман саме закінчував голитися, коли у двері раптом постукали.

— Відчинено! — гукнув він, відходячи від люстерка, приkleєного до шиби вікна.

Рипнули двері ("Треба буде якось змастити," — подумав хлопець), у прочілі з'явилася скуйовджена чуприна Толоцького.

— Чуеш, Ковальчук, — сказав він, поправляючи окуляри, — тебе комендант кличе.

Роман спинився посеред кімнатки, запітально глянув на Толоцького.

— Чого я йому знадобився?

— Біс його знає, — стенув плечима той.

На обличчі Толоцького з'явився вираз уїдливої цікавості.

— Слухай, — скрадливо притишів він голос, озираючись, — а ти нічого не учворив?

— Та начебто ні...

— Тоді не знаю! — знову знизав плечима Толоцький і нараз змовницьки запропонував: — Якщо хочеш, скажу, що тебе немає.

"Спасиочки!" — подумки обурився Роман. — Знаємо твою доброту! Хлібом не годуй, тільки дай привід загребти очко перед комендантом: одразу ж побіжиш і накапаеш, що сиджу в кімнаті й не хочу йти..."

— То що? — по-своєму зрозумівши Романове мовчання, ще скрадливіше спитав Толоцький. — Сказати, що нема?

— Навіщо? — хмикнув Роман. — Мені нема чого боятися.

— Як хочеш... — з помітним розчаруванням зітхнув Толоцький і, не причинивши за собою дверей, потупав коридором далі.

"Цікаво все-таки, чого він мене викликає?" — думав Роман, спускаючись сходами. — Ніяких пригод останнім часом зі мною не траплялося, за гуртожиток сплатив вчасно, з вахтершами не лаявся, в туалеті не курив, після одинадцятої вечора не приходив..."

Та на душі все ж було тривожно. Комендант — людина капосна, від нього можна сподіватися чого завгодно. Чи то сім'ї у нього не було, чи то ще з якихось причин, але в гуртожитку він днівав і ночував. Повсякчас

влаштовував обходи по поверхах, вишукуючи порушників "Правил проживання і поведінки студентів в гуртожитку", складених ним самим. Цими правилами мешканцям заборонялося: лежати вдень на ліжках, курити, грати в азартні ігри, вживати спиртні напої, голосно говорити і сміятися, вмикати магнітофони та програвачі, перебувати "не в своїх кімнатах" після одинадцятої вечора. Одне слово, заборонялося майже все. Навіть запрошувати до себе в гості вони могли тільки: "а) близьких родичів (батьки, рідні сестри і брати) — по пред'явленню документа, що підтверджує це; б) студентів свого факультету — по пред'явленню студентського квитка; в) осіб, що входять до категорій громадян, названих у пп. а, б — тільки за спеціальним дозволом коменданта". Особлива примітка до цього розділу, крім того, застерігала: "1. Відвідування студентів, що проживають в гуртожитку, особами, які не проживають в гуртожитку, але мають право на відвідування відповідно до пп. а, б цих Правил, дозволяється: у робочі дні — з 19.00 до 20.00, у неділю — з 12.00 до 15.00; 2. Відвідування студентів, що проживають у гуртожитку, особами, які не проживають у гуртожитку, але мають право на відвідування відповідно до п. в Правил, дозволяється: у робочі дні — з 17.00 до 19.00, у неділю — з 15.00 до 18.00; 3. При перебуванні відвідувачів у кімнаті категорично забороняється зачиняти двері на ключ або защібку; 4. У випадку порушення зазначених вимог студент, що проживає в гуртожитку, може бути виселений з гуртожитку або позбавлений права запрошувати гостей на термін, що встановлюється комендантом після всебічного розслідування причин і форми порушення".

Комендантом, як людина військова — капітан у відставці, над усе любив "жалезний паррадок". І хоч в ректораті добре розуміли, що студентський гуртожиток — не казарма, але були готові на все, аби тільки застрахуватися від зайніх неприємностей: "Студенти ж — люди ненадійні! Дай їм попуску, то лиха не оберешся..."

Роман, хоч і не відчував за собою ніяких гріхів, та однак нервував і тривожне передчуття чогось недоброго посилювалося з кожним кроком.

Однак коменданта в кабінеті не було, за столом на його місці сидів якийсь чоловік. Обличчя його Роман розгледіти не міг, бо незнайомець розташувався спиною до вікна. Окинувши поглядом кімнату і пересвідчившись, що більше нікого тут немає, хлопець вже зібрався було вийти, як раптом чоловік підвівся і спітав:

— Ковальчук?

— Еге ж, — збентежився Роман. — А що?

Чоловік обійшов вкруг стола, вказав кивком голови на стілець, виставлений на середину кімнати:

— Сідайте, треба поговорити. — По тому підійшов до дверей, зачинив їх на ключ.

Помітивши насторожений погляд хлопця, вийняв із внутрішньої кишени піджака червону книжечку.

— Я капітан кегебе. Прізвище мое Лагутський.

— Капітан чого? — перепитав, запинаючись, Роман.

— Комітету державної безпеки, Романе... — чоловік скосив очі на стіл, заглянув в якийсь папір'язь. — Романе Степановичу... Я не помиляюсь?

Роман кивнув головою.

— Ни...

Впродовж наступних кількох хвилин кегебіст мовчкі розглядав Романа, і у хлопця виникло неприємне відчуття, дуже схоже на те, десятилітньої давності, коли йхню шкільну екскурсію водили в Москві до мавзолею. Тоді йому, веснянкуватому п'ятикласнику з далекого поліського села, було мало не до сліз образливо, що якісь поважні дяді обмацујуть його, ніби злодія. Потім, коли вже вийшли з мавзолею, Василь Майдик спитав:

— Чуеш, Ромцю, а тебе тоже лапали?

Ромка ствердно кивнув головою, а Василь зашепотів:

— А я бачив, що вони геть усіх лапали, навіть Олену Федотівну...

— Та ну? — не повірив Василь.

— Й-бо... А знаєш, нашо вони це роблять?

— Нащо?

— Бояться, щоб ніхто бомбу не заніс...

Ромка вибалувшив очі.

— Ти дурний чи що? Якби боялися бомбу, то нас не лапали б. Хіба піонери бомби носять? Не, тут щось друге...

Василь крутнув пальцем біля скроні.

— Сам ти, Ромцю, дурний! Американці, знаєш, які? Вони запросто можуть якомусь хлопцю дати бомбу, щоб заніс...

— Хто ж понесе? Це ж — Ленін!

— Ну що! — не здавався Майдик. — Знайдуть якогось боягуза, дадуть бомбу і скажуть: "Або занесеш, або ми тебе вб'єм!" Отак ось...

Роман, пригадавши той випадок з дитинства, мимоволі посміхнувся.

Лагутському ця ледь помітна посмішка чомусь дуже не сподобалася. Він спохмурнів, рішуче присунув до себе якісь папери і клацнув авторучкою з блискучим металевим корпусом.

— Значить, ви — Роман Степанович Ковальчук? — спитав тихо і підкresлено сухо.

— Ну...

Це "ну" кегебісту не припало до душі ще більше. Схиливши голову, капітан грізно зиркнув спідлоба і, поволі цідячи слова крізь зуби, промовив:

— Ви, Романе Степановичу, ще не усвідомили, мабуть, з якою установою маєте справу. Утім, зрозуміти це у вас ще буде час, а поки що затямте: відповідати на всі мої запитання ви повинні чітко і ясно. Понятно?

Роману абсолютно нічого не було "понятно" і він мало не ляпнув знову те кляте "ну", але вчасно схаменувся і, прикусивши кінчик язика, тільки кивнув головою.

— От і добре, — вже дещо поблажливіше мовив кегебіст і навіть спромігся на казенну посмішку. — Приємно, коли...

Він не договорив. Натомість зробив якийсь чудний жест — ніби пройшовся пальцями по невидимій спіралі — й, відкинувшись на спинку стільця, дістав з бічної кишени піджака пачку "Експресу" та сірники.

— Куриш? — спітав Романа, переходячи на "ти".

— Дякую, чомусь не хочеться...

— Діло хазяйське, — стенув плечима кегебіст, збиваючи попіл просто на підлогу. По тому виклав лікті на стіл, підпер долонями підборіддя і звів на хlopця примуржений погляд. — Отже, Романе Степановичу, ви вчитеся на першому курсі... Ні-ні, відповідати не треба! Навіщо утруднювати себе? Я ж не запитую, я лише, так би мовити, констатую факт. От коли в чомусь помилуюсь, то тоді вже, Романе Степановичу, поправте, будь ласка! Хоча... Думаю, що цього вам робити не доведеться, бо наша фірма ніколи не помиляється. Навпаки, — тут Лагутський зітхнув, демонструючи майже правдоподібну скрушність, — нам доводиться мати справу з тими, хто, на превеликий жаль, допускається помилок. Власне, це і є те нелегке й відповідале завдання, яке ставиться перед нами партією і народом. І ми, щоб ви знали, з честью виконуємо цю нелегку місію. Саме завдяки нам багато хто усвідомив свої помилки, чесно їх визнав і став на шлях виправлення.

Роман слухав і ніяк не міг збегнути, для чого все це кажеться і яким чином почуте може стосуватися його? І від того в грудях поволі крижаніла тривога.

Кегебіст тим часом докурив цигарку і почав неквапом складати папери, що лежали перед ним, учетверо. Склавши, сковав їх до кишени і тільки тоді знову глянув на хlopця.

— Гаразд, — сказав, встаючи. — Будемо вважати, що знайомство відбулося. Можете йти, Романе Степановичу!

Хлопець сидів і тільки спантіличено кліпав повіками.

— Звісно, — майже доброзичливо усміхнувся Лагутський, — про нашу

розмову не повинна знати жодна душа. І ще... Обов'язково подумайте над тим, про що я говорив. Певен, це буде дуже корисно і коли ми зустрінемося наступного разу, то розмова тоді, переконаний, буде у нас набагато цікавішо.

2.

Минуло, мабуть, з півгодини, але тривога не поліщала Романа. Навпаки, вона все владніше, все похабніше загарбувала все його ество.

Прикурюючи цигарку на лавочці за гуртожитком, помітив, як тремтять руки. Це і здивувало, і вразило, а водночас з тим ще нестерпніше забаглося чимшвидш вдихнути на повні груди гіркуватий дим — мав надію, що це подіє заспокійливо. Справді, після кількох затяжок відчув певну полегкість, пальці перестали тремтіти й думки не плуталися вже так безладно, як за кілька хвилин перед цим: поверталася здатність мислити й аналізувати. Але поверталася надто повільно, і хлопець, підсвідомо оберігаючи хистке самовладання, не докуривши цигарку, поспіхом дістав ще одну.

“Що їм потрібно?” — вкотре подумки запитував себе. Але, хоч як і не намагався, не міг віднайти бодай невеличку зачіпку, яка б допомогла розплутати клубок вагань і здогадів.

Власне, ніяких здогадів і не було. Було тільки загострене передчууття небезпеки — незрозумілої, непевної, а тому й особливо жахаючої.

В задумі Роман не помітив, що до нього простує Женська Мінчук, знаний серед студентів під прізвиськом Альо-Гараж.

За кілька кроків від лавочки Женська спинився, розширнувся довкруж, і лише пересвідчившись, що поблизу немає ні душі, покликав:

— Альо, гараж!

Поява Мінчука була настільки несподіваною, що Роман мимоволі здригнувся.

— Що там ще? — спітав похмуро.

— Справа є, — тихо, майже пошепки, сказав Альо-Гараж, підходячи ближче, і знову, як і мить тому, розширнувся пообіч.

— Відчепись! — розіалився Роман; гадав, що Женська, як завжди, почне “пудрити мізки” всілякими дурничками. — Не до тебе...

— Знаю.

— Що знаєш?

Альо-Гараж усміхнувся краєчками губ.

— Чого ти зуби показуєш?

— Нічого я... — почав було виправдовуватися Женська, ображено кліпаючи повіками.

Та воднораз перемінився, в погляді зблимула рішучість.

— Кегебіст викликав? — спитав.

Роман зиркнув сполохано і опустив очі долу.

“А йому звідки відомо?” — подумав.

В голові промайнув неприємний здогад: а що, коли Альо-Гараж підісланий тим капітаном? Хоча б для того, аби перевірити, чи Роман і справді нікому не розказуватиме?..

Пильно глянув Альо-Гаражу просто у вічі. Женька не відвернувся, спокійно витримав жорсткий погляд, але на обличчі його, здалося, змігнув німий докір.

— Ну, чого ж мовчиш? — спитав, сідаючи поруч. — Можеш не боятися, я не стукач, — мовив по короткій паузі.

Роман здивувався: “Він, що, думки читає?”

— І не переживай дуже, — Женька поклав руку Романові на плече. — Мене он також викликали.

— Тебе?

— А чого ти так дивуєшся? — хмикнув Женька. — Той самий підар, що й тебе.

— Лагутський?

— Саме він, — кивнув головою Альо-Гараж. — Я його мизу знаю, як свої п'ять пальців. Чи то пак чотири... — засміявся хриплувато.

На правій Женьчиній руці, яку він зараз випростав над коліном, й насправді не було одного пальця. Альо-Гараж, утім, не комплексував цим, навпаки — частенько полюбляв розповідати, як саме його втратив, і хоч історія та була вельми банальною, та в устах самого Женьки звучала, мов дотепний анекдот. Отож хлопці з гуртожитку, коли на них напосідала нудьга, просили його: “Ану, розкажи, як тобі дід пальця відтяв!”

— Отож, — провадив Мінчук далі, — коли побачив його сьогодні в гуртожитку (він саме заходив до коменданта), то я причайвся під сходами. Дай, думаю, подивлюся, кого викликатиме...

— І побачив мене?

— Альо, гараж! Не поспішай! — мотнув Женька головою, відкидаючи з-над очей неслухняного чуба. — Зараз я тобі таке скажу...

— Ну? Не тягни ж кота за хвіст! — все ж не втримався Роман.

— Я, здається, тепер знаю, хто нас закладає...

— Як це? — Роман звів на перенісці брови.

— Як-як... Дуже просто! Хтось щось сказав не те чи зробив якусь дурницю, а ця наволоч ім зразу ж на Паризьку комуну: тук-тук, так-так!

— Женька поступав кулаком об лавку.

— Ну?

— Що "ну"? — перекривив Альо-Гараж. — Рогалики гну... Слухай далі й мотай на вус!. Стою я під сходами, отже, і зирю собі у щілину між дошками і стіною. Не минуло й двох хвилин, бачу: Галим з казахського відділення. Спинився біля дверей, озирнувся й зайшов, навіть не поступавши. Отже, добре знав, хто в кабінеті. Через кілька секунд двері відчинилися, Лагутський визирнув у коридор — це, я так думаю, для того, аби пересвідчитися, чи ніхто Галима не засік. Глянув в один бік, інший і назад сховався. Чую: замок клацнув...

— А далі?

— З хвилин двадцять там удвох були. Мені вже й набридло, відверто кажучи, під сходами стовбичити. Зібрався вже було піти, аж тут і Галим з кабінету вислизнув. Постояв, а потім, чую, гукас Толоцькому (його я не бачив, але думаю, що він саме до гуртожитку зайшов), аби він сказав тобі, що комендант викликає...

Женька замовк, зробив поспіхом кілька затяжок.

— А тепер, — глянув Романові у вічі, — розкажи, чого хотів від тебе цей довбанат?

— Коли б я зінав! — розвів руками Роман і коротко, в кількох словах, переповів розмову з Лагутським.

— І це все? — здивувався Альо-Гараж.

— Все...

Женька замислився.

— На понт бере! — сказав трохи згодом, енергійно дубнувши носаком черевика землю. — Мабуть, нічого такого, за що можна було б зачепити тебе по-справжньому, у нього немає, але чимось ти його зацікавив. Тож і виришив злегка тебе поскубти, на нервах пограти — раптом щось вибовкаеш...

— Ale... навіщо це їм?

— Біс його знає! — стенув плечима Женька. — Мене, наприклад, за анекdoti тягають...

— За анекdoti? — здивувався Роман.

— Еге ж, за них, — скрушино зітхнув Альо-Гараж. — Вірніше, за одного. Про дорогоого Леоніда Ілліча... Все щось винюхають, а що саме, здається, і самі не знають. Робота у них така дурна чи що...

— Я завжди думав, що вони ловлять шпіонів.

Женька розсміявся.

— Шпіонів, кажеш? То виходить, що ми з тобою — шпіони? — він ухопив Романа за лікоть і, пересилуючи сміх, скорчив дурника: — Сер, чи не працюєте ви на Інтелідженс Сервіс? Чи, може, ви резидент ЦРУ?

— О, ес! — в тон йому вигукнув Роман. — І на китайців теж працюю!

3.

Минув тиждень, другий — кегебіст не з'являвся. Роман помалу заспокоївся, став вважати, що той виклик до комендантового кабінету був цілком випадковим. Така собі прикра помилка, не більше.

“Мабуть, — думав, — щось вони там переплутали. Може, с ще якийсь Ковальчук в інституті, який чимось завинив, а вони, доладу не розібравшись, мене запідоцрили...”

Поволі тривоги й зовсім щезли, життя увійшло в звичне русло. Заняття, бібліотека, зрідка — кінотеатр, а по п'ятницях — дискотека в студентській ідалні “Берізка”. До неї хлопці з гуртожитку завжди готувалися з особливою ретельністю, бо ж тільки на цих вечорах мали нагоду поблизчче познайомитися з дівчатами із інших факультетів. На своїх увагу звертали мало. Рідні “селочки” їм здавалися чомусь менш вродливими, аніж “чужі”, а, крім того, вони дотримувалися неписаного правила: “Не гуляй там, де живеш, і не живи там, де гуляєш”. І, звичайно ж, далеко не останню роль відігравало ще й те, що в гуртожитках інших факультетів порядки були не такі суворі. Деяким старшокурсникам за допомогою доволі примітивних хитрощів вдавалося проходити на дівочі поверхи другого чи третього гуртожитку без документів й навіть ночувати у своїх пасій. Головне, щоб все залишалося шито-крито й не обурювалися співкімнатниці. Загалом, цю “проблему” дівчата вирішували між собою зарання, швидко і на обопільно вигідних умовах: “Сьогодні приходить мій, а завтра я забираюсь к чортовій матері і ти можеш приводити собі...”

Звісно, подібне могли дозволяти собі тільки старшокурсники і старшокурсниці, над головами яких вже не висіли домоклові мечі відрахувань з інституту за “аморалку”. Ні для кого не було секретом, що вигнання з останнього чи й навіть передостаннього курсу — ЧП для вузу і ректор міг піти на це тільки в особливо екстремальних випадках. Як от в історії з Боциком, котрий примудрився за два місяці чотири рази переночувати у витверезнику. Та й то його не відрахували, а вмовили написати заяву на академвідпустку.

— Не сціть, чуваки! — наставляв перед від’їздом до рідного Олевська п’яній в дупель Боцик своїх молодших братів по нещастю, себто по навчанню в інституті. — Ці гівнюки, інститутські начальнички, страх як бояться підпсувати звітність. Їх же за кожне відрахування в міністерстві довбуту у хвіст і гриву! Думаете, мене умовили написати цю заяву тільки тому, що я у витверезнику надебоширив? Пенісом вам по мармизах, якщо так думаете! За два останні роки я з десяток заходів туди зробив — і нічого... Ex! — відкоркував чергову пляшку “чорнила”. — Якби я не послав з перепою до трахнутої матері декана, то нічого не було б і цього

разу!

Після цих "одкровень" Боцик налив собі повну склянку портвейну, обвів притихле товариство осоловілим поглядом і докінчив:

— Подумаєш, цабе велике! Образився, бач... Не на тверезу ж голову було! Але нічого! Я ще покажу цим дурбеликам, де у рака срака. Оце покентуюся з рік і поновлюсь. А що? Хіба дарма я три з половиною роки угробив? Нікуди їм тепер від мене не дітися, видадуть диплома, мов миленькі, та ще й під фанфари...

Боцик, звісно, трохи перебільшував, але те, що він говорив, цілком відповідало дійсності. Маючи за плечима вісім місяців навчання і досить таки непогано вивчивши інститутські порядки, Роман був впевнений, що саме таким і буде фінал Боцикового навчання в інституті. Собі ж ще раніше затявся два-три роки потерпіти й остерігатися всіляких халеп, бо знов, що справжнє студентське життя настане тільки на останньому курсі.

Але одна справа — запосягтися, а інша — чинити так, як замислив. Тим паче, коли тобі дев'ятнадцять і життя повсякчас підкидає звабливі забаганки й непогамовні прагнення. Й хіба всидиш, коли, скажімо, уся чоловіча рать факультету виrushає на дискотеку в "Берізку"? Чи може бути сумнівів, що з-поміж нудотливої перспективи скніння над конспектом маніфесту привида, що бродить по Європі, та захоплюючого передчуття безтурботно проведеного вечора нормальний студент вибере без вагань тільки друге?

— О, Марадона! — налетів на Романа, тільки-но він переступив поріг обідньої зали "Берізки", звільненої на вечір від столів, Булат Кахаєв з казахської групи. — Мое шануваннячко!

— Привіт! — відказав без особливої радості Роман, намагаючись уникнути Булатових обіймів.

Але той, не помічаючи чи не бажаючи помічати цього, міцно стис Романову долоню і, поклавши руку йому на плече, шепнув:

— Тут одна цікавенька дівчинка дуже хоче з тобою познайомитися...

Роман з удаваною байдужістю зиркнув спідлоба.

— То й що? — спітав.

Кахаєв хитрувато усміхнувся.

— Ех ти, шляпа! У неї така фігурка! Талія французька...

— І звідки ж ця француженка? — глузливо примуржив очі Роман. — З Алма-Парижу? З департаменту Кос-Павлодар?

— З Кос-Кіздалу! — образився Булат. — Не хочеш, то не треба, а випендрюватися без діла...

Він не договорив й намірився розчинитися в пульсуючому під ритм

аббівського шлягера натовпі, та раптом обернувся й крикнув:

— До речі, її брат тренує дубль “Кайрата”!

“От бестія! — незло лайнувся Роман. — Знає, чим узяти!”

— Ну? — Булат, відчуваючи, що вцілив у “десятку”, вже знову стояв поруч. — Познайомити?

Для годітися Роман трохи помовчав.

— Гаразд, — сказав за якусь мить, намагаючись удавати, що погоджується тільки заради того, щоб не образити приятеля. — Якщо ти наполягаєш...

— Зовсім ні!

— Мовчи вже... Я ж знаю, що пообіцяв тій “француженці” звести зі мною, а тепер туфту гониш про брата, аби тільки не виглядати перед нею базікалом.

— Ніякої туфти, — забожився Булат. — Можеш сам у неї спитати!

Гульнара — так звали “француженку” — і справді була дівчина вродлива.

“Дарма, що казашка!” — захоплено подумав Роман, потай оглядаючи її з голови до ніг. Вірніше, з ніг до голови, бо ж чи не всі подібні знайомства розпочинаються саме так — з “фотографування” тієї частини жіночого тіла, яка незвідь чому чоловіками всіх часів та народів ставиться на перше місце з усього, так би мовити, боекомплекту жіночих принад. І коли чоловікові подобаються в жінці ноги, то можна бути цілком певними того, що на все інше він зважатиме мало. Якщо ж удоважок до ніг представниця прекрасної частини людства має непогане личко та груди, півкулі яких нагадують соковиті денешти, то вона при бажанні матиме скажений успіх у навколишнього кагала хтивих нечестивців, бузувірів і грішників.

Гульнара, вочевидь, належала до тієї категорії міліх створінь, котрі прекрасно розуміють, як треба поводитися, аби сподобатися з першого ж погляду.

Вона була кокеткою, але кокетство її було стриманим і ненав'язливим. Роман був впевнений, що у себе на батьківщині прихильників та кавалерів у неї не бракувало. Інша справа (і він це добре зінав) — Житомир. Тут казахів, усупереч вседержавній балаканині про рівність націй та поголовний інтернаціоналізм, мають за вузькооких недоумків. В інституті, щоправда, подібного не спостерігалося, та однак “білому”, якщо він наважувався зустрічатися з казашкою, доводилося непереливки. Діставали свої ж хлопці (а дівчата й взагалі вовком дивилися), і насмішки були по-езуїтськи витончені і не кожному вистачало духу свідомо кинути себе на поталу братам-студентам.

Оточ Роман добре зінав, що його чекає, якщо дозволить собі всерйоз

захопитися Гульнарою.

— Ей, хлопче, глянь-но на себе в дзеркало! — пригадав одну з найбезневинніших “підколок”. — Очі в тебе вже зовсім вузькі стали, а з задка хвіст росте!

Заграла музика, і диск-жокей Сеня оголосив — ніби навмисне! — “дамський” вальс.

— Можна тебе запросити? — торкнулася Гульнара Романової руки.

Він хотів було відмовитися, зіславшись на те, що після травми болить нога, але не зміг: її сяючий погляд робив його слухняним і покірним...

Гульнара схилила голову на Романове плече, і він відчув бентежне тепло, що струмило від її пружкого тіла. І щомить воно все владніше вабило його, і він зрозумів, що вирватися з полону Гульнаріних чар не зможе...

— Це правда, що ти колишній футболіст? — спитала вона, коли танець скінчився.

Романові не хотілося про це говорити, але Гульнара не вгавала.

— Правда? Чи, може, Булат патякає, як і завжди?

— Будь до нього доброзичливішою...

— Ти так добре знаєш Булата, що стаєш на його захист?

— Не те, щоб дуже, але навіщо говорити, що він завжди патякає?

— Хіба ж це не так?

— Звичайно, що ні! Це ж він мені сказав, що ти хочеш зі мною познайомитися. Чи, може, він казав неправду?

— Ой, які ми хитрі! — грайливо підкопилила губки Гульнара. — Такі вже хитрюші, що навіть страшно! Чого доброго, ще візьмете та й закохаете в себе довірливе дівча... О, треба триматися від вас подалі!

Вона відкинула чілку з очей, позадкувала. Рухалася граціозно й повільно, ніби у вальсі, який їх зблизив.

4.

Пройшло ще кілька днів — і Роман, з головою занурившись у нову любовну пригоду, думати забув про кегебіста. Був тепер цілком певен, що та розмова не матиме ані продовження, ані якихось наслідків, що пройде ще якийсь час і він навіть ніколи не згадає неприємних хвилин, пережитих в кабінеті коменданта: пам'ять зітре їх, як щось несуттєве і зайве.

Але Роман помилився. Невдовзі кегебіст нагадав про себе, і нагадав несподівано, коли його появи найменше можна було сподіватися.

Третього чи четвертого вечора після тієї пам'ятної дискотеки хлопець затримався у Гульнари і до дверей гуртожитку підійшов вже по одинад-

цятій. Двері, звісно, були зачинені. З вахтерів чергувала якраз Антоніна Антонівна, а на її милість сподіватися не доводилося: Антанта — так охрестили її студенти — була правою рукою коменданта і не проминала навіть найменшої нагоди "закласти" когось із мешканців, аби заробити у такий спосіб зайві дні до відпустки.

Перспектива бути викликаним завтра до коменданта, аби вислухати його натхненні проповіді впереміш з погрозами про відселення з гуртожитку, Романа, ясна річ, не приваблювала, і він вирішив скористатися "чорним ходом" — вікном туалету на другому поверсі.

Карабкатися по водостічній трубі було справою ризикованою, але іншого виходу Роман не бачив.

Та тільки-но вхопився долонями за трубу, як за спиною почулися кроки.

— І далеко зібралися, Романе Степановичу?

Голос був знайомий, однак впізнав його Роман не відразу.

Рвучко обернувся і завмер, побачивши в тьмяному свіtlі, яке струмило з вікна коридору другого поверху, Лагутського.

— Доброго вечора! — сказав гебіст. — Звиняйте, що відволікаю... Але навіщо ви ризикуєте своїм дорогоцінним здоров'ям? Як на мене, то через двері ходити приемніше і безпечніше.

Роман стояв, переминаючись з ноги на ногу. Розгубившись, ніяк не міг вирішити, як повестись у цій ситуації.

— Ой, я й забув! — скрушно захитав головою Лагутський. — У вашому гуртожитку порядки дуже строгі, такої пори вже непускають. Так?

Раптом Романа — він і сам не стяմився, як і чого це сталося — сколихнула злість.

— Коли знаєте, то навіщо питаете? — сказав різко.

Лагутський відсахнувся, навіть зніяковів на мить.

А хлопця наче прорвало:

— Чого ви за мною ходите? Що вам від мене треба? Чому не даете спокою?..

Розгубленість кегебіста тим часом вже минулася. Схопивши Романа за руки, він стиснув до болю зап'ястя і прошипів:

— Ану, шмаркачу, охолонь! Забув, з ким маєш діло? А то відвезу зараз у фірму, там тобі швидко пам'ять поновлять!

Роман замовчав, а Лагутський ще сильніше стис йому руки.

— Зрозумів, питаюту?

— Зрозумів... — прошепотів Роман, стримуючись, щоб не скрикнути від болю.

— Так воно краще! — промовив Лагутський, розімкнувши "лещата".

— Хотілося з тобою по-людськи поговорити, тихо та мирно. Але, бачу, треба інакше. Отож чекаю тебе завтра о десятій. Знаєш, де комітет? Утім, ти жив зовсім поруч, чи не так?

Роман кивнув.

— Скажеш черговому, що я викликав!

Залишившись на самоті, хлопець відчув, як ноги, а по тому і все тіло, аж до волосся на голові, поволі деряє'яніють. Скільки так простояв — нерухомо, мовби укопаний, — знати не міг. Здавалося, пройшло не менше години, та насправді, може, збігло лише дві-три хвилини.

Коли ж минулася ця безсвідомість, Роман почавав, понуро опустивши голову, через задвір'я до лавочок обіч волейбольного майданчика. У гуртожиток пробиратися йому не хотілося нізащо. Волів побути наодинці, аби ніхто не міг завадити зібратися з думками.

5.

— То як, Романе Степановичу, хочете вчитися в інституті?

Роман підвів погляд, зиркнув на Лагутського, потім — на гебіста, котрий сидів біля дверей і, хоч і був присутній в кабінеті від самого початку "розмови", досі не зронив ще жодного слова.

— Відповідайте ж! — Лагутський виклав руки на стіл долонями вниз, затарабав пучками пальців по дереву. — Чи й надалі будете грati з нами в мовчанку?

— Хочу, звичайно, — вичавив з себе Роман, облизуючи кінчиком язика пересохлі губи. — А що?

— Знову це "а що"! — нервово сіпнувся на стільці капітан і обернувся до колеги. — Як вам це подобається, товариш підполковник? Він ніяк не може запам'ятати, що запитуємо тут тільки ми!

"Товариш підполковник" ніби тільки й чекав цього.

— А що ви, товариш капітане, панькаєтесь з ним? Повідомте в інститут та й годі. Видадуть йому замість диплома "вовчого" квитка, піде в армію. А там йому швидко дембелі мізки вправлятъ.

Роман ледве стримався, щоб не посміхнутися. Було від чого: все відбувалося так, як говорив уранці Альо-Гараж. І зараз хлопець з вдячністю згадував його "інструктаж":

— Не нервуй, коси під дурника й поменше балакай. Ліпше кивай головою й роби вигляд, що каєшся. Вони це дуже люблять...

Тим часом Лагутський у відповідь на пораду "товариша підполковника" ("Чогось надто молодий, — подумав Роман. — Аби лишень до старлея дослужився!") витворив на обличчі вираз широго піклування.

— Так-то воно так, — зітхнув. — Але жаль хлопця. Відрахують з інституту — ще півбіди. А якщо в Афган пошлють?

(“Май на увазі: можуть і Афганістаном лякати,” — знову згадав Роман напучування Альо-Гаража, й тепер вже не стримався, посміхнувся: боже, який примітив...)

— То що ви скажете, товаришу підполковник? — продовжував Лагутський, але в голосі його вже не вчувалося попередньої впевненості.

Романові здалося, що він чимось навіть стурбуваний.

— А що тут скажеш? — озвався “підполковник”. — Я б таких власноруч посылав під душманські кулі.

Колега явно переборщив, бо Лагутський, не зважаючи на свій “молодший чин”, досить різко обірвав його:

— Ну, товаришу підполковнику, навіщо ж так?

— Може й... — закліпав повіками “підполковник”. — Може й не те, але ж зопалу...

І тут Роман не стримався, посміхнувся скептично, навіть — зверхніо, як це зробив би не надто вередливий театрал, помітивши, що актори припускаються елементарних помилок.

Посмішка ця не промінула повз увагу Лагутського, в грудях капітана скипіла злість.

Ні, він цього так не залишить! Щоб якийсь шмаркач ставав поперек йому, оперативнику з десятилітнім стажем??

“Ну, жевжику, начувайся! — колючим поглядом уп’явся в Романа. — Квіточки вже обірвано, пора ламати гіллячя!” — і, забувши про “поштівість та інтелігентне ставлення до допитуваного”, як того вимагала інструкція, заволав:

— Досить! Ти не на побаченні з дівкою, щоб випендрюватися! Зізнавайся, хто приніс в гуртожиток порнографію, бо інакше вилетиш з інституту за двадцять чотири години до ібаної матері!

Як не дивно, але капітановий гнів подіяв на Романа заспокійливо і він таке втяв, про що ніколи й подумати не міг би.

— Товаришу капітане, — мовив спокійно, — може, ви б водички випили? Я наллю...

Й потягся рукою до карафки, що стояла на підвіконні.

— Сидіти! — зарепетував Лагутський, підскочивши на стільцеві, ніби в сідницю йому ввігнали шило. — Не з місця! Мовчати!

Та Роман, хоч і розумів, що затіяв дуже небезпечну гру, вдіяти з собою вже нічого не міг.

— Як же я можу мовчати, коли ви тільки те й робите, що ставите мені свої...

Він мало не сказав: "... дурні запитання!" — але вчасно запнувся, збагнувши, що це вже було б занадто зухвало.

— Ну? — поблід Лагутський. — Говори ж!

— А що говорити? — стенув плечем Роман. — Ви й самі все знаєте.

Капітан пожадливо, ніби викинута на берег рибина, хапнув повітря й поліз до кишень сорочки за носовичком.

Краєм ока Роман бачив, як йорзає на стільці біля дверей "товариш підполковник", кидаючи спантеличені погляди то на Лагутського, то на нього, весь час при цьому силкуючись куди-небудь прилаштувати свої руки. Засовував їх до кишеней штанів, під лацкани піджака, підкладав долоні під стегна. Нарешті затис між колінами й аж тоді трохи заспокійся.

Поки Лагутський діставав носовичка й висушував ним піт на скронях, Роман мав кілька хвилин для того, щоб обміркувати своє становище.

Отже, їх цікавить, хто приніс порнокарти. Чорт візьми, чи їм і справді немає чим займатися, що витрачають час на такі дурниці? Хіба є в тому якийсь злочин, що студенти грають в підкідного "голими бабами"? Ну, може, хтось, надивившись на знадні пози, побіг в туалет і "поганяв в кулачок" над унітазом, але хіба це кримінал? От якби хтось займався онанізмом перед портретом вождя, то тоді, звісна річ...

"Жарти жартами, — спохопився Роман, — але зараз вони отямляться і тоді буде не до сміху. Треба щось вирішувати..."

Власне, особливо думати не було над чим: треба брати все на себе й поготів. Все одно неприємностей не уникнути. Лагутський не пробачить йому зухвалості, отож з інститутом доведеться розпрощатися. І біс з ним! Так чи інакше, а однак доведеться кидати навчання, у кращому разі — переводитися на заочний. Травма, слава богу, вже не дошкуляє, Біба ще взимку кликав у Горлівку, обіцяв місце в основі "Шахтаря". До кінця сезону можна було б там перебути, форму нагннати, а там, дивись, Гульнара з братиком своїм поговорить. Звичайно, "Кайрат" — не київське "Динамо", але все ж таки вища ліга...

— Хочете знати, хто приніс у гуртожиток карти? — першим порушив мовчанку Роман. — Я приніс. Сказати ще, де взяв? Будь ласка: купив у поїзді. В якому саме, вас теж цікавить? В дев'яносто шостому. Москва — Житомир. Коли? Позаминулі осені.

Лагутський, який вже й не сподівався легко "розколоти" хлопця, по-світлішав на обличчі.

— Бачу, що ти не дурний! — вигукнув. — Давай далі!

— Що?

— Ну, хто грав цими картами...

Роман заперечливо повів підборідком.

— Цього, вибачайте, не скажу.

— Чому ж? — здивувався кегебіст.

Роман відкинувся на спинку стільця, склав руки на грудях. Мовив спокійно, навіть поблажливо:

— Посудіть самі, скільки за цей час їх було.

— Карт?

— Та ні, — посміхнувся Роман. — Тих, хто тримав їх у руках.

— А-а... — закивав головою Лагутський. — Он ти про що...

— Бачте, — вів далі хлопець, — ви вже й самі заплуталися у своїх запитаннях!

Лагутський кволо махнув рукою, і цей жест можна було зрозуміти як завгодно: чи то він означав, що кегебіст погоджується з Романом, чи навпаки.

— Скажімо, я назву вам прізвища. І що з того, що ви матимете список кількох десятків еротоманів?

— Так справа ж не в них! — вигукнув кегебіст. — Справа зовсім в іншому!

— В чому ж? Чи в кому?

— Невіже сам не розуміш?

— Не розумію! Хоч убийте...

На обличчі капітана з'явився вираз непідробного здивування.

— Гаразд, я поясню! — очі його враз спалахнули якоюсь дивною натхненністю. — Вся ця порнографія аж ніяк не безневинна забава, як дехто схильний думати. Варто замислитися, звідки вона потрапляє до нас! І тоді стане очевидним, що мова йде про дуже серйозні речі, бо за усім цим стоять підрывні центри Заходу. Поширюючи серед нашої молоді ворожі нам ідеали, сіючи зерна розпусти, вони прагнуть відволікти її від активної участі в побудові комуністичного суспільства, спрямувати енергію радянських юнаків і дівчат в деструктивне русло, тобто — на вдоволення низьких, аморальних бажань. Отже, вся ця діяльність має на меті підірвати могутність нашої великої Батьківщини...

“Боже, що він меле?” — подумав Роман. Йому важко було повірити, що людина при здоровому глузді може цілком щиро верзти подібні ніссенітниці. — І таких ідіотів тримають в КДБ? Ім же місце на "Гуйві"!

Лагутський тим часом входив в раж. Лице його вкрилося червонуватими цятками, а очі блищали, наче новенькі металеві гудзики.

“Ти диви, як ожив! — посміхнувся Роман. — Наче екстаз його трафив! Того й жди, що з очей сперма потече...”

— ... і ось що сказав про це Леонід Ілліч Брежнєв! — капітан розкрив

зелену книжку, яку щойно дістав із шухлядки стола, перегорнув кілька сторінок і процитував: — “Ми живемо в епоху гострої класової боротьби на світовій арені. Імперіалістичні держави розгорнули запеклу ідеологічну війну проти країн соціалізму, намагаючись активізувати підривну роботу всередині соціалістичного табору, вбити клини між окремими соціалістичними країнами, ослабити єдність міжнародного комуністичного руху. В ході цієї боротьби наші класові противники докладають чимало зусиль, намагаючись вплинути і на уми молоді в соціалістичних країнах. Вони прикриваються маскою ”друзів молоді”, намагаються затягти у свої тенета політично нестійких, недосвідчених молодих людей, притупити їх класову, революційну пильність брехливими просторікуваннями буржуазно-ліберального характеру, намагаються розпалювати націоналістичні настрої, шукають відщепенців, ласих до легкого життя”.

Скінчivши читати, Лагутський відклав книгу вбік і переможно глянув на Романа.

— Тепер вам, Романе Степановичу, все зрозуміло? — від нещодавньої розгубленості гебіста не лишилося й сліду. — Ви ж не можете думати, що генеральний секретар нашої рідної партії став би звертати увагу на всілякі там дурниці! Отже, з цього випливає беззаперечний висновок про те, що порнографічні карти — справа серйозна. Ви згодні з цим?

— Тепер, коли ви все мені так добре пояснили, я згоден, — відповів Роман, не бажаючи зайвий раз дратувати капітана. Окрім того, він добре зізнав, що коли починають цитувати “дорогого і любимого”, то найліпше мовчати та покивувати головою. Від гріха подалі...

— От і чудово! — невимовно зрадів Лагутський. — Вірю, що ви зробите для себе правильні висновки з нашої розмови!.. А тепер, Романе Степановичу, візьміть аркуш паперу і напишіть те, що я продиктую... Ні-ні, не хвилюйтесь! Нічого такого, що вам зашкодило б. Проста формальність і тільки: зобов’язання ніколи більше цим не займатися...

6.

“Чорт візьми, майже чотири години притримали!..”

Вийшовши з КДБ, Роман спинився посеред тротуару, не знаючи, що його робити далі. На пари в інститут вже не встигне, та й сидіти в аудиторії йому сьогодні не хотілося. Краще податися куди-небудь, усамітнитися та обмізкувати все, що сталося в кабінеті Лагутського. Роман був більше, ніж упевнений, що тією цидулкою, написаною під диктовку гебіста, не відкараскатися. Про це легко можна було здогадатися хоча б з побіжного виразу капітанового обличчя тієї миті, коли він ховав у рожеву течку папірця з Романовою обіцянкою “никогда впредь ничем подобным не

заниматься".

Нараз погляд хлопця спинився на "Ікаруси", що стояв неподалік, біля воріт стадіону.

"Невже, — подумав Роман, — командрі нарешті дали новий автобус?"

Тим часом металева хвіртка обіч воріт відхилилася і перед Романові очі постав Вальок, водій "Спартака".

— О, Марадончик! — привітливо махнув він рукою, запримітивши Романа. — Чого не заходиш? Життя студентське ще не заманало?

Хлопець був радий зустріти Валька. Щиро усміхнувшись, Роман перебіг через дорогу.

— Здрастуй! — привітався. — Що кажеш?

— Та ж кажу, — весело провадив Вальок, — що ти, мабуть, вже заманався! У вашому інституті ж куди не плюнь — на спідницю попадеш. Простір, одне слово, для молодих і не калік.

— Ти, Вальок, у своєму репертуарі...

— А у нас, мужиків, поки ми молоді, репертуар один: аби десь та якось бабу трахнути.

— Чию? — зіронізував Роман. — Твою?

— Та ні, — захихикав водій, — моїй рідній бабусі вже сімдесят шостий пішов. У неї вже й манда склеїлася.

— Це тобі тільки здається! — у тон водієві вигукнув Роман. — Дай-но їй ще не дуже підтоптаного діда на одну ніч, то вмить розклейтися!

— Може бути! — розсміявся Вальок, відчиняючи дверці автобуса. — Заходить, посидимо-побалакасмо...

Вмощуючись на відкидний стільчик у проході, Роман спитав:

— Хто тепер на моєму місці сидить?

— На тринадцятому? — спитав Вальок, кинувши погляд вглиб салону.

— Ніхто. Всі такі забобонні, аж сміх бере!

Роман дістав цигарки, закурив. Водієві не пропонував: знат, що не палить.

— Нога твоя як? — запитав Вальок. — Ходиш, як бачу, нібито рівно, не кульгаеш.

— Все нормально! — махнув рукою Роман, наче йшлося про щось несуттєве.

— А в команду чого не вертаєшся?

Роман стиснув плечима, кинув погляд у прочин воріт на смарагдовий прямоугольник футбольного поля, на якому маячила фігурка чоловіка з поливним шлангом в руках.

Вальок і собі глянув в той бік.

— Вадим Михайлович, — мовив спроквола. — Трудиться, як пчілка.

Навіть і не знаю, що вже було б з цього газону, якби не він. Сам же все робить...

— Дивуюся йому, — зітхнув Роман. — У вищій лізі грав, а тепер за паршивих сто карбованців зранку до вечора на стадіоні з мітлою й граблями бігає! — обернувшись до водія й, трохи помовчавши, додав: — Ось і відповідь на твое запитання. На який біс мені це треба? Щоб потім жити так, як Вадик?

— Старий, ти не правий! — заперечив Вальок. — Життя є життя, і хто хоче добре жити, сам повинен про це дбати. Візьми хоча б Колдаря. Він же разом з Вадимом Михайловичем в "Автомобілісті" грав, разом і бутси на цвях повісили...

— Ну, Колдар першокласна сволота! — перебив Роман. — Такі, як він, без мила в будь-яку дирку залізуть, аби тільки там було тепленько й ситенько. Вадик же, сам знаєш, найвний і чесний простачок. Тому й поливає футбольне поле...

Водій кивнув на знак згоди й перевів розмову на інше.

— А на матчі хоча б ходиш?

— На перших трьох в цьому році був, але після тієї комедії з "Нивою"...

— Це коли наші програли всуху?

— Це коли наші сплавили гру!

Вальок здивувався:

— Тобі ж звідки відомо?

Роман зиркнув глузливо.

— Вальок, я ж все-таки два сезони крутився в цій каруселі. З перших хвилин матчу було видно, що хлопці продали два очка. Одного тільки забагнути не можу: на який біс "Ніви" треба було їх купляти на початку чемпіонату?

— Тыху! — посміхнувся Вальок. — Вони зараз всі виїзди купують!

— Для чого?

— В чемпіоні лізуть. Хочуть до осені солідний відрив мати. І правильно роблять. Сам знаєш, що під кінець другого кола кожне очко коштуватиме утрічі більше.

— Якщо не вчетверо!

Водій глянув повз Романа й ураз посерйознішав.

— На горизонті з'явився Ілліч!

Зустрічатися з Колдарем Романові не хотілося.

— Піду, мабуть, — сказав, подаючи Вальку руку на прощання.

— Та ти чого? — здивувався той. — Може, тобі в центр, то підвезу!

— Ні, — відмовився Роман. — Краще пішки, аби тільки не бачити цієї противної пики...

— Чи не з-за нього ти не хочеш повернутися в команду? — примуржив очі водій.

— І через нього теж! — відповів Роман, зістрибуючи з підніжки “Ікаруса” на тротуар. — Бувай!

Давня відраза до старшого тренера змушувала його чимшивидше закропити геть.

Дійшовши до бульвару, повернув вліво, до річки, і за кілька хвилин, проминувши атракціони, вже сходив крутою стежкою до набережної.

Вузенька вуличка, наприпочатку якої хлопця зустріла сліпим проваллям віконниць двоповерхова будівля з червоної цегли, у цю пору була безлюдною.

Це саме те, подумав, що мені потрібно...

Та не встиг хлопець пройти й кількох десятків кроків, як перед ним з'явився, ніби з землі виріс, чоловік у брудній майці, подертих спортивних штанах та сандалях на босу ногу.

— Слиш, — сказав незнайомець, чухаючи п'ятірнею щетину на підборідді, — ти не хош випить?

Від несподіванки Роман не одразу й збагнув, про що йдеться. Стояв, дивився на чоловіка й мовчав.

— Слиш, — перейшов той на шепіт, підступаючи близче, — давай три рублі! Я січас збігаю до баби Вери і возьму бутилку.

Роман, оговтавшись, хотів було послати нахабу під три чорти, та раптом завагався: “А чому б і ні?.. Кажуть же, що горілка знімає стрес...”

Дістав з кишені пожмакану купюру і тицьнув чоловікові.

— Жди тут, я січас! — радісно вигукнув він і за лічені секунди із спередочею.

Чекати його довелося недовго — хвилин п'ять, не більше.

— Парадок! — поплескав долонею по “замаскованій” під майкою пляшці. — Січас зайдьмо до тьогі Тані, возьмім у неї стаканчика. Може, вона ше й кусок хліба з цибулиною дастъ, то тоді вовше всьо буде шик...

— Знаєш, — сказав Роман, — випий сам.

— Так ти ж деньгу давав! — запротестував чоловік. — Не, так не пойдьот! Хош я і алкаш, но на дурняк не п’ю.

— А я не п’ю без закуски, — мовив Роман, дивуючись “шляхетності” п’яннички.

— Ладно, — зітхнув той. — Раз у тебе такий прінцип, то січас шось придумай. Я прінципи уважаю... На, подержи! — видобув з пазухи пляшку. — А я зганяю в дом да сташу шо-небудь у дочки в холодильнику...

Тим “шо-небудь” виявився добрячий шмат шинки, півдесятка варених яєць та четвертінка хліба.

— Пашлі, — сказав чоловік, — бо як моя доця дарагая нас замітить, то шинка тоді буде з нас.

Вони попрошкували стежкою між городів, що тулилися на пагорбі, збігаючи вузенькими клаптиками до самого берега, й за кілька хвилин спинилися під молодими вербами.

— Будь зде, — звелів чоловік Романові, — а я мігом злітаю за стаканом!

Роман сів в тіні і задивився на воду. Вже так давно, подумалось, не був біля річки. Згадався той день, коли востаннє їздив до матері в село. Просапавши картоплю, пішли з нею викупатися в Тетереві. Власне, купався тільки він, а мати сиділа на березі, дивилася на нього і в очах її стиг сум. Надвечір, проводжаючи Романа до автобуса, не стрималася й розплакалася. Просила залишитися ще хоча б на один день. “Мамо, не треба! — намагався заспокоїти її. — Ти ж добре знаєш, що я не можу!” Вона втерла хусткою слізози, зронила винувато: “Пробач, сину... Звичайно, тобі треба... Але серце мое каже, що більше вже не побачимось...”

— Парадок! — почулося за спиною.

Роман озирнувся. “Компаньйон” стояв у кількох кроках, тримаючи у руці гранчака, й щасливо посміхався.

... Він, що називається, відрубився на половині другої пляшки, за якою “мігом злітав” Санька (так звали чоловіка в майді).

Розмлоєний лагідним промінням призахідного сонця, заснув у високій траві, підклавши під голову складені човником долоні. Певно, йому судилося б тут і переночувати, коли б у мляві сутінки якась придibenця не привела сюди тітку Таню — ту саму, до якої Санька бігав за гранчаком.

Запримітивши на березі коло самісінької води скоцюблене тіло, жінка спершу бридливо поморщилася.

— Знов чиесь горе обпилося, — сказала вголос й намірилася піти собі геть.

Але щось її затримало й змусило наблизитися. Саме під цю мить п’яній заворушився й повернувся горілиць. Рожеві промені чудно освітили вродливе лице, і тьот Тані воно здалося згорьованим. Чомусь їй стало жаль хлопця... Хоч до п’янниць вона не мала жодних симпатій, але ніколи й не судила їх строго. Чого тільки в житті не трапляється, міркувала, може, людині тільки й залишається, що пити. Тітчина відприродна доброта й душевна щедрість завжди штовхали її на вчинки, які важко було зрозуміти не тільки стороннім людям, а навіть і її самій. Скільки вже зарікалася не позичати алкашам того злощасного “стаканчика”, а однак, коли просили, не мала сил відмовити. Загалом, коли її про щось просили й вона могла хоч чимось зарадити людині, то допомагала. Чоловік тітки

Тані завжди іронізував з цього, закидаючи щось на кшталт того, що їй би підходило бути якоюсь княгинею або ж, принаймні, підпільною мільйонершею.

— Ти тоді, — сміявся, — щонеділі йшла б до церкви з торбиною грошей! Ото жебраки були б раді...

На що тітка Таня віджартовувалася:

— Ой, діду, які ж у нас можуть бути жебраки?

Та чоловік не вгавав:

— Бабо, чи ти з дуба впала? Де ж їм ще бути, як не у нас?

Тітка злякано роззиралася.

— Цить! — шепотіла скрадливо. — Бо договоришся коли-небудь...

Таки договорився — оце тільки недавно повернувся з Мордовії...

Оточ чутливє жіноче серце, що спізнало колись біль від заподіяної несправедливості (а була ж завжди переконана, що засудили чоловіка помилково), щось підказало тітці, ї вона, не вагаючись і миті, пішла до обійстя.

— Антіне! — покликала від воріт. — А йди-но сюди!

— Що там ще трапилося? — з'явилася в дверях верандочки кучерява голова.

— Ходім зі мною!

— Куди це ще? — спитав чоловік, човгаючи капцями по бетонованій доріжці. — Води ж приніс, кропиви кабанчику нарвав...

— Та там, на березі, хлопець лежить.

— То й що? — здивувався Антін.

— Ходім, ходім! — рішуче замахала рукою тітка Таня, демонструючи свою рішучість не вступати в зайві теревені.

Але чоловік раптом виявив непоступливість, закомизився:

— Що ти хочеш, бабо? Мало хто там лежить...

“Баба” розізлилася, навіть ногою тупнула.

— Кажу тобі, що пішли!

Антін добре знав її норов. Зрозумів, що від свого не відступить, тож, облишивши суперечку, поплентався за дружиною.

7.

Коли Роман розтулив повіки, то побачив угорі миготливі блискітки зір. За хвилю почув ще, як легкий вітерець шелестить листям дерев в узголів’ї.

Якийсь час лежав, намагаючись згадати, де він, як сюди потрапив, але нічого з того не вийшло. Останнє, що зберегла пам’ять, — Санька тиче йому гранчака, він відмовляється, але Санька наполягає: “Но тут же

всього сто грамов, не більше! Пий, не волнуйся, всьо буде нормальню!"

"А котра вже година?" — занепокоївся Роман. Хотів поглянути на годинника, але різкий рух одізвався тупим болем у скронях, з вуст вирвався кволій стогін.

— Набралася, бляха, як свиня! — вилаявся впівголоса. — От тобі й усамітнився...

Все-таки, коли біль ослаб, зібрався з духом і, зціпивши зуби, підвівся. Сів на розкладачці, обхопивши голову руками.

Помалу біль відступив. Роман спробував встати, але ноги не слухалися, і він, похитнувшись, знову сів.

— Ой, бля... — застогнав, відчуваючи в роті неприємний присmak.

Ліг, сподіваючись, що все обійтеться.

Спершу ніби на те і йшлося. Роман навіть задрімав, та раптом горло спазмилося...

Затуливши долонею рота, метнувся навмання між дерев. Тіло наштовхнулося на штахети і хлопець дав кишечнику волю...

З-за хмар визирнув краєчок місяця, і тільки тепер Роман, глянувши на годинника, зміг так-сяк роздивитися його циферблат.

Було пів на третю...

Хлопець окинув мутним поглядом місцину. Побачив невеликий дво-рік, хату з трьома віконцями, якусь халабуду, а обіч неї — непричинену хвіртку.

"Треба йти!" — відштовхнувся від штахетника.

Вибравшись з обійстя, спинився. Вуличка була незнайома. Стояв, вдивлявся у ніч, аж нарешті помітив праворуч темне плесо річки. Отже, розсудив, місто має бути по ліву руку. Раз-по-раз заточуючись, побрів хиткими кроками старою, місцями вибитою бруківкою на узгірок.

За кількасот метрів натрапив на колонку. Довго й жадібно пив воду, по тому зняв з себе сорочку й підставив під холодний струмінь голову...

Потинявши провулками й задвірками, хлопець врешті вийшов на те саме місце, де вчора йому здибався Санька. На якусь мить спинившись, вилаяв позаочі свого "компаньйона", і рушив набережною до міста...

8.

Лагутський був на сьому небі від несподіваної удачі: під час контрольного спостереження за будинком Антонія Олександровича Мелетського агент "Світлій" сфотографував, як той з дружиною заводить до подвір'я якогось хлопця. З усього було видно, що хлопець п'яний, і коли б гебіст не придивився до його обличчя, то фото це, швидше всього, лягло б у течку з досьє на дисидента лише як ілюстрація до звіту агента.

— Та це ж Ковальчук! — Лагутському навіть подих перехопило. —

Від хвилювання він скочив на ноги, пройшовся кілька разів від вікна до дверей.

— Хто б міг подумати!

Згадав раптом, що шеф зовсім недавно дорікав йому за неефективність оперативної роботи.

“Воно й так, — зітхнув, — за останніх років три нічого серйозного розкрутити не вдалося... І ось, на тобі, такий дарунок долі!”

Лагутський вже не сумнівався ні на йому, що Ковальчук з Мелетським чимось пов’язані між собою...

“І хитрюган же! — скривив посмішкою губи, знову беручи до рук фото.

— Бач, до чого додумався, конспіратор довбаний... Поза всяким сумнівом, Ковальчук тут лише прикидається п’яним!”

Авжеж, міркував далі, все зроблено так, щоб у випадку чого зіслатися на те, що Мелетська натрапила біля берега на п’яного юнака, їй стало жаль його і вона покликала чоловіка, аби забрати його й покласти у дворі на розкладачку.

“Але мене, голубчику, не проведеш!” — капітан з насолодою затягнувся цигаркою й видихнув струмінь диму у прочинену кватирку.

— А який все-таки придурок! — виляявся вголос, згадавши агента. — Відстояв свої години й побіг додому...

Злітися було від чого: у Лагутського не було й найменших сумнівів, що вночі Мелетський з Ковальчуком мали якусь розмову, і коли б “Світлій” не припинив спостереження, то, цілком вірогідно, міг би записати її на пілівку. І тоді...

“Утім, — гебіст рішуче вчавив недопалка в попільничку, — все й так ясно! Треба приступати до розкрутки!”

9.

— А я тебе вчора чекала!

Гульнара глянула на Романа з легким докором.

Хлопець зітхнув: що він міг їй на це відповісти? Що вчора його притримали кілька годин у КДБ, а потім, випадково здібавшись з якимсь алкашем, він набрався до чортіків?

Ні, вирішив, нічого Гульнарі знати не треба. Не прийшов — значить, були на те причини. Звісно, негарно не з’являтися на побачення, але ж хіба не могли у нього виникнути якісь невідкладні справи? Врешті, з якого дива він має звітувати їй?

Гульнара, мабуть, збегнула, що ні про що розпитувати не варто, і що це Романові не сподобається, і вирішила перевести розмову на інше.

— Ой, мало не забула! — спохопилася грайливо. — Ми ж ідемо сьогодні в гости!

Ідея ця прийшла до неї щойно. Справді, чому б не провідати Сегейду, та ще й з таким славним кавалером?

— В які ще гості? — спитав Роман.

Було помітно, що новину сприйняв він без ентузіазму.

— На Польовій живе моя добра знайома. Можна сказати навіть, що подруга дитинства, — стала пояснювати Гульнара. — Колись ми з нею жили в одному під'їзді, потім вона поїхала вчитися до Вінниці, у медичний. Вийшла заміж за однокурсника, а за розподілом потрапила в Житомир.

Гульнара зупинилася біля телефонної будки, дістала з сумочки кілька мідяків.

— Подзвоню їй, що ми йдемо.

Поки Гульнара телефонувала, Роман відійшов на край тротуару й закурив.

Відверто кажучи, йому не хотілося ніяких гостей. Краще було б піти в кіно, а ще ліпше — зайти до якоїсь "кафушки", сісти за столик в глибині зали, цмуліти неквапом через соломинку коктейль й мовчати або говорити про щось малозначуще. Але він почував за собою провину перед Гульнарою за вчорашнє і відмовити не наважився.

Врешті, втішав себе, іноді дівчатам треба коритися, якщо вони тільки не вимагають чогось неможливого. Скажімо, одруження...

Сегейда зустріла їх привітно. Кинулася Гульнарі на шию, вигукнула кілька фраз по-казахськи, і поки відбувався цей ритуал, Роман встиг побіжно оглянути Гульнарину землячку.

Була вона, і це одразу впадало в око, жінкою привабливою. У всякому разі, про фігурку її сказати чи й навіть подумати щось непоштовхне було б гріхом. Миловиді груди, округлий вигин сідниць, стрункі ноги...

Потім, коли сиділи утрьох в кімнаті, попиваючи каву з коньяком, Роман кілька разів ловив себе на тому, що надто відверто й подовгу розглядає хазяйку. Утім, ні Гульнара, ні Сегейда, захопившись розмовою, цього не помічали. Більше того, Гульнара за тими теревенями загадувала про Романову присутність лише час від часу.

— Ти не сумуєш? — запитувала тоді, аби хоч якось засвідчити свою увагу.

Роман заперечливо хитав головою, а Сегейда, згадавши про обов'язки гостинної господині, підливала йому коньяк. Врешті-решт, в його філізації не лишилося й краплі кави, самий лише коньяк.

Відволікшись від невеселих думок про КДБ, які не полишили його

упродовж всього дня, Роман розглядав зі смаком обставлена квартиру, зрідка дослухаючись до розмови подруг.

Відчував, що п'яніє, але відбувалося це поволі, зовсім не так, як учора, і це непомітне, розтягнене у часі сп'яніння було приємним і заспокійливим...

— А де Олег?

Роман здогадався, що Гульнара запитує Сегейду про чоловіка.

— Та ж він в аспірантурі, — відповіла та. — Приїжджає рідко... — й раптом заметушилася: — Ой, зовсім забула! У мене ж є торт!

Зиркнула на Романа, посміхнулася не без кокетства.

— Ідемо, Гульнаро, допоможеш мені.

Вони пішли на кухню, та за хвилину Сегейда повернулася. Сідаючи поруч, сказала тихо:

— Ми так забалакалися, що й про час забули, — кивнула на годинник в серванті.

Стрілки його показували за чверть одинадцяту.

Роман нахмурив чоло.

— Гульнара каже, що у твоєму гуртожитку дуже строго з цим. Але ти не переживай, — вона раптом торкнулася пальцем хлопцевої щоки, — переночуєш у мене.

Помітивши Романове здивування, пояснила:

— Ми з Гульнарою ляжемо в спальні, а тобі я тут постелю. Згоден?

Роман зіткнув, розвів руками.

— Хай Гульнара вирішує, — промовив. — Мені все одно.

— Ой, чи так? — лукаво глянула у вічі Сегейда й раптом шепнула скрадливо: — Тобі тут добре спатиметься, ось побачиш!

10.

Сон не йшов. А втім, Роман сам його відганяв: був впевнений, що ось-ось відчиняться двері і з'явиться Гульнара. Навіть уявив, як все має статися: вона — у нічній сорочці, з розпущенім волоссям — навпомацки наблизиться до нього, сяде на край дивана, торкнеться вуст тендітними пальчиками й спитає пошепки:

— Ромо, спиш?

Тоді він обніме її, губи їхні зіллються в пожадливому поцілункові. Він буде пестити її, стискатиме пальцями пуп'янки грудей, потім рука ковзне нижче, торкнеться через легку, майже повітряну матерію трикутника в поміжніжжі, відчує, як тіло сповнюється тремом, як кожен м'яз, кожна клітинка стають чутливими фібррами — й тоді настане та благословенна мить, коли нурт досягне тієї вершини, діставшись якої, відчуваєш, що

сили врант полішають тебе. Але це обезсилення не лякатиме, бо воно — у стократ дорогоцінніше і приємніше, аніж відчуття атлетичної міці. Зійшовши на цю вершину, ти водномить вивищувся над світом, пориваєш з його дріб'язковістю і нікчемністю!..

“Чорт візьми!” — скопився Роман.

Торкнувся рукою плавок — на пальцях лишився липкий слиз...

“Вона ще не приходила, а я вже нею оволодів!”

Зітхнув з прикрістю, відкинув ковдру й навпомацки пішов до ванної. Сполоснувши плавки, повернувся в кімнату голяком й розкинув їх на батареї опалення.

“Тепер, — посміхнувся сам до себе, — коли діло зроблене, можна із спокійною совістю заснути...”

Йому вже щось снилося, коли в марево видінь вклинився ледь чутний скрип: хтось відчинив двері. По тому знову запала сторожка тиша, а із серванту, ніби акомпануючи їй, долинув цокіт годинника.

“Гульнара!” — радісно тенькунуло в грудях.

Все відбувалося так, як він напріяв: Гульнара — в нічній сорочці, з розплетеною косою — нечутно ступаючи по килиму, наблизилася до нього.

— Не спиш?

Роман здригнувся. Це була Сегейда!

— Задуха, — відказав схильовано, вглядуючись збентежено в темноту.

— Може, вікно відчинити? — спитала Сегейда рівним, спокійним голосом.

Клацнула защібка кватирки, в кімнату війнула прохолода.

— Ну що, тепер краще?

— Звісно...

— Міг би й сам здогадатися, — мовила Сегейда, сідаючи на диван.

Торкнулася пальцем його щоки — так само, як і кілька годин тому.

— А ви чому не спите?

— Хіба заснеш, коли в сусідній кімнаті знemагає від задухи й самотності симпатичний мужчинка!

Сказала це нібито жартома, але й не без хтивості.

— А ти завжди такий? — спитала по хвилі.

— Який?

— Лякуватий...

— Ні... Звідки ви взяли?..

— Чому ти викаєш? Ми ж з тобою майже однолітки!

В голосі її вчувається докір.

— Гаразд, більше не буду... Але поясніть... Тобто, поясни...

— Здогадайся сам! — Сегейда нахилилася до нього, і від доторку вуст до її пахучого волосся Романові перехопило подих.

Не даючи йому опам'ятатися, Сегейда пірнула під ковдру, обхопила руками плечі й заходилася обдаровувати жадібними поцілунками вуста, очі, шию...

— А якщо Гульнара... — раптом стривожився Роман.

— Не турбуйся, — прошепотіла жінка, підштовхуючи його стегна до своїх грудей. — Я дала їй снодійне...

— А-а... — стулив блаженно повіки.

— Що ж це таке? — почув занепокоєний шепіт під собою. — Чому це твій романчик такий кволенький?

О боги, не міг же він зізнатися, що чверть години тому вислизив у плавки...

— Певно, я випив зайвого...

— О, це не так страшно! Зараз ми йому допоможемо...

Її обличчя занурилося в його поміжніжжа, губи торкнулися врази — і "мілий дружок" виструнчився піонером: "Завжди готовий!"

— Ти ж мій розумничок! — зойкнула жінка, цілуючи його. — Ти ж мій молоденький коник! Хіба ж ти не хочеш покатати верхи свою пані?

11.

То була прекрасна ніч — неймовірна, виснажлива і щаслива. І Роман водномить забув про все на світі — Гульнару, інститут, кегебістів.

Чи ж міг він бодай здогадуватися, що вранці агент "Григорій" зателефонує Лагутському і повідомить:

— Підручника в читальному залі не було.

— Може, він був на іншій полиці? — спитає капітан.

— Ні, — відповість на те "Григорій". — Я цікавився у знайомої бібліотекарки. Вона сказала, що підручника не повернули.

— Гаразд, — скаже Лагутський. — А що з конспектом?

— Конспект у дипломаті, після пар його ніхто не брав.

Поклавши слухавку, кегебіст класне самопискою, візьме чистий аркуш паперу і занотує:

"Як повідомив Григорій, цієї ночі Р.С. Ковальчук у гуртожитку не почував. Вахтер засвідчил, що після заняття в гуртожитку він не з'являвся. Григорій також повідомляє, що Є.В. Мінчук повернувся в гуртожиток після заняття і весь час перебував у своїй кімнаті. Нічого підозрілого в його поведінці Григорій не зафіксував..."

Написавши це, Лагутський поставить під текстом дату і час,

усміхнеться і візьме до рук рожеву течку з білим ярличком: "Справа N 23—О1/77. Підривний молодіжний центр".

12.

На пари Роман не пішов. Сказав хлопцям, що нездужає, й залишився в гуртожитку відсипатися.

Прокинувся від того, що хтось штурав за плече.

— Женька, не чіпай... — промирив, запримітивши над собою Альо-Гаража, й обернувся лицем до стіни.

Але знову заснути Женька йому не дав.

— У мене був шмон. Чуеш?..

— Який ще шмон? — спітав Роман, не розплющаючи очей.

— Звичайний! Відчиняю тумбочку, а там все перерито...

— Може, тобі здалося?

— Яке там здалося! Уранці навів порядок, а це прибіг за конспектом — і от... Це вони, Ромо!

Роман звівся на лікоть, уважно глянув на приятеля:

— Хто?

— Кегебісти...

— Ну, — усміхнувся скептично Роман, — і навіщо їм твоя тумбочка?

Женька зітхнув і розвів руками.

— Не знаю... Але хлопці на парах усі, ніхто з них не міг...

Роман відкинув ковдру, неквапом встав і підійшов до своєї тумбочки.

— Оце так номер! — вигукнув, зазирнувши всередину. — Тут також хтось похазайниував...

— Я так і зінав! — врапт спохмурнів Женька. — Я так і зінав...

— Що ти зінав?

Альо-Гараж скрушно стенув плечима, сів на ліжко і опустив очі.

— Я так і зінав... Просто так вони не відчепляться...

Здавалося, Женька от-от заплаче.

— Та перестань! — grimнув на нього Роман. — Що ти, наче баба?..

— Я більше не можу... Плювати на інститут, на все плювати! Зроблю все, що накажуть, аби тільки відлипли...

— Відлипнуть, жди! — похмуро всміхнувся Роман. — Хіба що в обмін на доноси... Ти цього хочеш?

— Та як ти міг подумати? — скочив Женька на ноги. — Що я... Хіба я...

На очах його виступили слізози...

13.

Сегейда його приходові не здивувалася.

— Я знала, що ти прийдеш, — мовила лагідно. — Щоправда, не думала, що це буде вже сьогодні.

Роман посміхнувся.

— Хіба ж можна до тебе не прийти? — прошепотів, пестливо торкаючись пальцем мочки вуха.

Сегейда висковзнула з обіймів, кивнула на відчинені двері зали.

— Посидь там, а я швиденько закінчу свої справи на кухні.

— Може, допомогти?

— Ще чого!

— Ні, справді...

— Романе, — посміхнулася, — запам'ятай раз і назавжди: у моєму домі чоловікам на кухню вхід заборонений!

— Дискримінація! — пожартував Роман і пішов до зали.

На дивані лежало кілька польських журналів мод. Від нічого робити став гортати їх, та невдовзі це йому набридло. Рука самохітів потяглась до цигарок.

— Сегейда! — гукнув. — Де в тебе можна курити?

— Пали в кімнаті! — долинуло з кухні. — Попільнничка в серванті...

Власне, почути щось інше він і не сподівався.

Незабаром — Роман ще не викурив і півцигарки — з'явилася Сегейда.

— Не сумуєш? — спітала, засвічувочи лукавинки в очах.

Хлопець зітхнув.

— Сумую...

Глянула з удаваним співчуттям, мовила грайливо:

— У такому разі маю для тебе одне заняттячко.

— Яке?

— Помити мені спинку...

— О, з радістю!

— Тоді роздягайся і йди до ванної.

... У ванній, пирхаючи водою, Сегейда раптом зізналася:

— Знаєш, я рада, що не помилилася в тобі.

— Що ти маєш на увазі? — спітав Роман.

— Розумієш, — мовила по якійсь хвилі, — мало є чоловіків, які можуть по-справжньому цінувати те, що роблять заради їхнього вдоволення жінки... Ну, скажімо, хоча б і це! — опустилася на коліна, доторкнулась губами до врази. — Скажи, хіба це не присмено?

— Це справжня насолода, — прошепотів Роман, стуляючи повіки. — Це справжнє блаженство...

— Ну от, — Сегейда випросталася. — А більшість чоловіків чомусь думають, що...

Вона зітхнула й замовкла.

— Дурні ті чоловіки! — щиро промовив Роман. — Дурні і нещасні!

14.

Щойно Роман зайшов до тролейбуса, як хтось шарпнув його за відлогу куртки.

Це був Толоцький.

— Привіт, Сашко! — посміхнувся Роман.

— Привіт-привіт! Ти в гуртожиток?

Роман ствердно кивнув.

— І що ти думаєш про це? — спітав по хвилі Сашко.

— Про що?

— Хіба ти нічого не знаєш? — здивувався Толоцький. — Та ж весь інститут із самого ранку тільки про це й гуде!

— Я ж не ночував у гуртожитку...

— О, то ти зовсім не в курсі! Уночі хтось пробрався в ленкомнату, пошматував томи Маркса і Леніна, а Брежнєву на портреті проколов очі...

— Та ну! — не повірив Роман.

— Й-богу!

— Це ж треба бути круглим ідіотом! За такі речі з інституту, якщо дізнаються, в один момент випрутъ.

— Хе! — пхикнув Толоцький. — Лише цим справа не закінчиться!

Судити будуть.

— Судити?

— А що ти думаєш... Міліція снує по гуртожитку, ще якісь у цивільному. Ходять, випитують, браслета якогось показують. Нібито знайшли його в ленкомнаті...

— Браслет? — зацікавився Роман. — Що за браслет?

— Я сам не бачив, — стенув худорлявими плечима Сашко. — Хлопці кажуть, що алюмінієвий ланцюжок з лезом...

Романові перехопило подих: саме такий лежав до вчорашнього ранку в його тумбочці...

15.

Мозок працював холодно і рішуче: "От і все! Іншого виходу немає. Кому ти доведеш, що браслет у тебе просто вкрали?..."

Сегейда!.. Вона ж може засвідчити, що цієї ночі...

Може. Але чи захоче? Адже якщо про це стане відомо її чоловікові...

Отже, сподіватися немає на що...

На цвінтари було тихо. Лише за сотню кроків, побіля старої дерев'яної каплички, сиділа якась бабця.

16.

Роман зняв слухавку і набрав номер.

— Алло, це гуртожиток?.. Покличте Галима... Галим? Лагутський говорить. Слухай уважно. Зайди в кімнату Ковальчука і візьми його паспорт, він лежить в тумбочці. Все ясно?.. Через двадцять хвилин чекаю тебе на центральній алеї смолянського цвінтаря... Все!

... Галим з'явився хвилина в хвилину.

Пересвідчившись, що прийшов він сам, Роман виїдав, коли Галим порівняється з розлогим кущем ліщини, і вискочив із засідки.

Галим схнувся, на обличчі його вичорнів страх.

— Що, не чекав? — процідив крізь зуби Роман, стискаючи кулаки. — Не роззирайся, Лагутський тобі не допоможе.

— Як... який Лагутський? — позадував Галим.

— Може, ти скажеш, що не знаєш такого?

Казах зіщулився, губи його затремтіли.

— Паспорт! — вигукнув Роман, хапаючи його за барки. — Швидко!

— Зараз...

Більше стримуватися Роман вже не міг. Вихопивши з рук Галима паспорт, відхилився і щосили вдарив казаха ногою в живіт.

— А-а!.. — закричав він, падаючи на доріжку.

— Не кричи! Покійників розбудиш...

— Не бий... — заблагав Галим. — Я все розкажу...

— Лагутському розкажеш! Мені не треба! — зневажливо мовив Роман й пішов геть...

Епілог

Ковальчук щез з міста. Ніхто не знав, де він, що з ним...

Так само і він нічого не знав про те, що сталося після його зникнення. Не знав, що через кілька днів в гуртожитському туалеті повісився Альо-Гараж. Про це йому стане відомо багато літ поспіль. Але ніколи він не дізнається про те, що під час обшуку в будинку Мелетських буде "знайдено" віддруковану на машинці "Інструкцію по веденню підривної діяльності серед молоді", яку ні господар, ні його дружина до цього в очі не бачили... Згодом в обласній газеті з'явиться викривальна стаття про прихвосня імперіалістичного Заходу А.О.Мелетського, а загальні збори інституту гнівно засудять колишніх студентів Ковальчука та Мінчука, які

“вчинили державний злочин — поглумилися над портретом вірного ленінця, видатного діяча міжнародного комуністичного руху, дорогого усім радянським людям Л.І.Брежнєва”.

Тим більше ніколи Роман не дізнається, що капітан Лагутський за розкриття “Підрывного молодіжного центру” отримав підвищення по службі.

Геленджик
1990 р.

**ВБИВСТВО
НА ЗУПИНЦІ**

1.

Сергієві завжди таланило на несподівані зустрічі. От і сьогодні, тільки-но вийшов з гуртожитку, зіткнувся на тролейбусній зупинці носом до носа з давнім приятелем Васьком Мейдиком. А що не бачилися вони вже давненько, то якусь мить стояли, наче повзували в асфальт, і пильно зирали один на одного.

— О, Васько! — першим отямывся Сергій. — Ти чого тут?

В Мейдикових очах зблімнула радість. Видно, зустрітися з Сергієм йому було приємно.

— Куди це ти намагався, га? — не вгавав Сергій.

Васько стенув невизначено плечима.

— Так просто, гуляю...

— Пречудово! — зрадів Сергій. — Можемо погуляти разом!

За кілька хвилин вони вже сиділи на лавочці під старою липою у дворі педінституту. Сергій дістав цигарки, запалив.

— А ти, Васько, так і не куриш?

— Ні.

— А я, бач, почав.

— Давно?

— Та з рік уже.

Сергій затягнувся.

— Дивись! — штовхнув Васька лікtem.

— Здорово! — сказав Мейдик, захоплено спостерігаючи за тим, як із Сергійового рота одне по одному випливають кілочками диму.

— От біс, всього дев'ять! — мовив Сергій з награною зніченістю. — А ось одного разу мені вдалося випустити двадцять сім... Дівчата відразу закохалися у мене, а одна заміжня лялечка...

— Невже? — скептично усміхнувся Мейдик.

Сергій образився:

— Що, брехати я буду...

Та за якусь мить від цього невеличкого непорозуміння не лишилося й сліду: загадка про дівчат стала тією ниткою, якою їм легко було зшивати розмайті клаптики розмови.

2.

— У вас в інституті, мабуть, на одного хлопця припадає десяток бескід?

— Кого? — не зрозумів Сергій.

— Ну, чувих тобто...

— І наблатиковся ж ти! У вас що, спеціальні курси в петеу по вивченню жаргону є? Я таких слів і не чув.

— Звісно, куди мені до тебе! Інтелігент... Пожив би хоч тиждень в нашому гуртожитку, не такого ще навчivся б!

У Васьковому голосі вчуvalася не зовсім зрозуміла образа, і Сергій вирішив перевести розмову на інше.

— Слухай, а чи не піти нам до якоїсь кав'яренки? У "Підвальчик", скажімо. Це тут поруч, на бульварі. Вип'ємо кави з кон'ячком.

Мейдик не виявив до цієї пропозиції ані найменшого інтересу.

— Щось не хочеться мені, — сказав по хвилі, опускаючи погляд долу.

Сергій і собі глянув униз... І нараз збагнув, чому так важко даетися їм розмова. Ось у чому, мабуть, відгадка: стари, поношені сандалі Васька — і його, Сергія, нові "ерівські" штиблети... потерпі, аж лиснятися, Мейдикові штани — і модняцькі Сергійові варенки... грубі, із слідами мазуту, приятелеві долоні — і його, Сергія, ніжні пальчики, що уміють граціозно бігати по грифові електрогітарі й вичавлювати із струн пасажі a la Кузьмін...

Так, Сергій був пестунчиком долі, це його завжди втішало. Та зараз хлопцеві стало незатишно від думки, що живе легко і безтурботно, не маючи особливих клопотів та проблем: раптовий здогад про те, що приятель його, може, не має інколи навіть паршивого карбованця на обід, прикро віскнув серце.

Нараз пригадався випадок у третьому класі. Тепер вже й не в пам'ятку було, чого йому тоді заманулося залізти до тієї криниці. Вчепився за край круга — й завис, а назад вибралася — дзуськи... Вже й пальці почали німіти, хотів крикнути, кликати на поміч, але крізь міцно стиснуті зуби продерся лише кволій хріп... І в ту мить, коли Сергій, знесилившись, вже й не сподіався на порятунок, хтось ухопив його за лікті, — ще й дотепер дивно, як вдалося малому й худому Васькові вищупити його?..

3.

Хоч і не одразу, але все ж Сергій умовив Васька зайти до "Підвальчика".

Відвідувачів було мало, і Сергій, окинувши приміщення поглядом завісідника, зупинив свій вибір на столику біля бар-стійки, за якою від-

верто нудьгуvalа офіціантка. Вказавши Васькові на облюбоване місце: "Сідай, я зараз..." — вигукнув розв'язно:

— Привіт, красунечко!

Офіціантка ожила, посміхнулася старанно напомаженими губами.

— Привіт-привіт!

Сергій торкнувся долонею корпусу кавового апарату.

— О, ти сьогодні, бачу, не проспала! Мало що пальці не обпік...

— Не проспала, бо не було з ким, — відбулася пікантним жартом дівчина і, ні сіло ні впало, попросила раптом: — Розкажи анекдота.

— Для тих анекдотів, сонечко, які ти полюбляєш, — посміхнувся хлопець, — потрібен інтим, бо деякі з них я люблю ілюструвати в ліжку.

— Натяк зрозуміла! — пирснула смішком офіціантка. — Призначай час і місце...

— Обов'язково і неодноразово, але про це домовимося потім. Можеш бути певна, що я від тебе нікуди не подінусь. А зараз, серденько, аби прискорити просування до нашого ближчого знайомства, приготуй для мене з приятелем по чашечці фірменної!

Дівчина перехилилася через стійку, шепнула змовницьки:

— Якщо не дуже поспішаєте, можу пригостити справжньою бразильською, а не цією зеленою бурдою з автомата.

— Де ж ти її роздобула? — поцікавився Сергій, мимохіть зазираючи в широкий розріз блузки.

— То моя справа!

"А цицьочки в неї нічого. Тугенъкі і біленъкі, ой-ля-ля..."

— То як? — мабуть, їй дуже хотілося догодити хлопцеві. — Зачекаєте на бразильську?

Сергій кивнув.

— Звісно! Все одно до пенсії далеко, поспішати не годиться.

— От і файненько! — дівчина війнула смолистим волоссям і пішла, поклихуючи стегнами, до підсобки.

"Та їй фігурка ще при ній, — спровадив Сергій її оцінюючим поглядом.

— На писочок, щоправда, трошки страшнуватенька, але це вже справа шоста. Вночі не видно..."

Посміхнувшись, глянув через плече на Мейдика.

Васько сидів, схиливши голову над столиком, і даремно було намагатися вгадати, про що він зараз думає. Взагалі, він дуже змінився відтоді, як вони не бачилися. Було зараз в ньому щось загадкове, заховане десь глибоко в душі.

— Твоя пасія? — спитав Мейдик, коли Сергій нарешті "приземлився" за столиком.

— Та ні! Вона тут другий чи третій день тільки, ще не встиг познайомитися поближче.

Мейдик, звичайно, зрозумів, що Сергій мав на увазі під тим "поближче".

— В таких ділах поспішати не варто, — вів той далі, помовчавши якусь мить. — Ти ж бачиш, що я їй подобаєсь. Отже, все залежить тепер від мене. Як мовиться в таких випадках, це вже справа техніки... Чи не так, сонечко? — глянув на офіціантку, що саме з'явилася з підсобки.

— Що саме? — грайливо перепитала, ставлячи на стіл дві чашечки з "справжньою бразильською".

На Васька вона навіть не подивилася. Ніби його й не було зовсім. І Мейдик нараз відчув себе ображеним...

І чому дівчата так липнуть до Сергія? Ну, вміє гарно язиком плескати, відпускати улесливі компліменти наліво і направо... А може, в цьому і весь секрет? З ним їм просто і легко, він красивий і при грошах...

Від згадки про гроші Васькові й зовсім на душі зробилося кепсько.

"Чорт візьми, — подумав з приkrістю, — я навіть не знаю, у що мені обійтися це фірменне пійло... В магазині кон'як коштує, здається, біля червінця, а тут, певно ж, ще дорожчий!.."

— Ти чого це, козаче, зажурився?

Васько підвів голову і наштовхнувся на іронічно-жалісливий погляд товариша.

— Послухай-но, чи не трапилося з тобою чогось? Щось мені не подобається твій настрій...

— Мій настрій не офіціантка, щоб подобатися! — Мейдик відчував, що зараз зірветься й наговорить всіляких дурниць, і, хоч і розумів, що Сергій нічим не завинув перед ним, стриматися вже не мав сили. — І чого це ти раптом так заопікувався моїм настроєм? Що за сердечна турбота?! Навіщо, для чого тобі я з моїми проблемами?..

— Що з тобою? — сквилювався Сергій не на жарт. — Якийсь ти не такий...

— Звісно, що не такий!.. Не такий, як ти, ситий і вдоволений. Не такий, як ти, господар долі. Це в тебе все наперед розписано. Інститут, який ти закінчиш без звичих зусиль, бо за все заплачено. Посада, яку тобі куплять... Все-все в тебе розписано по абзацах, все зазделегідь розкладено по поліцях, ніби книжки у бібліотеці...

— Ти здурув! — виокруглив очі Сергій. — Що це тобі на ум збрело? Заспокойся!

Але приятелеві слова ще більше розвогнили Васька. Може, все ще й обійшлося б, якби у суперечку не втрутилася офіціантка.

— Чого ви чубитеся? Коньяку мало чи...

Це тільки підлило масла: Мейдик скочив на ноги, жбурнув на стіл пожмаканого карбованця і, не кажучи більше й слова, пішов до виходу.

4.

На якийсь час “Підвальчик” принишк.

— У нього не всі вдома чи що? — першою порушила настояну на запахові кави тишу офіціантка. — Чи батько в нього був з контузією?

— Що? — не второпав Сергій.

— Батько в нього, мабуть, був контужений! — засміялася дівчина.

— У нього немає батька...

— Воно й видно!

— Що видно? — в очах Сергія змигнули лихі вогники, і він раптом скопив офіціантку за лікоть, силоміць посадив на стілець.

— Ти що?! — спробувала вивільнитися. — Відпусти...

Голос її здригнувся.

— Пробач, — сказав Сергій, відчуваючи потилицею, як кілька пар сполохано- зaintrigovаних очей — “А що зараз буде?” — зирять в його бік з напівосвітленого склепіння кафе.

Ладен був заприсягтися, що відвідувачі натепер почуваються так, ніби дивляться гостросюжетний відік, і чекають, що з секунди на секунду має статися щось дуже захоплююче. Ну, хоча б мордобій. І ніхто не подумає втрутитися, навпаки: коли витончений обивательський нюх вловить смажене, “глядачі” поспіхом щезнуть...

Він не помилився. Коли, скаменувши, відпустив руку офіціантки й озирнувся, у “Підвальчику” не було вже нікого.

Сергій зітхнув. Все, що сталося щойно, залишило неприємний осад в душі, і він волів би якнайшвидше забути і несподівану Васькову істерiku, і свій власний виплеск нестриманості, знову зануритися у звичний плин, дивитися на життя крізь затемнені скельця окулярів, щоб не муляли погляд контрасті між чорним і білим, не помічати відмінностей між яскравим та блідим. І здобути знову спокій не вартувало особливих зусиль. Тим паче, що поруч сиділа особа з непоганим бюстиком, пристойною фігуркою і... так-так, з негарним обличчям. Але останнє не надто бентежило: не одружуватися ж зібрався!.. Одну-две ночі можна переспати навіть з шимпанзе. Хоча б для екзотики почуттів.

5.

Довго себе вмовляти Світлана не дозволила і увечері Сергій привів її до гуртожитку.

— А ніхто не прийде? — спитала вона, оглядаючи стіни, обклеєні плакатиками та фотографіями футbolістів, співачок і японок в комбінаціях.

— За хлопчика маєш мене чи що? — метнув бісинки Сергій, зачиняючи двері на ключ. — Я своїх співкамерників попередив, щоб до ранку й не рипались.

В голосі його вчувалася вдоволеність собою. Утім, було б дивно, якби він почувався зараз інакше. Легкість, з якою пристала на його запрошення дівчина, сама по собі вже була велими присмна для хлопцевого самолюбства річ.

Поки Сергій, подумки наспівуючи перелицьовані з Висоцького рядки — "Лучше баб могут быть только бабы, на которых еще не бывал!" — зашторював вікно, Світлана ще раз уважно оглянула помешкання. Крім стола, заваленого книжками, зошитами, тарілками, тут було ще кілька стільців—"інвалідів", шафа з перекошеними дверцятами. Убогість обставин, утім, не викликала неприємних емоцій. Вона, хоч ніколи не тримала в руках підручника з марксистсько-ленінської філософії, на якому зараз стояла пательня з залишками яєчні, але мислила цілком діалектично. Тож розсудила, що Сергієві з товаришами кімната ця все одно, що буда для собаки, в якій можна сковатися від дощу, отож безглуздо надто ретельно дбати про чистоту й порядок.

Зашторивши вікно, Сергій підійшов і сів поруч.

— Ну, з чого почнемо?

— А з чого ти завжди починаєш? — розв'язно, у тон йому, відказала Світлана, схиляючи голову на хлопцеве плече.

"А ти пташечка вже скубана!" — Сергій пригорнув дівчину, торкнувшись рукою до грудей.

— То ти з цього почин... — прошепотіла дівчина, але не договорила: у двері постукали.

Сергій невдоволено зітхнув і пішов відчиняти. Та нараз спинився — з-за дверей почувся скрадливий дівочий голос:

— Сергійку!..

Хлопець обернувся до Світлани: було цікаво, як вона відреагувала?.. Дівчина зовні була спокійна, посміхалася куточками вуст і усім виглядом демонструвала цілковиту байдужість.

У двері постукали вдруге.

— Сергійку, ти вдома?

Хлопець знову відмовчався. За дверима зітхнули, й за мить зацокотіли, віддаляючись коридором, металеві набійки.

— Твоя мамзеля приходила? — спитала Світлана, беручи із стільця

сумочку.

Хлопець зиркнув здивовано і з деяким острахом: невже хоче піти?.. О ні, знала пташечко, куди летиш, то тепер співай і не випендрюйся!

Однак нервував він даремно. Нікуди йти Світлана не збиралася. Вона й справді знала, куди і для чого її запрошено, і будучи людиною завбачливою, прихопила на роботі пляшку горілки, яку тепер і видобула з сумочки.

— О! — захоплено вигукнув Сергій.

— А що ж ти думав? — усміхнулася дівчина. — Сприйми це як аванс.

— Аванс?

— А чому б і ні? Гадаю, ти не відмовишся його відробити?

— О, так! З перевиконанням плану навіть!

6.

Десь у той самий час, коли Сергій, нарешті знайшовши серед безладдя на столі чашку, розкорковував пляшку, Васько Мейдик, зачинившись в туалеті, “лякав унітаза”, звільняючи шлунок від смердоти, якою його пригощали петеушники з сусіднього гуртожитку...

Взагалі-то Васько пив не часто, і не лише тому, що майже завжди це закінчувалося бунтом кишечника. “Галь мом” було насамперед те, що жив він лише на невелику свою стипендію, на поміч хворої матері розраховувати не доводилося: тридцяти карбованців її пенсії ледве вистачало на ліки та на те, аби інколи справити сину таку-сяку одіж. Сама ходила завше в одній і тій же кофтіні грубого вив’язу, з латками на ліктях, та в сірого покрою сарафані. Скільки Васько пам’ятав себе, стільки й бачив на матері це благеньке вбрання. Якось, з півроку тому, навідалась до нього страшна думка: “Це ж як помре мати, то й поховати не буде в чому...” Лячно від того зробилося. Лячно не від думки про можливу смерть матері (до неї він вже давно звикся, знат, що це може статися з року на рік), страшно стало від того, що мати, пішовши з життя, і у домовину ляже в цьому злідennому одязі, — і як же йому буде важко йти за труною, бачачи, що навіть одіж забирає з собою, не залишаючи тут, на землі, після себе нічого... Того дня Васько довго плакав, зачинившись в кімнаті, і поклявся собі відкладати щомісяця по кілька карбованців із стипендії — на материні похорони... Обмежував відтоді себе у всьому, економив навіть на квитках у кіно та на морозиві, хоч це були чи не єдині речі, які втішали Васька у міському житті.

7.

— Слухай, а магнітофона у тебе немає? — спитала Світлана, прику-

рюючи цигарку.

Кімната вже потонула в густому сутінкові і палахкотливий вогник сірника надавав тому, що відбувалося в цьому театрі двох, деякої втасманиченості.

— Навіщо він тобі?

Дивлячись, як поволі згасає сірник у попільничці, дівчина мовила заміряно:

— Подобається займатися коханням, коли лине тиха, спокійна музика...

— А ти, бачу, романтичної натури, — посміхнувся Сергій.

— Яка там романтика! — прошепотіла Світлана. — Просто так приемніше...

— Що саме?

— Віддаватися гарному хлопцеві під гарну музику...

— То у вас, пані, витончений смак. Окрім того, ви відверті, а це мені в жінках подобається найбільше. Знаєш, не люблю, коли жінка намагається видавати себе не за ту, якою є насправді...

— Чи не хочеш ти сказати?..

— Облиш! Нічого такого... Взагалі, я певний того, що людина повинна чинити так, як хоче. Чому ми повинні соромитися того, що є цілком природним. Хіба в тому є щось погане, що ось ми з тобою зустрілися, сподобалися одне одному і у нас виникло бажання?.. Гірше було б, якби ми още зараз почали удавати, що це не так. Навіщо силувати свою душу, руйнувати механізм стосунків чоловіка та жінки, який...

— Ой, як ти розумно балакаєш! Якщо ти ще і в ліжку такий тямущий...

— То що тоді?

Світлана пирснула підбурливим смішком:

— Тоді тобі нема ціні в базарний день!

— Смійся, смійся! Аби не плакала...

— З якого ще дива?

— Зараз побачиш! — Сергій обняв її за плечі, поклав у ліжко.

— Ой! — верескнула Світлана, удавано силкуючись вислизнути з-під нього. — Налякав їжака голим задом...

8.

Наче крізь димову завісу, добрів Васько до кімнати. Нарешті, впіймавши рукою бильце, що вже було намилілось кудись бігти, сів на покривало. Перед очима попливли розмиті обриси речей, від того хаотичного руху голова й собі почала пливти, затим він весь занурився у величезний акваріум, перетворився на медузу й поплив... поплив... поплив...

Раптом його покликали:

— Ей, Мейдiku!

Васько обернувся на голос, але нікого не побачив, і все далі й далі плив у суцільній чорноті, яка не мала й щонайменшого просвіту.

“Ere! — подумалося йому радісно. — Я ж тепер медуза, а у медуз очей немає!”

— Мейдiku, чорти б тобі в боки!

“Кричіть, кричіть! — Васькові було легко і весело. — Вух у медуз також нема!”

І, втішений своїм вибриком, поплив... поплив... поплив...

Та раптом його захопив гіантський вир, закрутив, ніби тріску, й викинув на берег...

... і тоді Васько заволав...

— Здурів чи що?

Він розплющив очі й побачив над собою Бурмила.

— Придуrom! — сказав той. — Пити треба менше!

— Т...т... ти сам такий! — вхопив Бурмила за рукава.

— Нарешті! — криво усміхнувся він. — Насилу тебе розбудив. А то чого вже тільки не робив, а все нуль по фазі.

Хвильку помовчавши, пригрозив раптом:

— А по мизі завтра получиш, коли проптерезишся.

— З-з-за що?

— За „ти сам”, — спокійно відповів Бурмило. — Знаєш добре, що я таке не прощаю.

Що ж, зітхнув Мейдик, Бурмило слів на вітер не кидає, завтра вранці доведеться з ним зчепитися. А, байдуже!.. Погано тільки, що „розмова” буде на очах у хлопців — Бурмило так завжди робить, задля науки іншим...

Васько добре знов, чим це закінчиться. Щонайбільше після третього удару Бурмило зіб'є його з ніг. Можна, звісно, виплазувати пробачення — так, як це робив вже не один з хлопців. Ніхто йому за це не дорікнув би — „Всі ми ходимо під Бурмилом!”, але краще вже бути побитим, ніж приниженим...

— Ну, чого мовчиш?

— А що казати? — відказав Васько, відриваючи від подушки важку, наче пудрова гиря, голову. — Як вже буде...

— Тут, — Бурмило заговорив раптом так, ніби нічого не сталося, — є одне дільце.

Мейдик насторожився. Мабуть, подумав, почне зараз пропонувати якесь шмаття. Діляга клятий!..

Васько зінав, що все ПТУ ходить в джинсах, футболках та кросовках, куплених у Бурмила. Кілька разів він і Васькові пробував „здати майже задарма” що-небудь, хоч добре зінав, що хто-хто, а Мейдик не міг собі дозволити таку „дрібницю”, як майка з профілем Майкла Джексона за четвертак, не кажучи вже про джинси за сотенну. Та однак чіплявся: „Купи, щоти жмешся?” Мабуть, мав утиху від того, що принижував таких „злідарів”, як Васько, і зайвий раз отримував нагоду утвердитися у власній зверхності. Чи не заради цього ж Бурмило час від часу збирав компанію петеушників і поїв їх за свій кошт дешевим вином? Сам при цьому пив мало, більше дбаючи про те, аби компанія набралася до бісиків — щоб потішатися потім над „когутнею, яка пити й то не вміє”...

Ось і зараз Бурмило стояв, хизуючись, перед Васьком і хитра усмішечка не сходила з його губ. З усього було видно, що він надумав якусь чергову забаву для себе. Але Мейдик сп'яну того не помічав.

— То що? — спитав Бурмило. — Так і будеш лежати?

— А що?

— Та кажу ж, що дільце є.

— Знов щось продаєш? — мляво поцікавився Васько.

— Продаю, — кивнув головою Бурмило, — але не шмаття...

Васькові було байдуже — і що там Бурмило продає, і що буде завтра, і все-все інше. Йому хотілося тільки одного: щоб йому дали спокій.

Але після наступних слів Бурмила він схопився, наче ошпарений.

— Не може цього бути!

— У мене все може бути! Не віриш, підем подивишся. Дорого з тебе не візьму, п'ятак — і по руках.

— П'ять ре? — не повірив Васько.

— А що? Я ж не скрутій який-небудь, щоб правити з тебе більше! Знаю, що з бабками в тебе не дуже...

„А бреше, бреше! — подумав Мейдик. — Бути такого не може! Ну, шмаття там всяке... Але щоб таке...”

9.

— Сергійку, це вже зайве...

— Не зрозумів...

— Не треба, кажу...

— Чому?

— Побавились і досить...

— Як сказати...

— Щось я тебе ніяк не зрозумію!

— Я тебе теж. Хочеш сказати, що ти ще дівчина?

- Вже давно забула, що це таке...
- То чого ж тоді?..
- А того... Досить — і все!
- Ти серйозно?
- Авжеж!
- ?
- Мені пора додому.
- Вже пізно!
- Кому пізно, а мені якраз...
- Не випендрюйся, бо...
- Що „бо“?
- Не доводь!
- Ти сам себе доводиш.
- Я не звик, щоб...
- Звикай!
- Дограєшся...
- Не лякай, бачила таких...
- Яких?
- Як ти.
- Світланко, не зли...
- І ти мене не зли!
- Чого ж ти сюди прийшла?
- Бо ти запросив.
- Ну?..
- Перегну!
- Не зрозумів?
- Підростеш, то й зрозумієш...
- Я прошу тебе...
- Про що?
- Давай без дурниць.
- То ж і я кажу, що давай...
- Я тебе люблю...
- Коли це ти вже встиг?
- Що?
- Полюбити коли встиг?
- З перш...
- Не треба брехати! Це у тебе погано виходить...
- А тому, що мені подобаєшся, віриш?
- Зараз ти що завгодно скажеш, аби тільки домогтися свого.
- І скажу! І доб'юсь!

- Ой, які ми грізні!
— Я ж можу й силою...
— Спробуй...
— І спробую!
— Давай-давай!..
- ...
- Ти здурів чи що?
— Сама винна...
— Буду кричати...
— Кричи!
— Але ж...
— Тільки гірше собі зробиш!
— Це ж чому?
— Досить, бо...
— Не лякай, не боюсь!
— Я не лякаю, я застерігаю...
— Хіба мало того, що ти мене вдарив?..
— Повипендрюєшся ще, буде гірше!
— Гірше?
— Гірше... Тебе ще ніколи по колу не пускали?
— Але ж ти і падло!..
— Спокійно, пташечко! Не махай крильцями, бо поламаю!
— Відпусти!
— Серйозно?
— Та зрозумій же... Хіба я проти?
— А якщо не проти, то чого ж?..
— Мені не можна...
— Чому?
— А тому...
— Оце так фокус! Чому ж відразу не сказала?
— Думала, сам зрозуміеш. Не маленький же...
— Не маленький, а все ж...
— Сергійку...
— Що за ніжності?
— Я, мабуть, дуже дурна...
— Ну, не дуже, та все ж...
— Ти мені страшенно подобаєшся!
— Приємно чути...
— Не гнівайся, добре? Зустрінемось у суботу...
— Щоб ти мені знову псувала нерви?

- Ні! Обіцяю, що все тоді буде окей...
- Не хочу!
- Чому ж, любчiku?
- Не хочу і все!
- Ти образився?
- На ображених воду возять...
- Я ж бачу, що образився!
- Так, але... Але не на тебе, а на себе...
- Облиш, ти ж не винен...
- Не збагну, як це трапилося...
- Нічого, нічого не трапилося!
- Як це нічого? Я тебе вдарив, наговорив казна-що...
- Це я винна... Не треба було мені сьогодні приходити...
- Чому ж прийшла?
- Бо ти мені подобаєшся, і я боялася, що коли відмовлюсь, то...
- Гаразд, потім розберемося... Спи!

10.

Альфа прокинулась від того, що з неї стягували ковдру.

Вона скопилася. На підвіконні тъмяно світив нічник, біля ліжка стояли Бурмило і якийсь хлопець, не з тих, з ким Альфа сьогодні вже „знайомилася”.

„Боже, ще один...”

— Ну от, — сказав Бурмило до хлопця. — Я ж обіцяв, що проблем не буде.

Обернувшись до Альфи, промовив, цідячи слова крізь зуби:

— Дивись, щоб без фокусів мені! — і вийшов.

Мейдик, котрий до цього тільки по-п'яному кидав погляди то на дівчину, то на Бурмила, все ще не розуміючи доладу, що відбувається, тепер, коли Бурмило, грюкнувши дверима, залишив їх удах, розгубився. Йому важко було повірити, що все це діється насправді.

... якась кімната

... якась дівчина

... дивний — холодний і байдужий — погляд красивих очей

Все було до того несподіваним і нереальним, що Васько стояв, мов прив'язаний, і боявся не те, щоб заговорити, а навіть поворухнутися...

Так спливло кілька хвилин, а він все ніяк не міг опам'ятатися.

— Вимкни світло! — раптом долинув до його слуху навпрочуд рівний і спокійний голос.

На Мейдиковому обличчі майнула тінь, відчуття нереальності не тіль-

ки не полишило його — посилилось ще більше.

— Чуеш?! Вимкни світло!

Васько стиснув плечима.

— А навіщо?

— Дурний чи прикидаєшся? — в очах дівчини зблимула злість. — Теж мені... — голос її здригнувся, здалося, вона зараз заплаче.

Васько зіщулився. Він не міг спокійно дивитися на чужі сльози, бо тоді йому згадувалася матір і на серці робилося важко. Тоді він і сам ледве стримувався — очі зволожувалися, до горла підкочувався клубок і треба було великих зусиль, щоб не заплакати...

... він поспіхом метнувся до вікна й вимкнув світильника. Водночас з темнотою кімнату огорнула гнітюча тиша.

— Як тебе звати? — несміливо спитав по тривалій мовчанці.

Дівчина не відповіла.

— Як тебе...

— Що ти причепився! — лунко, наче ляпас, озвалася темінь. — На якого біса ця порядність? Іди вже, розставлюсь... Одним більше, одним менше — яка мені різниця?..

11.

Альфі було тільки шістнадцять — чи: „вже шістнадцять”? — однак їй іноді здавалося, що живе на світі бог знає скільки. Все, що траплялося з нею, дарма — давно чи не дуже, якось по-дивному швидко віддалялося, й виникало враження, що все те було не з нею, а з якоюсь іншою дівчиною, котра жила багато століть тому й, промарнувавши свій вік, відійшла в затойбіччя, а душа та пам’ять її, довго витаючи над світом, врешті-решт вселилася в її, Сальмонеліне, тіло. Альфа читала, що таке може бути. Отож, міркувала, якщо душа у неї чужа, то хіба ж винна вона у тому, що безпутня?..

Життя Сальмонелі здавалося нудним і не вартим того, щоб особливо ним перейматися. Прокидаючись вранці, вона не знала, що робитиме вдень і де буде ввечері, тим паче — де проснеться завтра. Сяк-так привівши себе „до норми”, підмалювавши губи й нафарбувавши очі, кидалася в потік безвільного існування й була в ньому хистким плотиком, що пливє невідомо куди; до якого берега приб’є — там і пристане...

Мала багато знайомих, здебільшого — хлопців і чоловіків. Легко входила в нові компанії, любила цигарки і спиртне, найбільше — вино. Грошей майже ніколи у Альфи не було, але і це її не турбувало: була певна того, що за своє юне тіло й податливість завжди матиме пачку цигарок і склянку-другу портвейну. Раніше траплялося, що закохувалася, але не

більше, як на кілька ночей, бо ніхто не хотів її любити по-справжньому, „як в кіно”. Колись (ох, і давно ж це було!) їй від того страждалося, але наука подруг пішла на користь: тепер Альфа знала твердо, що ніякого кохання немає, що все це тільки видумки.

— Лови щастя, поки молода! — частенько говорила їй Ленка-Москвичка, з котрою останнім часом вони майже не розлучалися, ходили завжди впарі, на пару і „зімалися”.

Сальмонела до того вже звикла до Москвички, що коли учора Ленку виловили на вокзалі мінти, куди вони забрели з чуваками погрітися (день був холодний, а компашка попалася без даху), Альфа півдня протинялася на запасних коліях поміж платформ та цистерн. На душі без вірної напарниці було важко, як ніколи. Врешті-решт натрапила на двох провідників з пасажирського поїзда, пішла з ними до вагону, вони пригостили її горілкою, — Альфа випила, провідники травили анекdotи й Сальмонелі стало веселіше, вона навіть забула на якийсь час про Москвичку. Потім, коли випили ще, один провідник вийшов з купе, а другий — молодий ще, з рудуватими вусиками й вугруватим лицем — став Альфу роздягати. Від хвилювання руки в нього тримтели, і Альфі стало смішно.

— Не мучся, я сама!

Він глянув на неї з вдячністю й заходився поспіхом розщібати штани...

... потім він вийшов, а за хвилину з'явився його товариш. Цей був набагато старший, мабуть, мав усі сорок. Не дивлячись на Сальмонелу, котра лежала, вкрившись вогкою ковдрою із запахом цвілі, він мовчки роздягнувся, але: „тільки-тільки” й обезсилено розпластався...

Альфа розреготалася:

— Ганьба, дядьку, ганьба!

„Дядько” скочив, вхопив Сальмонелу за вуха:

— Бери! Бери в рот!

Альфа запруchalася. Шаленіючи, вдарила провідника кулаком нижче пояса. Він застогнав і присів, корчачись від болю, а вона, скочивши з лави, вхопила із столика пляшку й, не даючи „дядькові” отяmitися, уперіщила його по голові...

Відбігши подалі від запасних колій, зупинилась і, переконавшись, що ніхто її не доганяє, встремила руки до кишень зачовганих джинсів і пішла у напрямі Польової, радісно наспівуючи якусь мелодійку.

З телефону-автомату, що трапився на шляху, подзвонила додому. На тому кінці лінії озвався писклявий голос молодшої сестри.

— Ірка, привіт! — сказала Альфа.

„Привіт!” — відповіла сестра.

— Як там, вдома?

„А ти там як? Жива ще?”

— Ні, з того світу дзвоню...

„Невже тебе вже кокнули?”

— А ти ніяк не діжешся, так? — спитала Альфа, аніскільки не обра-
жаючись.

З сестрою у неї стосунки були погані, вірніше — ніяких стосунків не
було, і Сальмонела давно вже з цим змирилась.

„Ні, — відповіла Ірка. — Мені якось байдуже. Живи собі. А ось мамі,
мабуть, було б краще, коли б тебе раптом не стало. Сьогодні дільничний
знову приходив, будуть тебе оформляти в спецучилище. Мама плакала і
їй боліло серце...”

— Ну, досить! Не вистачає, щоб ще ти мене виховувала. І без тебе
нудно... Скажи краще, чи не заходила Москвичка?

„Ні, цієї проститутки не було!”

— Менше патякай! — розізлилась Альфа. — Ще невідомо, ким ти
будеш через рік-два! — й повісила слухавку.

„Що ж, — подумала, — додому у найближчі дні заявлятися не можна,
бо пов’яжуть. Мати, мабуть, вже підписала папери на спецуху...”

Вилаявшись подумки, перейшла через дорогу й попленталася до ста-
рого цегляного будинку. У дворі його надібала лавочку під крислатим
деревом. Накрапав дощ, Альфа вирішила перебути тут якийсь час — хоч
який не який, а однак прихисток.

Сіла на лавочку, дісталася з кишені зеленої, трохи завеликуватої кур-
точки цигарки. Куртка була Ленчина, Альфа взяла її на кілька днів
поносити, але тепер, якщо Москвичку запрутуть у венлікарню на про-
філактику, то можна буде ще тижнів три похизуватися. Раніше Ленку
навряд чи випустять...

Сальмонела пригадала, що й сама не так давно — минулой осені —
„кукувала на дачі”. Тоді її виловили в підвальні на Смолянці. Хлопці
повтікали, вона ж погано знала той район і замість того, щоб чкурнути до
гаражів, побігла між будинків — й наскочила на міントвського воронка.
Двоє дружинників заштовхали її в машину і відвезли на Селецьку, 13.

Це була тиха місцина за смолянським цвінтarem, захована від людсь-
кого ока високою камінною огорожею, поверх якої було натягнуто колю-
чий дріт. Спершу Сальмонелу завели у невеличку кімнату, і рудий стар-
шина записав у журнал її прізвище, рік народження та адресу, після чого
звелів іти з ним.

У дворі лікарні бігали дві вівчарки. Побачивши Альфу, вони загарчали.

— Бач, звідси не втечеш! — сказав старшина.

Сальмонела нічого не відповіла. Безрадісно роздивлялася довгу одно-

поверхову будівлю з загратованими вікнами. Але раптом помітила, що з темного провалля вікон на неї дивляться. Мотнула головою, відкидаючи з-над очей пасмо каштанового волосся, заусміхалася.

— Привіт, венерики! — замахала рукою.

— Ану! — насупився міліціонер.

Пси, зачувиши його гнівний голос, ошакалились до Альфи. Старшина „фукнув”, вівчарки враз заспокоїлись, підібрали хвости й відбігли.

— Собаки у нас треновані! — гордо сказав міліціонер. — Май це наувазі...

— А із СПІДом тут лежать? — спитала Альфа.

— Із СПІДом? Ні, з цим немає. Трипер є, грибок, з сифілісом парочка, а із СПІДом нема.

— Жаль! Я ще не бачила жодного спідика...

— Нічого! — захихикав старшина. — Ось тебе перевірять, то, може, будеш першою!

І, задоволений власною дотепністю, загрюкав у двері з облупленою фарбою. Альфа слідом за ним зійшла на ганок.

Двері відчинились, Сальмонела побачила немолоду вже санітарку. Та кинула на неї побіжний, але уважний погляд. Альфі здалося, що вона вже бачила її раніше, хоч де і коли — згадати не могла. Утім, може це їй і справді здалося, бо жінка була звичайна, вродою бліда й невиразна, таких дуже багато стрічається в місті, на них мало хто й увагу звертає: існують наче для антуражу, який нікому не потрібний, але нікому і не заважає...

— Приймайте, Степанівно, новеньку! Каже, що в неї СПІД! — заширився, ніби дурник, старшина.

— Сам ти спідик! — не втрималася Альфа й поспішила прошмигнути в коридор.

За спиною заскрготіла решітка, клацнув замок...

„Тюрма! — подумала Сальмонела. — Справжнісінька тобі тюрма!”

12.

— І не жаль було псувати тіло? — спитала Степанівна з докором.

— Ви про це? — Сальмонела тицьнула себе пальцем в ліву грудь, на якій довкола рожевої пипочки синіла наколка: „Ласковый май”.

— Про це, про це...

Якийсь дивний, незрозумілий Альфі сум вчувся в її голосі.

— Зовсім не боляче, — пробурмотіла, ніяковіючи, дівчина.

— Не боляче! — сплеснула в долоні Степанівна. — А ти подумала, що колись дитину годуватимеш? Та груди жінці треба берегти пильніше всього...

„Нате вам — і тут виховують!” — обскла Альфа думка.

— Яке вам діло? — спалахнула. — Розквокталися тут, наче курка, в якої яйце вкрали!

Гадала, що Степанівна образиться і піде. Але вона пропустила Альфині слова повз вуха, мовила спокійно, ніби нічого й не сталося:

— Помиєшся, не забудь добре виполоскати ванну. Потім гукнеш, я тобі принесу сорочку й піжаму... — і вийшла, тихо причинивши за собою двері.

Залишившись одна, Альфа довго — доки ванна наповнювалася водою — стояла перед дзеркалом. Вона любила дивитися на себе. Любила фотографуватися, охоче позувала художникам, що збиралися вечорами в „Радузі” — великому і незатишному кафе на Пушкінській, в якому завжди було людно. Мабуть, це і приваблювало художників, які тут „полювали” за натурою. Альфа кілька разів спеціально приходила сюди, аби її малювали, і тепер вдома у неї було з десяток портретів олівцем і аквареллю. Найбільше їй подобався той, що підписаний розмашисто і жирно: „Радецький”. За розмитими мазками, ніби затушованими рисами обличчя, якщо довго дивитися, нараз починало проступати щось затаене, незображенне. Залежно від настрою малюнок навіював тепло чи холод. Іноді заспокоював, іншого разу дратував настільки, що хотілося здерти його зі стіни і пошматувати, однак в останню мить, хоч яким би ненависницьким не був той портрет, якась внутрішня сила приборкувала емоції, і руки, ледь торкнувшись портрета, відсмукувалися.

— А ти, чувихо, ще ніби нічого! — посміхнулася Сальмонела до свого відображення.

Вона й справді мала всі підстави бути задоволеною. Природа не обійшла її своєю прихильністю. Навіть кирпатий носик не псував Сальмонелінного обличчя, навпаки — надавав йому особливої принади, складаючи чудну гармонію з чітко окресленими, ніби відтіненими, пурпуровими смужечками губ, великими карими очима і ямочками на щоках.

Замиливавшись собою, Альфа не зчулася, як рипнули двері, тож мимоволі здригнулася, почувши голос Степанівни:

— Досить, дівонько, перед дзеркалом вертітися! Мийся, бо вже скоро обід...

— А що? — бешкетливо зиркнула Сальмонела. — Тут ще й істи дають? А я думала, що венериків голodom лікують.

— Вилікуеш вас голodom, аякже! — скрушно захитала головою жінка.
— Іноді сюди потрапляють такі екземпляри...

Запнулася, не договоривши.

— Та кажіть же!

Але Степанівна, нараз про щось згадавши, зробила непевний рух рукою і кудись заспішила, докинувши на ходу:

— Е! Сама побачиш..

13.

У жіночому відділенні було дві продовгуваті палати, в кожній — зо два десятка ліжок з металевими бильцями. В палаті, вікна якої виходили на задвір'я, був туалет, відгороджений фанерною перегородкою; дверей у ньому не було, замість них — шторка зеленого кольору, пришпилена угорі цвяшками. Не милували око й голі вікна, єдиною „окрасою“ яких були масивні металеві решітки...

Поява Альфи викликала бурхливу реакцію. Пацієнтки, які до цього займалися хто чим, покидали свої справи, оточили дівчину тісним кільцем і стали розпитувати: хто, звідки...

Тільки двоє не зрушили зі своїх місць. Одна — років двадцяти п'яти, з короткою „хімією“ на голові — продовжувала підводити тіні над очима, тримаючи в руці кишеневське люстерко. Друга — маленька, щупленька, з негарним обличчям — лежала на сусідньому ліжку і курила „Біломор“, недбало збиваючи попіл на підлогу.

— Гельбо! — покликала її перша, не відволікаючись від косметичних вправ. — Що це там за шум?

— Кажись, Чіко, новеньку привели.

— Новеньку? Ану, поклич її сюди.

— Зараз...

Звівшись на лікті, Гельба крикнула:

— Ей, шавки!

Але ніхто її не чув: кільце навколо Сальмонели вирувало, як і спершу.

Тоді Гельба перегнулася з ліжка, намацала рукою капця і пожбурила його в гурт. І він умить онімів і розступився.

— Новеньку сюди! — гукнула Гельба.

Котрась із дівчат підштовхнула Альфу легенько в спину, шепнула:

— Підійди, не лізь в очко...

Сальмонела, скрадливо озираючись, підійшла.

— Гельбо, — сказала Чіка, не дивлячись ні на свою подругу, ні на Альфу, — новенька вже тут?

— Тут! — відповіла Гельба, пихкаючи біломориною.

— Добре! — посміхнулася Чіка, зосереджено дивлячись у дзеркальце.

— А спітай-но, як її звати?

„Хто вони такі? Що їм треба?“ — занепокоїлася Альфа.

Тому, що ця мегера з люстерком навіть не дивиться на неї, на душі

дівчині було тривожно.

— То як тебе звату? — спитала Гельба.

Альфа мовчала.

— Вона не каже! — радісно вигукнула Гельба.

— То прочисти їй вуха, — звеліла Чіка.

Гельба прожогом скочила з ліжка, підстрибнула до Альфи і — це сталося так швидко, що Сальмонела не встигла нічого зробити — вдарила кулаком „під дих”; дівчину зігнуло удвоє, ноги підкосилися, на очі навернулися слізозі...

Коли Альфа оговталася, Гельба вже лежала на ліжку, вдоволено попихуючи цигаркою.

— Прочистила вуха? — спитала Чіка.

— Еге ж!

— То запитай ще раз...

Гельба вибачила на Сальмонелу мутні очі.

— Ну, швидко кажи, як звати!

— Альфа...

— Каже, що Альфою кличуть, — сказала Гельба.

— Наче якусь суку! — бридливо стулила губи Чіка.

— Та, мабуть, така і є! — хихкнула подружка.

— Скільки їй років?

— Скільки тобі років?

— Шістнадцять...

— Сцикуха ще, — зиркнула Гельба на Чіку, — тільки шістнадцять.

— А що в неї? — озвалася та, беручи наосліп із стільця у проході між ліжками помаду.

— Що в тебе? — повторила Гельба.

Альфа стенула плечима, не розуміючи, чого від неї хочуть.

„Чіка питає, яка в тебе хвороба!” — шепнув хтось з-за спини.

— Нічого в мене нема!

Гельба продублювала:

— Нічого в неї нема...

— Як то? — здивувалася Чіка, і вперше за весь час глянула на Сальмонелу.

— Бреше, мабуть! — злостиво щирілась Гельба. — У неї ж на морді написано, що...

Вона не докінчила; раптом заскрготіла решітка у дверях і до палати ввійшов рудий старшина, а за ним ще один міліціонер — із зірочками в погонах.

— Що тут таке? — ревнув старшина до гурту. — Ану, розійдись!

Хворі слухняно розбрелися. Альфа, полегшено зітхнувши, також відійшла, сіла на перше-ліпше ліжко. Сідаючи, помітила, як Чіка, кинувши бігкий погляд у бік мінтів, враз зблідла, а потім рвучко схопила дзеркальце і „косметичку”.

— Голованова! — гукнув старшина.

Чіка зробила вигляд, що не чує.

— Чіка!

— Хто це там такий, Гельбо? — бліднучи ще більше, спитала Чіка.

Голос її ледь здригнувся.

— Я тобі зараз покажу, хто я такий! — розілився старшина. — Ти мене зараз впізнаеш!

— Не нервуйте, — сказав до нього міліціонер „із зірочками”, — я сам...

Він зробив кілька кроків вперед. Альфа бачила, як знітилася Гельба, коли стріла його прискипливий погляд, як затремтіло люстерько в Чикиній долоні.

— Що, Людмило Вікторівно, не сподівались?

Вона опустила голову і мовчала.

— Думали, що зможете тут пересидіти? Сховалась, думала? — міліціонер перейшов на „ти”. — Мабуть, і сифіліс за власним бажанням підхопила, чи не так? Але, як бачиш, ризикувала ти даремно. Вставай, тут у мене... — він кивнув на шкіряну течку, яку стискав під пахвою, — ...ордер на твій арешт.

Коли Чіку вивели, в палаті повисла тиша. Гельба сиділа, забившись в куток, і переляканими очима стежила за гуртом, який поволі підступав все ближче і ближче.

— Ну, що? — першою порушила лиховісне мовчання невисока блондинка з перев'язаним горлом. — Немає твоєї Чіки, забрали! Прийшов час тобі за все віддячити!

— Я буду кричати! — вереснула Гельба, зіскакуючи на ноги.

На неї налетіли, повалили на підлогу й почали товтки.

— Тільки не вбийте! Тільки не вбийте! — метушилася якась жіночка не першої молодості, даремно намагаючись і собі дістати Гельбу. Нарешті вона, зловчившись, відтягнула когось за піжаму і з криком: „На, падлюко!..” — пірнула в натовп...

14.

— Сальмонела? Ти чого тут?

Альфа злякано скинула погляд угору і відсахнулася: за кілька кроків від лавочки стояв Бурмило.

„Оце так халепа! — мало не зойкнула. — Стільки від нього перехову-

ватися і так по-дурному підставитися..."

Ніби вгадавши її думки, Бурмило сказав, розцівівши вдоволеною посмішкою:

— На мисливця і звір біжти!

Вклавши очі долу, Альфа мовчала.

— А я попереджав!

Бурмило сів поруч.

— Я віддам... — тихо мовила дівчина.

— Віддаси? — недовірливо перепитав Бурмило.

Говорив тихо, спокійно, впевнено. І Альфа зрозуміла, що відкарасатися їй буде нелегко.

„І навіщо я тільки з ним тоді зв'язувалась? — подумала розплачено.

— Захотілося джинсів... Та й Москвичка теж добренька, а ще подругою вважається! Бери, мовляв, а гроши роздобудемо, не переживай..."

— Штанці, бачу, вже й пообносилися! — забідкався Бурмило награно, чиркнув сірником, припалив цигарку. — Геть уже паршивенські стали, а бабок як не було, так і немає. Так, значить?

Альфа зітхнула.

Він це помітив, заговорив притишено:

— Зітхаєш, значить? Зітхаєш та мовчиш, мовчиш та зітхаєш. Про що ж таке важке думаєш? Чи не про те, бува, що час повернати борг давно уже минув?

— Я хворіла, я дуже довго хворіла...

— Хворіла? — засміявся Бурмило. — Бідененька! Чи не трипером? То чому ж не прийшла до мене, я б тебе завів до знайомого, він за четвертак всадив би тобі біцилінчику - за день пройшло б...

Бурмило їй не вірив, і в цьому не було нічого дивного: не таке вже є велике місто, щоб можна було у ньому загубитися безслідно. Її могли бачити знайомі Бурмила, яких у нього чимало. Більше того, з кимось із них вона могла стрічатися в якійсь компанії на хаті...

— Ну, от що, дівочко! — Бурмилові набридло вже гррати добрячка, голос його зазвичав різко і владно. — Досить з себе наївну дурепу вдавати. Пожартували — і баста! Я тут не для того, щоб слухати твої баечки. Врешті, я тебе вже послухав, тепер ти послухай мене. І то дуже уважно, аби нічого не переплутала.

Він встав, пройшовся вздовж лавочки.

— Значить, так! — потер долоні, спинившись навпроти Сальмонели.

— Раз ти сама не можеш роздобути ту нещасну сотню, мені доведеться тобі в цьому допомогти. Варіантів є кілька. Перший: я знаючу клієнтів, котрих ти позабавиши трохи. В принципі, це найпростіший і найбільш

надійний варіант. Але! — Бурмило здійняв угору вказівного пальця. — Але, на жаль, з тобою він не котить! Своїм знайомим тебе сплавити я не можу, бо, по-перше, є ж якісь поняття порядності, а, по-друге, багато хто з них вже мав діло з тобою, причому безплатно. Все місто знає тебе як чесну давалку, а не путану... З цієї ж причини я не можу підставити тебе якому-небудь пасажиру в готелі чи зальотному в кабакові. Крім усього іншого, на цей випадок тебе треба ще й пристойно одягнути. Бог з ним, що-небудь фірмове твого розміру у мене знайшлося б, але тоді мені доведеться волочитися за тобою кілька вечорів, аби повернути бабки ще й за це шмаття, а таке тривале відрядження мене не влаштовує, у мене є ще набагато серйозніші справи, які конче треба вирішувати. Отже, перший варіант повністю відпадає...

Бурмило на якусь мить замовк. Сальмонела крадькома зиркнула на нього, не підіймаючи голови, і цього погляду на його обличчя, що так і світилося діловою азартністю, було досить, щоб зрозуміти остаточно, що він її просто так не відпустить.

Чомусь — ні з того ні з сього — згадалися Ірчині слова: „Приходив дільничний, казав, що будуть тебе оформляти в спецучилище. Мама плакала, і її боліло серце...”

„Ну й нехай! — відсахнулася Альфа від дошкульного спомину. — Подумаєш, спецухою лякають. А, може, там буде краще? У крайньому разі, хоч не буду вислуховувати прокльонів і батькової лайки. Дочка, бач, у них проститутка... А сама вона хто? Думає, я не знаю, що до неї приїджав той гнусавий на „Жигулях”, коли батько на півночі був! Думає, що була мала й нічого не розуміла... Та ми ще в дитсадку грали в „папку-мамку”... Гадала, що я сплю... Заснеш, аякже, коли вона з ним таке вичворяла на дивані, що меблі ходором ходили! Той гнусавий до усього іншого, ще й якийсь чокнутий був — ходив потім голяком по кімнаті і курив у кватирку...”

Сальмонела згадала, як вона потай спостерігала за ним з розкладачки і як її хотілося іноді скочити, підбігти до нього і ухопити за ту штуку... Ото сміху було б!

Альфа не зчулася, як запосміхалася сама до себе.

— Зараз тобі стане ще веселіше! — вочевидь, Бурмило зрозумів це по-своєму. — Я оце трохи поворушив звивинами і відкопав ще один варіант. Є у мене один знайомий відставник. Чи то полковник, чи то підполковник. Врешті, це не має ніякого значення. Значення має те, що гроши у нього — кури не клюють, а сам він любить фотографувати. Він і мене клацав. Фотки, до речі, класні у нього виходять. Але це так, між іншим. Головне в тому, що він мені якось натякав, що хотів би поклацати

голих дівчаток. Казав, по червінцю за кадрик відшібне. Думаю, це саме те, що нам треба! Хай розколюється полковничок на сотеньку-півтори! І боржок твій покриється, і ще, дивись, на кишенькові витрати буде...

15.

Бурмило піймав „возика” і вони поїхали на Богунію. За „Трьома Сімками” таксі повернуло вліво, до дев’ятиповерхівок; коли Альфа восстанове була тут, на їх місці ще був пустирь.

Відразу за дев’ятиповерхівками, над високим берегом Кам’янки, притулилося кілька приватних будинків. Біля одного з них — двоповерхового, з просторою мансардою, густо обвитою диким виноградом — таксі зупинилося. Бурмило недбало тицьнув водієві „півника”.

— Здачі не треба, шеф!

— Не треба, то й не треба, — сказав водій, скидаючи „на нуль” лічильника, — буде на запчастини...

— Отже, так, — мовив Бурмило, тільки-но „возик” від’їхав, — я зараз зайду до будинку, а ти мене почекаєш. Тільки, попереджаю, без штучок! В серйозних справах я жартів не люблю, тож не дай бог тобі раптом викинути якогось фортеця!

Сальмонела стояла, з непідробною цікавістю оглядаючи особняк, і вдавала, що Бурмилові слова її мало обходять.

— Дивись, лялечко... — лиховісно прошепотів той. — Не дай Бог змиєшся! Я тобі тоді організую те, що свого часу вчинили східняки з Москвичкою!

Він був впевнений, що ця погроза подіє, і не помилявся.

Сальмонела й насправді спершу думала втікти, тільки-но випаде слушна нагода. Вона не вірила байці про якогось там відставника-порноманатора, гадала, що Бурмило хоче її заманити на „хату” й здати „на гурт”. Казали, що він так іноді робить, якщо йому котрась із дівчаток не повертає борг...

Але коли Бурмило згадав про тогорічну історію з Ленкою, від Альфіної рішучості не лишилося й сліду. Москвичка тоді „заклала” мінтам когось із „східняків”, а через кілька днів ватага його дружків присунула на вечір у школу, Ленку завели в хlopчачий туалет і...

Альфа згадала провідника і її ледве не знудило...

Мимохіть озирнулася через плече, побачила Бурмила, що саме вийшов з будинку.

— От чорт! — лайнувся він, відхиляючи хвіртку. — Цього клятого полковника немає вдома. Квартирант каже, що кудись поїхав, буде завтра.

Сальмонела з полегшенням зітхнула, та одразу й посмутніла: біс його знає, що тепер збреде Бурмилові в голову... Щоб там не було, а сьогодні спекатися його навряд чи вдасться...

Вона дуже добре знала Бурмила, щоб думати інакше. Невдача лише на недовгу хвилю засмутила його.

— Гаразд! — пожвавішав за хвилю. — Не все ще втрачено! Зараз поїдемо зі мною в одне місце, я там владнаю деякі свої справи. На крайній випадок, там і заночуємо, а завтра навідаємося сюди знову.

16.

По дорозі до „одного місця”, яке виявилося звичайнісінським гуртожитком для петеушників, Бурило затарився в гастрономчику на Смолянці кількома „нуль-сімками” чорнила і пляшкою „Житомирської ароматної”.

— Бачиш, — весело підморгнув Альфі, вкладаючи те добро до адіасівської сумки, — вечір у нас сьогодні може вдатися на славу!

До гуртожитку зайшли вони без зайвих клопотів: тітонька-вахтерша, захоплена в'язанням, навіть не зиркнула на них. Бурмило повів Сальмонелу крутими і нерівними сходами на п'ятій поверх. Зайшли до якоїсь секції, попетляли хитромудрими проходами-лабіринтами, доки Бурмило не зупинився біля дверей в темному закуткові.

— Орецький! — загрюкав кулаком.

З кухні виглянув якийсь високий вусань.

— Привіт, Артурчик! — скинув долоню над плечем, вітаючись з Бурмилом. — Ти до Толика?

— Ну! — сухо відказав Бурмило.

— Так його нема!

Вусань кинув скрадливий погляд на Альфу, в його очах мигнуло щось схоже на захоплення.

— Я бачу, що нема! — роздратовано мовив Бурмило. — А де він?

— Поїхав додому, — відповів вусань, переминаючись з ноги на ногу, і раптом ляскнув себе долонею по лобі. — От, чорт, мало не забув: він же залишив тобі ключа від кімнати...

Бурмило пожвавішав.

— Ризикуеш, Миколко! — пригрозив жартома. — Дивись, а то коли-небудь склероз тобі боком вилізе! Ти б сходив до лікаря, поки ще не пізно...

Вусань посміхнувся заяленою, ніби чужою, гримаскою.

Сальмонела зрозуміла, що він побоюється Бурмила, хоч і був на добру голову вищим. Поряд Миколки Артурчик виглядав миршавеньким шко-

ляриком-третьюокласником, і тим смішніше було спостерігати, як вусань поквапливо дістає з кишени спортивних штанів ключа і так само похапцем віddaє його Бурмилові.

— Окей! — вигукнув той. — Але до лікаря все-таки сходи! — щириться услід вусаню, а той поспішає щезнути на кухні.

Бурмило вставляє ключа в замкову шпару, двічі повертає його проти годинникової стрілки і штовхає ногою двері.

— Заходь! — Альфі. — Тут тобі буде добре, це ж не якийсь там смердючий підваль...

Сальмонела зайшла.

Артурчик поводився, наче господар. Поставивши сумку на стіл, пошиплив по тумбочках, зазирнув в антресолі.

— Жратви немає, — оголосив, виймаючи звідти дві склянки. Прискіпливо роздивився їх проти світла, буркнув невдоволено: — Брудні, зараза...

Кинув побіжний погляд на Альфу, щось хотів сказати, але передумав, — натомість на його плоскому, з азіатськими очима обличчі з'явилася нахабненська посмішка.

— Зараз помиємо!

Скочив з табурета, на якому стояв, відчинив двері і гукнув в коридор:

— Миколко!

Вусань довго чекати себе не змусив: з'явився за якусь мить, ніби весь час чекав, що його покличуть.

— Шо, Артурчику? — запобігливо спитав.

— Гаряча вода є?

— Здається, є.

Його довгі світлі вій запурхали, наче метелики.

— На, помий!

Вусань пополотнів, губи ображено засіпалися.

— Ну! — розілився Бурмило. — Чого стойш?

На звосковілому лобі Миколки виступили крапельки поту.

— Може, ти не хочеш, то так і скажи...

Вусань мовчав, чмихаючи носом.

— Не хочеш, то й не треба, — сказав Бурмило.

— Ні, я зараз... — нарешті здобувся на слово Миколка і, зволоживши кінчиком язика пересохлі губи, вийшов з кімнати.

Бурмило задоволено хихикнув услід йому і обернувся до Альфи.

— А ти думала! — весело вигукнув. — Тут всі танцюють під мою дудку.

А чому танцюють?

Артурчик, ясна річ, трохи перебільшував. Скажімо, комендант під

його дудку не танцював, лише намагався не помічати Бурмилових вибріків, що цілком влаштовувало обох. Нічого дивного в такій неофіційній обопільній угоді не було: Артурчик же — племінник директора училища. Це знали всі. Знали і те, що по закінченні навчання його залишать в училищі майстром. А там, дивись, вступить на вечірне відділення політехнічного інституту, де працює його матінка, добуде диплома і... Хто знає, цілком може статися, що років через п'ять-шість, як прийде час іти дядечкові на пенсію, Артурчик успадкує його посаду.

17.

— Бачу, що тобі подобається ця лялечка, — сказав Артур вусаневі. Миколчині очі спалахнули.

— Гарна! І де ти таких знаходиш? — спітав заздрісно.

— Місця треба знати!

Миколка зітхнув і заходився кришити картоплю на сковорідку...

„Страждальник! — подумав Артурчик вже на порозі кухні, і нараз спинився, зиркнув на Миколку. Вираз обличчя його на цю мить зробився умить відстороненим, ніби зануреним кудись в глибину. В скронях застугоніло нав'язливе: — А що?.. Цілком... Чому би й ні?..”

— То вона тобі й справді подобається?

Миколка кивнув головою.

— Так! — зізнався з несподіваною відвертістю.

Аж сам злякався її: ану, як це Артурчикова краля? Ще, чого доброго, ревнуватимем... Подумки приготувавшись до найгіршого, скрадливо позирав на Бурмила. Ale той поводився мирно, лише куточки губ злегка тремтіли. Ale тремтіли не загрозливо.

— Хочеш з нею побавитись?

У Миколки відвіслала щелепа, від хвилювання він мало не скинув сковорідку з плити.

— Як це? — мовив оторопіло.

— Дуже просто! — Артурчик переймався азартом. — Банкуй четвертак — і рівно на годину вона твоя. Можеш робити з нею все, що заманеться.

— Ти, мабуть, жартуєш? — не повірив Миколка.

Бурмило самовдоволено посміхнувся.

— Ти ж мене знаєш, — сказав, — я слів на вітер не кидаю!

— Ale...

— Ніяких ale! — рішуче рубнув Бурмило ребром долоні повітря. — Банкуй — і вона твоя. Інакше запропоную комусь іншому.

Миколка збагнув, що Артурчик не жартує, — йому уявилося нараз

голе дівоче тіло... розставлені ноги... — і його мало не зміло від хвилювання.

— А вона не буде опиратися?

— Який опір! Вона зробить все, що я скажу. Зрозумів?

Вусань, однак, все ще вагався, не вірив, що все так просто.

— То що? — Артурчику не терпілося. — Банкуєш чи йти іншого шукати?

— Добре, я згоден! — кинувся до нього Миколка. — А гроші коли? Зараз чи потім?

— Краще зараз, — сказав Бурмило.

— Ага! Ага! — закивав головою Миколка. — Я швиденько! Я миттю!

18.

Коли Бурмило зайшов до кімнати, де борсався на ліжку у п'яних видіннях Мейдик, в кишені його джинсової куртки вже лежала сотня „свіженських рябчиків”. Крім Миколки, йому легко вдалося надибати ще трохи п'ять (петеушників себто), котрі, недовго повагавшись, виклали по четвертаку за „годину кохання”.

„Багатенькими стали! — дивувався Артурчик. — Двадцять п'ять карбебе відщібують так, ніби вони родичі Фіми. Скажи, будь ласка! В ідалні над кожною копійкою тремтять, вибираючи, що дешевше, а тут...”

Він відчував бридкість і заневагу до цих „клієнтів”. Він ніколи не впав би так низько! Краще вже „тихом-нишком сам себе”, якщо не здатен обкрутити яку-небудь фіфочку. Тим паче: платити за те, що можна мати і задарма?..

З кожним днем Артурчик все більше і більше переконувався в тому, що довкіл — „одні нікчеми, пристойних хлопців майже немає...”

Взяти хоча б Миколку, цього лайнняного активіста! Спить і бачить себе якимось начальником. А душу має лакейську. Сподівається, що Артур замовить дядечкові слівце і Миколку залишать при училищі — згоден на будь-яке місце, навіть „хлопчиком на побігеньках”, тобто комсомольським секретарем. Що ж, село віддалене, не втрачай надію, догоджай, як можеш, та однак тобі нікуди не дітися від геройки трудових буднів! Кому ти к бісу потрібен?..

Ось Мейдик — інша справа. За Васька Бурмило міг би клопотати, не зважаючи на те, що як і інших „селюків”, недолюблював його. Він хоч трохи був йому симпатичний. Чим саме — Бурмило не знав. Може, тим, що завжди тримався відособлено і незалежно? Не блазнював ні перед ким, нікому не прагнув догодити, хоч і на рожен також не ліз.

Поважати Артурчик Васька поважав, але заодно й ненавидів — маючи

нахил до „філософії”, давно вже затямив собі: аби чогось досягти в цьому світі, треба бути егоїстом. Доброта нерентабельна, тільки жорстокість вкупі з нахабністю дає шанс на більш-менш спокійне існування, тільки достаток робить людину коли не щасливою, то бодай не такою нещасною...

Перед очима завжди мав приклад покійного батька. Що з того, що був він добрим і порядним? Де він зараз? У тридцять шостому ряду на богунському кладовищі... А ті його колеги, що не гребували ані хабарями, ані коштовними дарунками, і досі живуть — не нарадуються, їздять у персональних авто і плювати хотіли з Замкової гори на моральний кодекс будівника комунізму, на якого батько молився!

Нахабство — ось друге щастя. А, може, і не друге навіть, а перше і єдине! До біса всілякі там принципи, живи — як уміш, насолоджуйся — як можеш, а там буде видно. Або пан, або пропав! Третього не дано. Це хай такі, як Мейдик, пріють від своїх чеснот. Що поробиш: народжений плавувати літати не навчиться...

— Невже він відмовиться? — раздумував уголос Бурмило, дивлячись на п'яного Васька. — Не повинен...

Йому дуже хотілося, щоб це було так, бо підвідомо відчував, що коли вдастся схилити Васька до цієї затії, то вже ніколи більше не доведеться переборювати в собі оте нікчемне почуття — докір сумління, що зрідка все ж зроджувалося в його душі: немає нічого кращого, як знати, що всі докруг тебе такі ж негідники, як і ти сам.

19.

Вже минуло з добрих півгодини, а „клієнт” все сидів нерушно. Це Альфу помітно непокоїло, — ті четверо, яких приводив Бурмило до цього, вели себе по-іншому: одразу в ліжко та й по тому... Тільки вусань говорив якісі ніжності, ба — навіть намагався поводитись галантно, а потім, коли Артурчик загрюкав у двері / „Виходь уже!” /, поспіхом одягаючись, раптом став призначати побачення:

— Буду тебе чекати завтра, як стемніє, у скверику за гуртожитком! Прийдеш?

Альфа байдуже стенула плечима:

— Не знаю...

— Чому? — здивувався Миколка.

Сальмонела відчула огиду до нього.

— А ти домовся з Артурчиком! — вибухнула гнівом. — Скільки ти йому сьогодні дав?

— Двадцять п'ять... - розгублено відповів вусань.

— Двадцять п'ять? — розсміялася Альфа холодно і жорстоко. — Навіщо так багато? Я ж більше, як на троячку, не тягну!

Нарешті збагнувши, що над ним цинічно глузують, Миколка поспішив щезнути.

— Козел! — кинула зневажливо Сальмонела йому услід...

— Га? — витрішився на неї „клієнт”.

Альфа зніяковіла: невже вона так забулася, що ненароком сказала вголос?

Аби якось знівелювати незручність, спитала:

— Як тебе звати?

— Мене? — здивувався хлопець.

— Тебе, кого ж ще...

— Васьком...

Знову запала мовчанка.

— А чому ти мене не запитуеш про ім'я? — через якийсь час озвалася Альфа.

— Я вже запитував. Хіба ти забула?

— Але ж я не сказала тоді!

— Захочеш, то скажеш сама...

— Дивний ти якийсь!

— Який вже е...

Васько говорив нехотя, наче з примусу. Альфа відчула гірку образу. Її огрубила, звикла до насильства натура нараз завібрувала, наче туго напнута струна, — Сальмонела почувалася б краще, коли б її побили чи згвалтували, аніж бачити, як тобою гордують.

Васько підійшов до вікна. Унизу, на розі гуртожитку, одиноко горів ліхтар, освітлюючи клаптик тротуару і огорожу дитсадка. Будинки довкіл стояли щільною темною стіною. Місто — байдуже і чуже — спало...

Хлопець озирнувся через плече і у тьмяному фіолетовому свіtlі, що струміло з вулиці від ліхтаря, тільки тепер зміг розгледіти дівчину. Здалася йому симпатичною. Це його вразило: ніколи ще Васькові не доводилося зустрічатися з повіями, а тому він був певен, що вони обов'язково мають бути негарними. Навіщо красивій, думав, „цим” займатися, адже вони й так не засидяться в дівках? То вже тим, кого природа обійшла вродою, нічого іншого не залишається, як у такий спосіб задурити комусь голову.

Що вдіш: Васькова наїvnість не мала меж. Живучи вже майже рік у місті, він так і не зміг збагнути міського життя, мислив і діяв так, як навчився змалку. Одне слово, був невіправним селяком. Він знов зе і страждав від цього, відчуваючи, як з кожним днем все нестерпнішою стас

для нього вулична суєта і як закипає в його серці ненависть до високих будинків, над яким небо — навіть за яскравого полуденного сонця — завжди похмуре, — і Васькові все частіше і настирніше бажалося кинути все, зібрати свої манатки, втекти у село... І лише думка про хвору матір, про те, що їй нелегко буде змиритися з тим, що її синочок не живе, як усі „людські діти”, у місті (плакатиме: „Чи хіба ми вже такі злідени, що вже й вивчитися тобі не можна...”), змушувала його не робити цього. „Ось закінчу бурсу, — втішав себе Васько, — отримаю спеціальність і все стане на свої місця. На заводі, кажуть, платять непогано, тож нарешті зможу зібрати трохи грошей і купити матері путівку в санаторій. Лікарі вже давно кажуть, що їй треба на море...”

20.

— Відвернись, — сказала Світлана, — я одягнусь...

Сергій посміхнувся. В очах сяйнула грайлива нахабність.

— А якщо не відвернусь, то не вдягатимешся?

Дівчина зиркнула на нього докірливо.

— І не набридло тобі?

— Набридло? — звів Сергій брови на перенісці. — Що саме?

— Це позерство. Ти ж не такий...

— А який?

Світлана на хвильку задумалася.

— Не знаю, — мовила не дуже впевнено. — Але мені здається, що ти добрий, лагідний... І зовсім не нахабний...

— Відома пісенька! — її слова Сергія чомусь образили. — Не такий та не такий! А чому це не такий? Якщо хочеш знати, зовсім я не позую ні перед ким, перед тобою тим паче. Я такий, який є! Якщо ж тобі хочеться мати мене за кращого чи за гіршого, то це вже твої особисті проблеми. Я не збираюся тебе ні в чому переконувати. Ти маєш право сприймати мене таким, як тобі зручніше.

Світлана вислухала цю тираду спокійно, навіть байдуже. Звикла до цієї його слабинки — виголошувати довгі монологи з будь-якого нікчемного приводу. Утім, саме експресивність і непердбачуваність Сергієвої поведінки приваблювали дівчину: хоч би там що, а з ним було весело і легко. Так, він міг спалахнути водноміт, наговорити дурниць і навіть образити, але все це одразу забувалося і безслідно щезало, бо наступної міті він уже був іншим.

— То ти відвернешся чи ні? — Світлана спробувала уdatи з себе розсерджену, але нічого не вийшло: неслухняні губи всупереч її волі посміхнулися.

— Якщо подаси мені люстерко, то відвернусь!

— Люстерко? — здивувалась дівчина. — Навіщо воно тобі?

— Як це навіщо? Я відвернусь, але буду бачити в нім тебе. Маю ж нарешті розгледіти доладу, з ким сьогодні спав.

Світлана скрушуно зітхнула.

— Який ти все-таки непоступливий..

— Уявляю, що було б, якби раптом чоловіки стали поступливими...

— А що було б? — зумисне провокувала Сергія на чергову „філософію”.

— О, якби раптом з якогось дива чоловіки стали поступливішими, то це означало б кінець світу. Уявляєш, довкруг були б одні дівчата. Отже, діти не народжувалися б, цивілізація втратила б стимул для подальшого розвитку...

— Ну, це ти вже загнув! — розсміялася Світлана. — Невже ти справді вважаєш, що чоловіки беруть нас, а не ми їм віддаємося? Надто ви самовпевнені... Якщо хочеш знати, то все залежить тільки від нас, жінок! Хоче жінка бути чиселью — вона нею буде, а якщо не хоче — то ти хоч голки скачи, хоч діамантами спокушай, та однак нічого з того не вийде...

— Ну, це вже занадто! Ти ставиш усе з ніг на голову!

— Нічого подібного, — Світлану захопив азарт суперечки. — Ти, мабуть, думаєш, що там, у кав'ярні, ти вибираєш мене? Помиляєшся. Це я накинула на тебе оком. Ти мені сподобався — і я зробила так, щоб ти зацікавився мною. Як мені це вдалося? То вже таємниця, яку вам, чоловікам, не збегнути.

Вона говорила запально, збентежуючи несподіваною відвертістю. І Сергій нараз відчув, що не має аргументів, аби заперечити.

— Сила жінки у тому, що вона знає, — ні, навіть не знає, а всім своїм еством інтуїтивно відчуває! — ваші слабинки. Врешті, це не таке вже й велике мистецтво, бо у всіх чоловіків одна й та ж найголовніша слабкість — це безумне прагнення володіти нами. Але ви не володієте нами. Вам це тільки здається. А ми на цьому граємо. Так, так! Ми граємо на цьому. Адже варто будь-якій із нас посміхнутися, як ви скаженісте, а якщо ще й вильнути перед вами стегнами — все, вважай! Ваша спохідь вам не дас спокою, ви ж готові кинутись на будь-яку, аби лише душа ваша наповнилася радістю перемоги. Що тут вдіш, кожен чоловік в душі Наполеон...

— Цікаво! — вигукнув Сергій, намагаючись надати своєму голосові саркастичного відтінку, але це вийшло у нього недолуго і непереконливо.

— Ще б пак! Це дуже цікаво!.. І ти більше нікому не говори, що світ тримається на вас, чоловіках, бо ці баєчки хіба що для вуличних дуреп та ще для таких самовпевнених донжуанів, як ти сам...

Вона не зчулася, як сказала зайве — те, чого не треба було говорити. Коли ж скаменулася, було вже пізно: в Сергієвих очах витъмнялась образа.

— Що ти сказала?

— А що? Сказала, що ти Дон-Жуан... Хіба це погано? Чи ти не читав...

Та Сергія було вже не вгамувати. Десь з глибини свідомості ураз зринуло хворобливе відчуття непогамованої спохіті та невдоволеність від змарнованої ночі, думка сколихнулася тим, що його хитро ошукано: „Мабуть, ніякої лажі у неї немає, просто хотіла мене обдурити...”

— І ти ще будеш мене вчити? — промовив зле. — Ти, повіс підвальна, мене?..

Цього Світлана від нього аж ніяк не чекала. Їй стало прикро, вона заплакала...

21.

Альфа заснула одягненою, згорнувшись калачем. Васько турботливо накинув на неї ковдру і хотів піти до себе, але щось його змусило залишитися. Сів на ліжко і, схиливши голову на бильце, задрімав.

Крізь сон йому весь час здавалося, що повернувся Бурміло. Васько скоплювався, але никого в кімнаті, крім дівчини, не було, і очі його знову запллющувалися...

Альфа прокинулася, коли за вікном тільки-тільки почало сіріти. Лежала якийсь час без руху, мляво водила очима довкіл себе, байдуже вихоплюючи з напівмороку нечіткі обриси речей. Убога обстава кімнати — шафа, стіл, кілька стільців і двоє ліжок, одне біля одного уздовж стіни, вилинялі штори, поличка з книгами ліворуч од дверей — спершу не справила на дівчину бодай якогось враження. Та минула хвилина і вона несподівано відчула, як від усіх цих речей нараз повіяло домашнім затишком. Давно забутим, давно вже навіть не мріяним. І це відчуття ще більше зміцніло, коли завважила Васька. Обережно, аби не не розбудити його, Сальмонела сіла по-турецьки і стала з цікавістю розглядати хлопця.

Нічого особливого, що могло б привернути її увагу за інших обставин, в його обличчі не спостерігla: так собі, серединка на половинку.

„Середньостатистичний хлопчик!” — хмикнула. Щоправда, подумала настанок, він нібито добрий і, мабуть, надійний... Але ці якості в її очах не мали аніякої ваги.

Знову окинула поглядом кімнату — й тепер вона навіяла інший настрій. Від недавнього спокою в душі не лишилося й сліду. Нестерпно забаглося якнайшвидше вибратися звідси, але не була впевнена, що не заблукає в хитромудром сплетиві секцій і коридорів, якими привів її

сюди Бурмило. „З дрімучого лісу легше знайти дорогу, ніж з цих панельних джунглів!” — подумала Альфа, спересердя вдаривши долонею об стіну.

— Га? — скопився Васько. — Що?

Зляканий вираз його обличчя забавив Альфу.

— Нічого! Спи собі...

Та Васькові спати вже не хотілося. Йому здалося, що над ним глузують. Подумалось, що вона тепер розповість Артурчику, яким він виявився розмазнею. Уявилось, як Бурмило допікатиме перед петеушниками: „Ех ти, тюхтя! Цілу ніч бути з бляддю і нічого не зробити! Може, ти імпotent?” — і хлопці хихотітимуть зневажливо.

Васько згадав ще й учорашню Артурчикову погрозу, і на душі стало тривожно та безрадісно. Ех, згребти б свої нехитрі пожитки, гайнути на автостанцію й покинути це жорстоке, чуже місто!

Його вже ніщо не могло зупинити, навіть думка про те, що матір буде опечалена його несподіваним поверненням: „Як же так, синку, га? Якихось два місяці не довчився... Як же ти тепер без спеціальності? Куди підеш? Хіба що в колгосп бичкам хвости крутити?.. Ох, навіщо це тобі! Он поглянь на мене: все життя у колгоспі проробила, а яка ж дяка за все? Оті тридцять шість карбованців пенсії, хай би вони зчадились... Все колгосп у мене відібрав — і здоровле, і чоловіка... Не хочу, щоб і тобі житні не було!..”

Згадав батька — молодого, красивого... Згадав, як після похорону приходили до матері голова із завгаром, просили: „Скажи, Ганю, комісії, що Петро зранку п'яний був...” Маті дивилася на них вихололими очима: „Як же я можу? Та ж не пив же він...” А завгар мало не навколішки перед нею: „Не губи, Ганю... Петра твого вже не вернеш, а мені ще жити, мені ж ще діток своїх ростити...” І голова тієї ж: „Чи ж тобі від того втіха буде, як Пилиповича з роботи знімуть та ще й навіть посадять? Уваж людину, а ми вже тебе не забудемо — і пенсію за Петра гарну дамо, і так помагатимемо...” Поплакала маті, поплакала та й погодилася: воно й так, хіба хотів завгар Петрової смерті? Перший час і справді поміч від колгоспу була — пенсію, щоправда, не таку вже і велику призначили, але ж дрівцями таки помагали, сіно для корови привозили... Але за якийсь рік-два забулися обіцянки, а ще як захворіла маті і не могла вже в ланці працювати — то було вже й не підходить ані до голови, ані до завгара. Якби ж хоч відмовляли тільки, а то ще й стали дорікати: „Ти, Ганно, сидиш вдома, хворою прикидаєшся... А знаєш головний закон соціалізму? Не знаєш? То ми тобі нагадаємо: хто не працює, той не єсть!”

... Васько встав і, нічого не кажучи, пішов до дверей.

- Ей! — скочила з ліжка Сальмонела. — А як же я?
Васько обернувся, глянув на неї тьмяними зоринками очей.
— Що? — тихо спитав.
— А як же я? — повторила Альфа. — Я ж не знаю, як звідси вийти...
Васько дивився на неї, ніби глухонімий.
— Виведи мене з гуртожитку, — жалісливо попросила Альфа...
Хлопець силувано, ледь вловимим порухом губ, посміхнувся.
— Ходімо, — мовив. — Хіба мені що? Мені не важко...

22.

Вони довго чекали тролейбуса біля кінотеатру „Космос”. Ранок був похмурий і холодний, місто лише починало прокидатися, на зупинці, окрім них, не було нікого.

Альфа, сидячи позгінки на лаві, мовчки курила. Може, тільки двічі чи тричі мимохіт зиркнула на Васька, а то весь час напружено вглядалася у той бік, звідки мала з'явитися „одиниця”, — і від того Васько почувався зайвим, але чомусь не міг отак взяти й піти і залишити дівчину саму. Чомусь здавалося, що коли піде, то з нею трапиться якесь нещастя. А ще... А ще вона йому подобалася. Йому було байдуже, що вона — вулична. Вона йому подобалася — і все! Він відчував, що закохується, і це нове почуття його присміно бентежило, змушувало серце стискатися...

Нарешті під'їхав тролейбус. Васько із сумом дивився, як дівчина, на ходу пожбуривші недопалок, застрибує до салону. Двері зі скрипом зачнилися і тролейбус рушив.

Васькові хотілося, щоб вона озирнулася. Він дивився на неї так, ніби посилав якісь імпульси, і Альфа й справді раптом глянула на нього, посміхнулася...

Можливо, що йому це тільки здалося. Але наступної миті Васько вже біг за тролейбусом, розмахуючи руками. Та водій чи то не бачив цих відчайдушних жестів, чи не хотів зупинятися. І тоді Васько ухопився руками за мотузку, що теліпалася перед очима. Угорі зацьвохкали дроти, тролейбус різко загальмував...

— Ах ти, ублудку! — виріс перед хлопцем дядечко з перекошеним від люті обличчям. — Ось я тобі зараз покажу, як штанги зривати!

Щось хриснуло, в очах змигнули яскраво-сині кола. Васько відчув, що земля висковзує з-під ніг...

Він, захищаючись, ще зробив якийсь мимовільний рух рукою, та нараз у мозок вдарила гаряча хвиля, розплескалась по всьому тілу й поволокла в бездонь...

23.

Вранці, випровадивши Світлану, Сергій зібрався нарешті сходити до бібліотеки і законспектувати „Анти-Дюрінга”: сьогодні третьою парою мала бути практична з політекономії і Духнович, мабуть, перевірятиме конспекти. Звісно, можна було б у черговий раз сачканути, тим більше, що в дипломаті лежав готовий бланк медичної довідки з печаткою, куплений за троїчку в одного хлопця з фізмату, — вписуй собі прізвище, дату та найпопулярніший серед студентів діагноз „ОРЗ” — і гуляй! Але до сесії залишається зовсім мало часу, пора вже впрягатися в науку й не псувати стосунків з викладачами. Провчившись два курси, Сергій добре засвоїв одну — і, певно ж, найголовнішу — істину: можна бути круглим дурнем і невігласом, але якщо ти в останній місяць перед іспитами справно відвідуеш заняття і членою вітаєшся з викладачами та не дозволяєш собі бодай невеличких вільностей (як от появу у стінах вузу в джинсах), то можеш із спокійним серцем іти на екзамени, знаючи, що на крайній випадок „державна” оцінка тобі гарантована. Сергія також вже давно перестало дивувати те, що вряди-годи із інституту відраховували студентів розумних, а „сіра маса” впевнено і без ускладнень торувала собі шлях до заповітної індульгенції, себто диплома. Щоправда, щороку державні екзамени коштували „сірій масі” певних витрат на квіти та „скромні подарунки” членам іспитової комісії, а деканам, завідуючим кафедр та кураторам вони — держекзамени тобто — обходилися зіпсованими нервовими клітинами та принизливим задобрюванням голови комісії, аби він (дуже рідко — вона) закривав очі на те, що деякі завтрашні вчителі на складанні мови не могли відрізнити префікс від суфікса, на марксистсько-ленінській філософії до країн соціалістичної співдружності приєднували (без будь-якої згоди цих країн) Індію та Австралію (траплялося, що й Антарктиду), на літературі плутали Сковороду з Кочергою і цілком серйозно запевняли, що Сковорода був учнем славного житомиряніна Бориса Тена, а на педагогіці шановні члени державної комісії раптом дізnavалися, що Ушинський і Макаренко навчалися разом в аспірантурі, а наставником у них був Сухомлинов. Чи ж не тому декан перед екзаменами слізно благав випускників: “Тільки ради бога, якщо не знаєте, то ліпше мовчіть!” З державними екзаменами була пов’язана одна, дуже популярна в інституті, легенда про те, як один київський професор, наслухавшись грунтовних відповідей без п’яти хвилин народних педагогів, на повному серйозі доводив усім, що Гегель жив у шостому тисячолітті до нашої ери, а Древній Рим знаходився під Іскорostenем, по тому проголосив себе прямим нащадком Юрія Близорукого й мало не вистрибнув з третього поверху. На щастя, дуже вчасно підоспіли санітари

з психіатрички — і студентам не довелося витрачатися ще й на похорони...

— Отаке! — ходив нервово коридором доцент Варивода, поки санітари відчайдушно намагалися зламати агресивний опір професора й натягнути на нього вгамівну сорочку. — Бідний вченій! Бідний... Все, пропав... До чого довели! До чого... Йолопи! Справжні йолопи...

Коли ж професора нарешті приборкали і повели до санітарної машини, на очах доцента виступили слізози... Упевненості, що така ж доля не спіткає його коли-небудь, у Вариводи не було.

24.

Однак, хоч як і був заповзявся, до бібліотеки Сергій не потрапив. Тільки-но перетнуввулицю, як біля їдалні „Берізка” — відомої серед студентства під назвою „Царство тарганів” — його окликнули:

— Молодий чоловіче!

Хлопець обернувся на голос, за кілька кроків праворуч побачив білі „Жигулі”. З-поза опущеного скла передніх дверцят посміхалася незнайома дамочка років тридцяти п'яти, — утім, він міг і помилитися, бо дамочки мала той вік, який прийнято називати невизначеним. Себто — від тридцяти п'яти до сорока з хвостиком.

Обличчя її здалося хлопцеві знайомим. Врешті, він міг її бачити коли-небудь на вулиці чи ще де-небудь, можливо, живе неподалік гуртожитку чи обідає, як і він, в „Червоній шапочці”.

Та Сергій не був впевнений ні в тому, ні в другому, ні в третьому, так само як і не був впевнений, що оте „Молодий чоловіче!” адресувалося йому. Він мимохіт розглянувся пообіч, але поблизу нікого більше не було. Мабуть, що зверталися таки до нього. Аби остаточно розвіяти сумніви, запитав:

— Це ви мені?

— Якщо вас звату́ть Сергеєм, то вам! — посміхнулася дамочка, даруючи кокетливий погляд карих очей.

— Так, Сергій, — трохи розгубився.

— Не пригадуєте?

Сергій зніяковіло стиснув плечима.

— Якщо чесно, ні...

Вона зиркнула так, ніби втішалася його забудькуватістю.

— А ви спробуйте пригадати!

— На жаль...

— То вам допомогти?

— Якщо не важко.

— Чому ж? Якось підвозила вас...

Сергій нарешті згадав: з півроку тому він і клавішник з їхньої „контори” їхали з цією жінкою із Троянова, де вони два дні „лабали” весілля. Пригадується, вона тоді ще записала йому свій телефон. Казала, щоб за кілька днів подзвонив, бо її племінниця має виходити заміж, отож, можливо, буде хлопцям заробіток. Але замовлень тоді і так вистачало, тож Сергій забув про дамочку, щойно вийшов з машини.

— То що, згадав? — вона легко і невимушено перейшла на „ти”.

— Згадав.

— Коли не дуже поспішаєш, можемо зайхати до мене, — несподівано запропонувала. — Я тут недалеко живу! — помітивши на Сергійовому обличчі подив, поспіхом докінчила: — Є серйозна справа...

Сергій зиркнув на годинника.

— Взагалі-то... — мовив, вагаючись.

— Ні, якщо у тебе немає вільного часу, то так і скажи! — дамочка дивилася на нього з тією ж розважливістю і багатозначною посмішкою на пухких вустах. — Я поважаю ділових людей, хоча...

Вона на коротку мить замовкла, даючи зрозуміти, що Сергієва нерішучість її розчарувала, а тоді мовила:

— Хоча у тих випадках, коли дама запрошує на серйозну розмову, відмовити їй, якщо є бодай невелика можливість змінити свої плани, не дуже коректно.

— Он як? — підігнув брови Сергій.

— Саме так, — докірливо кивнула головою.

— Що ж, тоді їдемо!

Мешкала дамочка за три квартали від інституту. І за якихось десять хвилин Сергій вже з інтересом оглядав її розкішні апартаменти, обставлені імпортними меблями. Потім йому запропонували сісти в розкішне м’яке крісло, що стояло на розкішному персидському килимі і послухати розкішні записи, що лунали з розкішної японської магнітоли.

— Ну, як? Подобається? — поцікавилася хазяйка, з’явившись з іншої кімнати у розкішному халаті.

— Розкішно! — не зміг втриматися хлопець, щоб не висловити свого подивування.

— Е, Сергію! — махнула рукою. — Мені донедавна так само здавалося, що у мене пристойна квартира, але оце кілька днів тому побувала в одного обкомівського бонзи, то — віриш? — після того, що там побачила, моя оселя порівняно з його здається конурою... Живуть же люди! І, знаю, ще довго так житимуть.

— Ну, — посміхнувся Сергій, — часи вже не ті...

— Найвній ти! — сплеснула дамочка в долоні. — Гадаєш, що вони бояться перебудови? Та плювати вони на неї хотіли...

— Може, і хотіли б, — заперечив хлопець, — але ж хто їм дозволить? Народ вже не той, не покірний і мовчазний, як раніше. Візьміть хоча б нешодавні вибори. До чого вони тільки не вдавалися, аби Ярошинську не обрали, а нічого у них не вийшло. Люди віддали їй свої голоси — і все!

— То й що з того? Що змінилося? Як сиділи всі ті застійники у своїх високих кабінетах, так і далі сидять!

Сергій хотів знову її заперечити, але його випередили:

— А втім, давай домовимося, що більше про політику ні слова! Це, промах, останнє діло, коли кавалер (ти не образишся, що я тебе так називаю?)... коли кавалер з дамою ведуть суперечки про політику. З жінками треба говорити про зорі, квіти, кохання. Це нам більше подобається.

— Гаразд, здається! — підняв руки Сергій.

— От і чудово, — посміхнулася хазяйка. — До речі, це жінкам також подобається...

— Що саме?

— Коли чоловіки не чинять опору! — відповіла, спинившись в дверях. Постоявши мить, спохопилася:

— Зачекай трохи, я подбаю про скромний ленч!

25.

— Ти нічого не бачила, чуеш? Тебе тут не було!

Сальмонела мовчки кивала головою, не зводячи переляканіх очей з розпластаного на асфальті тіла...

— Скільки тобі заплатити? — тряс її за плечі водій. — Скільки?

Вона відчула, як страх вихолоджує серце.

— Він мертвий?

— Не знаю! — лементнув водій і, схопивши Альфу, поволік у тролейбус.

— Пусти! — закричала Сальмонела.

Водій затис її рота долонею.

— Мовчи! Приб'ю! — і, переборюючи її відчайдушне намагання вирватися, заволік до салону...

Не зупиняючись, доїхали до центру міста. Водій весь час кидав на Альфу погрозливі погляди. Варто їй було поворухнутися, як він різко пригальмовував і, вивалившись наполовину із кабінки, погружував:

— Сиди і не рипайсь, бо переламаю кісточки!

Проминувши площу Перемоги, зупинився біля собору.

— Що, гріх хочеш замолити? — люто зиркнула Сальмонела.

— Помовч, бо...

Та погрози його вже не діяли. Тротуаром снували люди, і Альфа відчула себе в безпеці.

— Досить! — грубо обірвала. — Ти своє вже сказав, тепер тобі одна дорога — в зону!

Водій ураз обм'як, руки безвільно повисли, губи затремтіли.

— Пожалій! — прохрипів. — Я тобі заплачу, скільки скажеш...

— Заплатиш? — обурилась Сальмонела. — Ох, і падло ж ти! Убив хлопця ні за що і хочеш тепер грошима своїми вонючими відкупитися? А це ти бачив! — тицьнула дулю. — Відчиняй, гад, двері!

— Не треба! — заступив водій прохід. — Пожалій же, ради Христа...

Сальмонела бридливо скривила губи.

— Відчини, сказала!

Водія затрясло.

— Не губи! Діти у мене...

— Діти? — ще більше розлютилася Альфа. — Діти у тебе! А в нього, може...

Запнулася. Згадала нараз, що нічого не знає про того хлопця, навіть обличчя його не може пригадати.

— Пожалій!

„Врешті, — Сальмонеліними думками заволодів холодний розрахунок, — який мені з того зиск, що цього придурка запруття в тюрягу? Хто він мені, той чувак? А з цього когута можна здерти кілька тисяч. За свою паршиву шкуру він зараз викладе все, назви будь-яку суму — і за годину він оббігає всіх знайомих й принесе до копієчки... Навіщо ж втрачати такий шанс? Іншого може й не бути! Нарешті нормально заживу, прикуплю собі дрантя, гайну у Москву чи Ленінград. Найму квартиру, заведу клієнтів серед іноземців — не життя буде, а малина!..”

— От що, чувачок... — сказала, домислюючи свої райдужні плани: „Досить вже гробити здоров'я по підвалах! Була Сальмонела — і немає.. Ту-ту, поїхала!” — уявила, як заходить до столичного ресторану; швейцар ввічливо кланяється і запобігливо допомагає зняти шубку з натурального хутра; вона поблажливо тицяє в його спіtnілу долоню пожмакану троячку (ні, червінця!) і йде через усю залу, кидаючи погордливі привітання завсідникам, до свого столика; столик конче повинен стояти в кутку за естрадою і, звичайно, під пальмою; офіціант, розсвічуючи кришталеву посмішку, вже стойть поруч, скиливши голову й приготувавши блокнотика; вона недбало зроняє: „Мій улюблений коньяк, а все інше — на твій розсуд...”; неквапом потягуючи через соломинку „Наполеон”,

курить „Мальборо”, чекаючи закордонного бізнесмена; на вулиці її садовлять в „Тойоту” або „Нісан”...

— Скільки? — затрясся водій.

— П'ять шматків!

Помовчала якусь мить, а тоді — ще категоричніше :

— Часу тобі — година! Якщо о восьмій не з'явишся з бабками, іду в міントвку...

— Я буду! Буду! — задьоргався водій. — Й-богу, буду! Ще б мені не бути... Хіба я...

Він побіг, а Альфа, закинувши ногу на ногу, закурила і віддалася мріям про безтурботне існування, що чекає на неї в столиці.

„Треба буде Бурмилові якось віддячити, — майнула нараз думка. — Адже, по суті, коли б не він... Утім, ні! Бурмило переб'ється, а от шикарного надмогильника тому хлопцеві із чорного граніту треба буде поставити...”

26.

Дамочка повернулася за кілька хвилин.

— Прошу, — кивнула на журнальний столик біля вікна.

— Дякую, — Сергій підсунув крісло.

— Скільки ложечок? — спітала хазяйка, ставлячи на столик вазочку з цукром.

— Одну, будь ласка...

— А ти, Сергію, не соромся! — пожартувала жінка. — Дарма, що цукор по талонах. Я живу одна, мені двох кілограмів на місяць аж занадто... Але — так вже людина влаштована! — все одно справно щомісяця затоварююсь. Не можна ж нехтувати тим, що тобі належить, так би мовити, на законних підставах. Чи не так?

Хлопець посміхнувся.

— До речі, ви сказали, що живете самі? — поцікавився.

— Що вдіш, в житті, як у тій пісні... Пам'ятаєш: „Нас вибирають, ми вибираємо...”

— Але ви, з вашою зовнішністю?

Жінка віддячила ніжним поглядом.

— О! Це так рідко нині буває...

— Що? — не зрозумів Сергій.

— Важко зустріти чоловіка, який умів би ненав'язливо говорити компліменти, — пояснила. — Мені залишається тільки подивуватися твоїй галантності, та ще й у такому юному віці... Ти, мабуть, маєш прихильність серед дівчат, чи не так?

— Я? — Сергій спробував зобразити на обличчі невинність. — Та ні! Вони мене чомусь бояться...

Вона сприйняла сказане всерйоз, здивувалася широ:

— Невже? У це важко повірити. Хоча... — скрушуно потерла долонею скроню. — Нічого дивного в цьому немає. Всі ми, дівчата, дурненькі в молодості. Дурненькі і сліпі, бо тягнемося не до душі, а до сили. Що б там не казали, а я вже знаю напевне, що справжньою жінка стає після тридцяти, коли приходить розум...

„І не тільки розум!” — подумав Сергій, „обмажуючи” очима її принадний бюст.

— Жаль тільки, що коли приходить розум, то від краси вже залишається бліда тінь...

— Та ні! Кому-кому, а вам гріх бідкатися! — заперечив палко.

Вона спаленіла обличчям і поспіхом піднесла чашечку до вуст.

„Що за нагальна справа у неї до мене?”

Але чим більше він думав про це, тим сильніше усвідомлював неспроможність збегнути це інтригуюче запрошення, це „кавування” і обтічну, дешо загадкову, розмову ні про що. Врешті, він поклав собі не сушити даремно мізки й набратися терпіння. Хай сама про все скаже. Тим паче, що поспішати йому вже не доводилося — з усього видно, після цього гостювання бажання освятити своєю появою стіни „альма матер” у нього не буде...

Нараз відчув, що койтесь щось дивне — мав майже фізичне відчуття, ніби хтось вкладає в його вуста чужі слова, навіть не ловлював суті того, що говорив, чув свій голос таким, наче він пробивається десь здалеку. Йому раптом згадалося, що цю жінку звати Оленою, — і це було дивно, адже він не знав її імені!..

Олена взяла його за руку — і (що за химера?) він тепер почув її голос, хоча бачив, що вуста її безмовні...

„Хлопчику! — сказав голос. — Не бійся мене, я не зроблю тобі нічого поганого. Я не відьма, я лише нещасна жінка. А хіба можна боятися нещасних жінок? Їх треба любити, бо тоді вони стають хоч трохи щасливішими...”

— Я люблю тебе! — прошепотів Сергій, і на очах чомусь з’явилися сльози.

„Навіщо ж плакати? Хіба я не дозволяю тобі мене любити? Бери мене, я твоя!”

27.

Все поринуло в туман. Він ніс крізь туман туманне тіло, клав його на

затуманене ліжко, промовляв легкі, наче з туману зіткані. любоці і розчиняється в туманних обіймах...

А потім, коли туман розвівся, ніяк не міг повірити в те, що сталося. Переконував себе, що то був сон, але поруч лежала, блаженно стуливши повіки, Олена, — „.... отже, все було насправді, бо інакше вона вже щезла б...”

Ні, це таки був не сон!

— Тобі було добре зі мною? — спитала жінка.

Він кивнув головою.

— Добре!

Олена випростала руку з-під ковдри, торкнулася пальцями його обличчя.

— Не треба слів! — шепнула. — Я все бачу в твоїх очах...

„Може, вона — екстрасенс?” — подумав бентежно Сергій.

— Ні, — заперечила Олена, — я лише нещасна жінка, а всі нещасні жінки дуже чутливі на ніжність і...

Сергій відчув, як тривожно закалатало серце.

— Заспокойся, — сказала вона.

„Ніхто не повірить...”

— А ти нікому і не зможеш розповісти.

„Чому?”

— Бо ми зараз одягнемося і підемо допивати каву, і ти відразу ж про все забудеш. Кілька днів ти будеш мучитися від того, що не можеш пригадати чогось дуже важливого, але у суботу до тебе прийде та дівчина, ти проведеш з нею ніч і заспокоїшся.

„І ми ніколи з тобою більше не побачимось?”

— Ні...

„Це дуже жорстоко!”

— Жорстоко не це, — сумно заперечила вона.

„А що?”

— Те, що ніхто мене не любить.

„А я?”

— Я ж сказала, що ти швидко мене забудеш...

28.

Мабуть, вона говорила неправду: Сергій все пам'ятав, — і коли вони потім знову сиділи в затишній кімнатці з вікном у двір та смакували кавою, він, уриваючи довгу мовчанку, сказав:

— А мені сподобався ваш гіпноз!

Жінка відповіла різким сполоханим поглядом, скочила на ноги і нер-

вово заметушилася між ним і стінкою, до хрусту стискаючи пальці.

— Що? Що ти пам'ятаєш? — скопила Сергія за плечі.

Він рвучко зісмикнув її руки з плечей.

— Все пам'ятаю, — мовив, пильно дивлячись їй в очі.

Жінка знітилася, сховала очі долу. Довго сиділа, наче закам'яніла.

— Не знаю, чому так... — сказала, зітхнувші. — Може, я була надто захоплена...

— Облиште, навіщо себе доймати, — спробував заспокоїти він.

Йому стало її жаль, він навіть відчув у собі якийсь обов'язок перед нею. Знав, що отак просто залишити її не зможе...

А крім того, вона йому подобалася; ні з ким йому ще не було так добре... Взагалі, все було так незвичайно!..

— Скажіть, — спитав, торкаючись губами її волосся, — вам зі мною і справді було добре?

Жінка кивнула:

— Так...

— І ви... — він запнувся, добираючи слів. — І ви подарували мені блаженство!

— Ти кажеш правду? — метнула, випростуючись, умить просвітлій погляд.

Сергій не відповів — просто нахилився і поцілував.

— Я міг би у тебе залишитися...

Прошепотів те непевно: чи то запитував, чи то виказував бажання.

— Ти серйозно?

Мабуть, вона не вірила у його ширість.

— Цілком... Ти ж бачиш, я вже навіть називаю тебе на „ти”. Гадаю, ти не заперечуватимеш.

— Ні, звичайно...

— Тоді я залишаюсь?

— Але ж я набагато старша...

— Ще півгодини тому ти про це не думала.

— Якби ж я знала, що все так буде...

Вранці вона здалася Сергію ще більш привабливою, аніж учора. Коли покликала снідати, він не міг стримати свого подивування: за ніч вона ніби помолодшала, морщинок на шиї стало помітно менше, лице випромінювало бентежну свіжість.

— А ти сьогодні, наче нова копійка! — пожартував Сергій.

Олена звела на нього здивовані каринки очей і раптом кинулася до сумочки.

— На, візьми! — простягла кілька червоних купюр.

— Навіщо? — образився Сергій.

— Бери, бери! Знадобляться!

Потім вона відвезла його до інституту.

— Увечері за тобою зайхати? — спітала, пестливо торкаючись рукою коліна. — Га, любчику?

— Я не заперечую, — посміхнувся він.

Коли вже вибирається з машини, Олена раптом притримала його за рукав сорочки.

— До речі, — зиркнула лукаво, — до мене іноді заходять знайомі чи друзі, то, гадаю, краще буде, якщо вони думатимуть, що ти мій племінник зі Львова. Гаразд?

— Гаразд! — погодився Сергій і закрокував до бібліотеки, відчуваючи на собі її погляд.

„А що? — розмірковував, заходячи до приміщення. — Жінка симпатична і недурна, матеріально забезпечена. Можна й пожити у неї — мене від того не поменшає, зате буду почуватися при ній, як у бога за пазухою...”

29.

У суботу Світлана прийшла в домовлений час до гуртожитку, прочекала на Сергія з добру годину, але хлопець не з'явився.

„Дурепа! — кляла себе, безцільно бродячи парком. — Не треба було тоді йти до нього. Знала ж, що нічого не буде... Він, мабуть, не повірив, що „не можна”, образився...”

У неділю в неї був вихідний, але однак цілий день прокрутилася в кав’яні. Сподівалася, що Сергій загляне туди на чашечку „фірменної”. Та сподівалася даремно.

Він прийшов тільки в понеділок під вечір, і коли Світлана угаділа його, серце її защеміло від тривожного передчуття.

Сергій підійшов, похитуючись. Був неголений, волосся на голові — розпатлане, сорочка — пом’ята.

— Свет, — дихнув перегаром, — у тебе конъяк є?

„Боже! Та він...”

Кинула скрадливий погляд на двері підсобки.

„Може, його туди завести, хай би відспався...”

— Є конъяк, питаю, чи ні? — занервував Сергій.

— Що з тобою?

— Нічого! — відмахнувся Сергій. — Дай конъяку!

„Ще, чого доброго, почне бешкетувати...” — злякалася офіцантка, насторожено зиркнувши в темінь залу.

— Іди в підсобку, — пошепки сказала, — там у мене для тебе все знайдеться...

Сергій глипнув на неї безтямнimi очима, завередував:

— Не хочу в підсобку!

На очах його раптом виступили слізози.

— Ну, що це з тобою? — голос дівчини здригнувся. — Що трапилося?

— Васька вбили...

— Кого?

— Васька... Ну, пам'ятася, я з ним приходив сюди... Убили його!

Сергія захитало, він поточився, втрачаючи рівновагу. Світлана ледве встигла, вискочивши з-за стійки, скопити його за плече й посадовити на першій-ліпший стілець.

— Свет! — в його очах плавало благання. — Дай випити!

— Зараз, зараз...

— Пляшку давай, Свет! Я хочу, щоб усі, — Сергій зробив непевний жест до залу, — щоб усі ці люди випили за упокій душі моого друга... Ти ж знаєш, Свет, що він мені колись життя врятував...

— Ну, зараз, Сергійку, зараз! Зачекай тільки...

Він дивився матовими очима, як вона зникла за стійкою. Нараз згадав, як був з Васьком тут тиждень тому, — встав, пішов до столика, за яким вони тоді сиділи. Зараз за ним принишкло про щось перемовлялося двоє жіночок.

— Я вас попрошу... — звернувся Сергій до них. — Ви тільки не ображайтесь...

— Та вип'ємо, вип'ємо ми за вашого товариша! — відмахнулася одна.

— Ще б пак! — хихкнула друга. — На халяву та не випити!

Сергій почервонів, йому страшенно заманулося вихлюпнути "щось темне" із чашечок, що стояли перед цими фойдами, в розмальовані рожі. Але стримався, тільки міцно стис зуби, лише б не заплакати — душу йому розпікала образа... Образа не за себе — за Васька...

Він скривився презирливо і повернувся на своє місце.

— На халяву, кажете? — зло прошепотів сам до себе. — А це вже дзуськи... Щоб усякі бляді пили за упокій Васькової ...

Повернулася Світлана.

— Налий! — попросив Сергій. — Налий мені і собі, а більше ні кому... Тут ніхто не заслуговує того, щоб пити за Васькову душу, всі вони і мізинця його не варти!

Світлана налила в дві чашечки.

— А втім, — сказав Сергій, — ти йди собі, я хочу з Васьком побути...

Дівчина оторопіла.

— Але ж... — ворухнула розгублено губами.

Та Сергій вже не звертав на неї уваги. Дістав з кишені невеличке — „паспортне” — фото Мейдика й довго-довго дивився...

— Ну, друже, — промовив тихо, — так ми з тобою тоді і не побалакали. Більше вже ніколи і не побалакаємо. А я навіть і не знаю, чим тоді так образив тебе... Я ж хотів, як краще, а вийшло навпаки...

Він говорив і не помічав, що всі довкруг притихли. І та, з розмальованою рожею, також сиділа незрушно, прислухалась до кожного його слова і посміхалась скептично: „Ах, яка сентиментальність!..”

Йому ж все було байдужим...

— Що за безглаздість? Кому потрібна була твоя смерть? Утім, безглаздо і те, що й життя твое нікому не було потрібним, крім матері... Ти був славний хлопець, наївний і чесний, а таким жити нелегко, таких світ не береже... Ти прийшов і пішов, а світ, цей жорстокий і безглаздий світ, залишився. І нічого ти в ньому не змінив своєю присутністю... Всі тебе мали за дивака, тебе ніхто не розумів, над тобою насміхалися... Так, ми були жорстокі до тебе, ми... І нам було, є і буде місце у цьому світі, бо ми його виродки, бо ми від плоті і крові його... А ти був йому чужий, і тому він знищив тебе... Так-так! Тебе не вбили, тебе знищив цей світ... Він відкинув тебе, як чуже йому...

Йому хотілося плакати, але очі були сухі.

— Прощай, Василько! — Сергій дістав запальничку. Чиркнув нею — синій язичок полум'я лизнув фото...

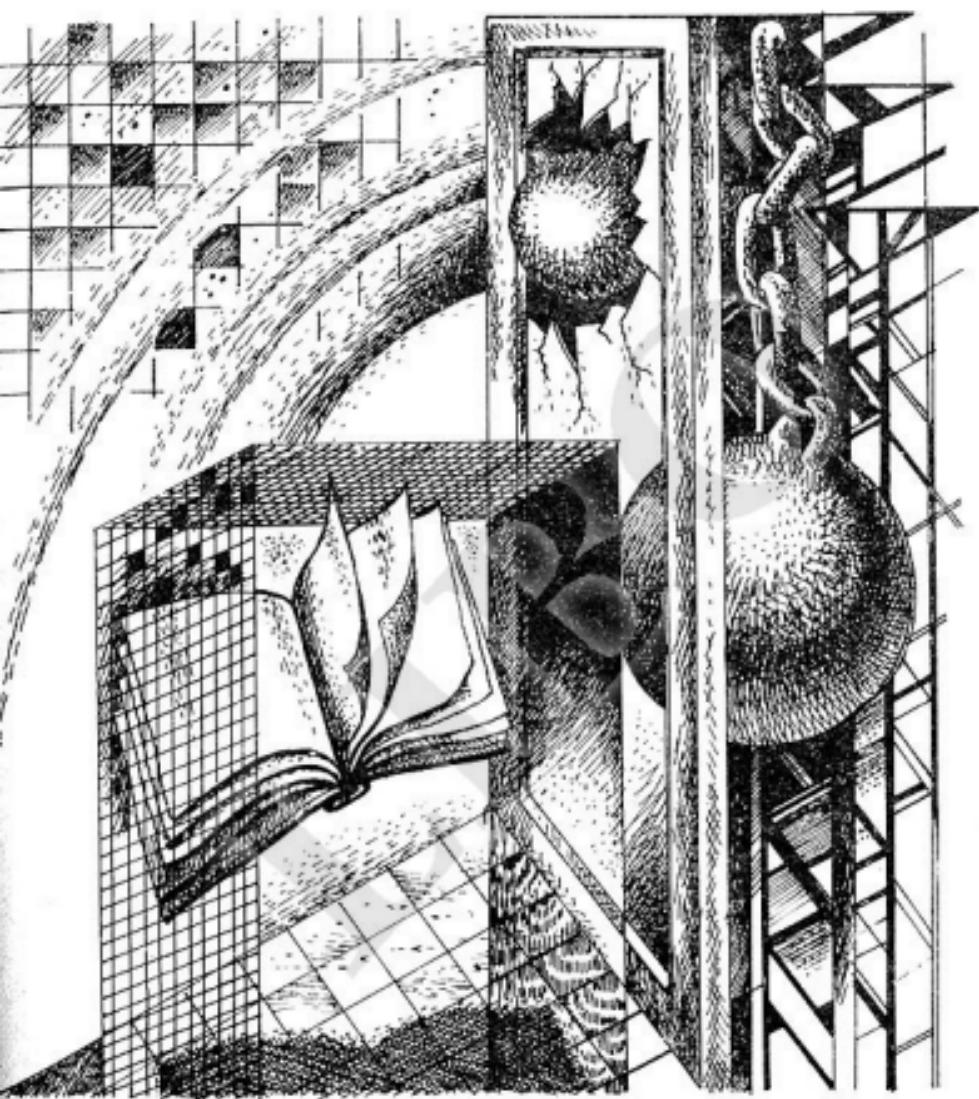
Дивився, як обувглюється папір, і жоден м'яз не здригнувся на обличці.

— Пробач, Василько, — прошепотів спазмлено, — але я не хочу, щоб цей невеличкий клаптик муляв мені серце. Зрозумій мене, будь ласка... Тебе вже нема, а мені ще жити... Мертвим — мертвє, а живим — усе інше... Ти не тривожив мою спокою за свого життя, не треба тривожити і по своїй смерті.

По цих словах встав, випив мовчки і пішов, хитаючись, до дверей.

На вулиці спинився, постояв якусь мить і, зітхнувши, побрів у бік Житнього ринку — там, неподалік од автостанції, була затишна квартира сорокарічної жінки, і він знов напевне, що в її обіймах забуде про все... про все... про все...

Житомир, 1989 рік.

АКЦІЯ

Розділ перший

1.

— Іване Кириловичу, нада, аби ти поставив свого Оксанича на місце!.. Що зробив? А ти вільми сьогоднішню молодьожку... То ти уже читав? І що про все це думасш?.. От-от, правильно мислиш! Єсть у нас генплан, одобрений всіма інстанціями, і нам нада його виполнять. А твій Оксанич, бач, думає, що він самий розумний. Ми, значить, дальнєного носа не бачимо! Зате в нього ніс дуже довгий! Не мішало б і вкоротити... Ага! Тільки поделікатніш, пожалуста. Сам знаєш, які часи... Бувай!

Василь Михайлович жбурнув телефонну трубку на важіль апарату. Якусь мить сидів, завмерши, і свердлив гострим поглядом клаптик стіни над дверима. Нараз на тому місці виник округлий прозір — невеличкий, з мідний п'ятак — і Василь Михайловичугледів чепурну голівку секретарки та волохаті пальці, що владно розчахували завитки попелястого волосся, з незборимою хіттою пірнали човниками під гребені грайливих хвиль, а по тому виринали, щоб зникнути знову...

Промайнув, ледь засвітившись, неясний здогад, та Василю Михайловичу зараз було не до ліричних яв. Хоч розмова з Дібровою трохи врівноважила його, однак відновити звичний спокій було не так вже й просто.

Суворим поглядом ковзнув по стільцях — і вони виструнчились вздовж стіни, мов добре навчені солдати. Василь Михайлович всміхнувся вдоволено і, відкидаючи тіло на високу спинку крісла, недбало махнув рукою: “Вільно...”

Та стільці і далі стояли навструнки.

— Отак і писака той стоятиме! — погрозливо вигукнув Василь Михайлович, роззвітаючи товстогубою посмішкою.

Обличчя його на цю хвилину прибрало умиротвореності і гречності, і Василь Михайлович тепер нагадував сивобрового дідка, що з чийогось дивацтва опинився у поважному кріслі — замість того, щоб сидіти в затінку під хатою чи над річкою з будкою й думати про щось безпечальнє...

Та, на нещастя, з газетки, що лежала перед ним на масивному столі,

залетіли у визорки комашиним чагарем літери і водномить від тихої добродійності Василя Михайловича не лишилося й сліду.

— Нахаба! — спаленів він. — Кого повчать вздумав!"

Не відразу й завважив, як відхилилася половинка дверей і на порозі випростався молодик у чорному велюрі і при червоній краватці.

— Доброго дня, Василю Михайловичу! — посміхнувся краєчками губ.

Був той усміх до того зичний та манірний, що Василю Михайловичу просвітліло на душі, куди й поділась щойно невгамовна злість.

— А, Анатолій Адамович! Заходь, заходь...

Анатолій Адамович ступав легко і красиво. Усмішка сповзла з його вуст, в очах заколихалися теплі вогники, а з усієї постави висотувалася сама зосередженість.

Така переміна була невипадкова. Несподіваний виклик до шефа не міг не насторожити, та ще Аллочка, телефонуючи, попередила: "Дівісъ, ласочко, Василь Михайлович сьогодні гнівний, як Іван Грозний перед убивством сина!" А коли Анатолій Адамович, розпашлій від швидкої ходи та негараздного передчуття, влетів до приймальні, секретарка, косячи очі на двері шефових апартаментів, прошепотіла: "Дуже розлютила якась там стаття в молодіжці..."

Під Анатолієм Адамовичем, як почув те, підлога попливла, червоне лице стало білішим крейди.

— Що з тобою, ласочко? — зойкнула Аллочка. — Може, валідолу?..

Але поки вона порпалася в сумочці, Анатолій Адамович прийшов до тями. Секундна слабкість полішила його, він знову був спокійний і впевнений у собі. Принаймні, ззовні. Та однак йому треба було докласти чималих зусиль, аби не видати шефові свою збентегу: ой, знов же, знов, що недаремно його викликано!

Душа кипіла на повільному вогні: "Невже хтось уже накапав?"

І, наче на підтвердження невеселого здогаду, Василь Михайлович тицьнув пальцем у газету:

— Читав?

Анатолій Адамович подався вперед.

— Ну? Хто це придумав? — з притиском спитав шеф.

Анатолію Адамовичу сперло груди.

— Так Оксанич же якийсь... — ледве вичавив з себе.

Василь Михайлович сполотнів.

— Цей написав! — зафальцетив, грюкнувши кулаком по столу. — А хто допустив утечку інформації?

Серце Анатолія Адамовича облилося холодним потом, в голові гарячково заройлися думки. Чи відомо шефові про замітку ще й у центральній

газеті? То була його, Анатолія Адамовича, ініціатива. Але хто ж міг уявити, що з тієї невеличкої фітюльки про "грандіозний розмах житлового будівництва в місті" вийде отака катафасія? Ні, він, звичайно, дещо передав куті меду, коли малював перед Ванькою Ілляшем, давнім своїм приятелем-журналістом, райдужні перспективи виконання житлової програми, але ж інакше могли б і не надрукувати — чи ж мало в країні зводиться за якихось два-три роки мікрорайонів? Анатолій Адамович же хотів зробити приємний сюрприз шефові: "Ось, вже й Москва вас, Василю Михайловичу, хвалить! Мій друг, до речі, написав..." А що вийшло? Чорт би побрав цього Оксанича...

— Чого мовчиш? — насупився Василь Михайлович.

У Анатолія Адамовича зрадливо засіпала щока. "От ускочив, от ускочив..."

— То й ти не знаєш?

Розумів, що мовчати не варто — треба говорити будь-що, аби лише не мовчати!

Але вистачило Анатолія Адамовича тільки на те, щоб, ледве розклейшив скам'янілі вуста, мовити:

— Не знаю...

— Ну, от! — невдоволено вигукнув шеф. — Ніхто нічого не знає! А звідки ж тоді ці писаки пронюхали? Будівництво, Анатоліє Адамовичу, ваша прерогатива, тож ви зобов'язані все знати! — розрубавши долонею повітря, Василь Михайлович виволік свою спасисту комплекцію з крісла і поніс її до вікна.

Анатолій Адамович з острахом дивився в широку спину шефа і в його скронях шалено гупало: "Що робити? Що робити?"

І на ум же тому, хто так постарався, не прийшло, що може знайтись парочка демагогів, котрі стануть писати, дзвонити, слать телеграми в інстанції! — викрикував Василь Михайлович так, що аж шибки потен'кували. — Таке віппатління, що роблю з людьми, котрі абсолютно не вміють мислити! У нас, звісно, не Ленінград, но і в нашому місті можуть знайтися захисники старини! І такий важній момент аж ніяк не можна упускать з-під контролю!

І несподівано замовк: сам злякався своїх слів. Те імпульсивно вигукнute, раніше не думане, нараз відкрило серйозну небезпеку, що чатує десь поруч: а що, коли справді комусь заманеться влаштувати пікети перед будинком Зачарованого, як це було у Ленінграді перед "Англітером"? Це ж скандал на всю Європу!

Василь Михайлович кинувся до селектора: треба попередити, щоб нікого й на кілометр не підпускали!..

— Аллочка, виклич начальника міліції!

“Що робити? Що робити?” — нуртувався між тим Анатолій Адамович.

— Невже шеф про все знає? Але навіщо тоді цей спектакль?

— Важко стало працювати, — зітхнув Василь Михайлович, віднімаючи руку від пігулки селектора. — Зовсім обнагліли ці вискочки. Думають, що коли перебудова, то вже й усе можна!

І тут під гладко зачісаним волоссям Анатолія Адамовича народилася рятівна думка, — тієї ж міті на губах засяяла легенька усмішка, очі ожили. Та й увесь став струнким і чепуристим, як і раніше. Навіть краватка почервонішала.

— Це ви правильно сказали! — заговорив запально. — Є люди, що використовують демократію і гласність задля своїх егоїстичних намірів...

— Що ви маєте на увазі? — пильно зиркнув Василь Михайлович.

— А пам'ятаєте засідання, на якому затверджували план забудови нового мікрорайону?

— Ну...

— А хто на ньому був проти того, щоб зносити будинок Зачарованого, бо це культурна святыня?

— Самотюк?

— Еге ж!

— Ну!

— Не інакше, ці каверзи — його рук справа. Певно, і ту замітку він писав, і свого дружка Оксанича намовив...

— А вони товаришуєть? — якось дивно глянув спідлоба Василь Михайлович.

“Клюнув чи ні? А що, коли йому все відомо? Але ж звідки?..”

Та відступати вже було нікуди. Хай там що, а треба гнути свою лінію!

Щиро й віддано дивлячись на шефа, Анатолій Адамович натхненно вів далі:

— Частенько бачу їх разом. Причому, завжди про щось шепочутися та змовляються, дуже при цьому остерігаючись, чи ніхто не підслуховує. Погодьтеся, що таке поводження викликає певні підозри!

Василь Михайлович замислився.

О, він був величавий у своїй задумі! Кошлаті брови з'їхалися над переніссям, навколо очей напнулися павутинки зморщок, нижня губа карабкалася на верхню, обличчя поволі кам'яніло — і тільки масивне підборіддя колихалося маятником, хоч би Василь Михайлович як довго сидів незрушно. Мабуть, саме завдяки цьому невгамованому підборіддю і зажив він слави енергійного керівника.

— То, значить, Самотюк?

"Hi, Василю Михайловичу! — насторожився Анатолій Адамович. — Я не такий дурень, щоб стверджувати категорично. Хто його знає, як все обернеться?"

— Чого мовчиш? — невдоволено глипнув очима шеф.

— Я не можу сказати з певністю, я тільки висловив своє припущення...

— Нічого, розберемося! — обірвав Василь Михайлович на півслові. — Обов'язково розберемося і притягнемо виновного по всій строгості партійної дисципліни! Я не намірих держать біля себе всяких там анархістів! У мене має бути залізний порядок! Я не поз...

Раптом у гнівний монолог шефа вилівся тоненький голосок Аллочки:

— Василю Михайловичу, до вас делегація!

Василь Михайлович недобре покосився на селектора.

— Яка ще делегація?

— З педінституту.

Василь Михайлович здивовано округлив очі і схилився над записником.

— А в мене ніде не записано... — пробурмотів. — Я їх хіба викликав?

— Кажуть, що самі...

— А що їм нада? — Василь Михайлович не приховував роздратування тим, що його відірвали від справи.

В кабінеті на якусь мить повисло мовчання, потім селектор знову клацнув і виштовхнув із пластмасової коробочки Аллочин голос:

— Хочути поговорити про будинок, в якому жив якийсь Зачарований...

Василь Михайлович підскочив, наче його шпилькнули голкою, затрясся, — вій замерехтили, а очі... Очі розбіглися врізnobіч!

— Після завтра! — заволав несамовито.

Від того крику склянка на підвіконні підстрибнула, крутнулася на денці і розпалася навпіл...

2.

— Здається мені, що нічого у нас не вийде...

— О! О! — забелькотів доцент Варивода і виштовхнув з напіврозведених вуст тираду незрозумілих звуків.

— Що-о? — в один голос перепитали доцент Ковалик і студент Ковалик і обіруч Вариводи зачорніли дві однакові сіні пари очей.

В тому, що Ковалики, крім того "О! О!", нічого не второпали, було не дивно, бо Варивода, коли збуджувався, торохтів, наче швейна машинка вітчизняного виробництва.

— Леонтію Тодоровичу, я, звиняйте, не розчува... — винувато проскимлив старший Ковалик.

— Е, кажу, що не були в чоловіка, не були, значить, а таке вже, таке вже кажемо! — заговорив Варивода повільніше, мало не по складах вимовляючи кожне слово.

— А звісно! — закивав лисиною доцент Ковалик. — Я гадаю, що все обійдеться! Це ж просто якася помилка, еге ж?

— Так-так...

— Думаю, що Василь Михайлович, вислухавши нас, у всьому розбереться!

— Так-так...

Тут до розмови несподівано втрутівся студент Ковалик.

— Треба зібрати підписи! — вигукнув він з ширим захопленням.

— Так-та... Га?

— Які підписи?

Доценти прикипіли очима до хлопця.

Леонтій Тодорович при цьому чомусь недобре щирився, у Ковалика-старшого нараз засудомило під ложечкою.

— Студентів і викладачів! — не помічаючи нічого, збуджено вимахував руками Ковалик-менший. — Відозву, так би мовити, скласти!

— Цить! — посірів доцент Ковалик, вимакуючи хустинкою раптом змокрілу лисину.

— Так-так! — вистрілив очима Варивода спершу на батька, потім на синочку, скрущно похитуючи головою і глузливо копилячи губи.

— Перш, ніж казати щось, треба подумати! — тицяв пальцем Ковалик-старший у синочкові груди, наче збирався їх проштиркнути. — Скільки можна вчити?

— Бовдур! — пробубонів під ніс Варивода, беручи під лікоть доцента Ковалика. — Отаке балакає, що в ступі не втovчesh! Не vтovchesh!

— Що поробиш! — зітхнув Ковалик. — Молоде ще, зелене...

— Так-так! Теперішня молодь не та! Не та... Ми були не такі, не такі ми були, не такі...

Зав'язалася розмова, заради якої доценти повернули в протилежний від тролейбусної зупинки бік, зовсім забувши про те, що назирі за ними плентастесь, розвісивши вуха, нерозумнє дитя з пшеничними вусами, що своїм безглуздим викидом надихнуло вчених мужів на чергову розробку невичерпного філософського пласта. Забули вони також і про те, що за чверть години розпочинаються пари в інституті.

3.

— Почалося!

Анатолій Адамович співчутливо схилив голову.

— Як вам це подобається? — розпаливався шеф. — Ти тільки глянь, які всі активні стали! Не руш, бачиш, той халабуди!.. Та хто він такий, той Зачарований? Тож мені птиця! Написав пару книжечок — то вже й геній? Назвали його ім'ям провулок — і того багато. Сказали б і за те спасибі. Так ні, музея їм подавай! Та як станемо ми на кожному будинку, де хтось жив, дошки вішати, то де ж каміння і заліза набрати? Розоримо країну!

— Та там вже висить якась табличка! — існароком вихопилось у Анатолія Адамовича, про що йому відразу ж довелося пожалкувати: Василь Михайлович зиркнув на нього недобре, мов вогнем обпалив.

— Сам знаю!

— Звичайно! — спохопився згладжувати недоречність Анатолій Адамович. — Це я так, між іншим, згадав! У мене і гадки не було сумніватися, що ви...

— Хорошо! — не дав докінчити шеф. — Не про це зараз мова! Ти лучше скажи, яка точка зору у тебе про цей ексцес? Що нам, по-твоєму, нада робить?

Анатолій Адамович удав, що замислився, хоч й думати особливо не було над чим. Був певен: поки, чого доброго, не втрутилися вищі інстанції, знесті — і баста! Хто тоді зможе дорікнути? План на забудову погоджено, тут не підкопаєшся. А втратимо час, то така каша може заваритися... Розвели демократію, господи! Ініціатива знизу, ініціатива знизу... Носимося з тими ініціативами, наче дурні зі ступами. А їм тільки дай волю, цим височкам, так до анархії і хаосу країну доведуть. Хіба їм що? Хіба їм плани спати не дають? А тут спробуй не видай на-гора справну цифру — миттю на порошок зітрутъ...

“Да, нада зносить — і все! — розмірковував і собі Василь Михайлович.

— Час нині ненадійний. Підуть сигнали у верхи, а там ще комусь захочеться погратися в демократію. Того, дивись, дадуть вказівку переглянути проект. Будівництво затримається, план завалимо — чухайся тоді... Ех, стояла б та буда десь в другому місці, а то притулилася майже в центрі над самою магістраллю і весь пейзаж портить! Зведу квартал нових будинків, а тут — на тобі! — ця розвалюха... Стидно буде начальство мимо провезти!”

Василь Михайлович обійшов вкруг стола, спинився біля Анатолія Адамовича. Якусь мить стояв, примруживши ліве око, а правим уп'явшись у підліглого, аж Анатолію Адамовичу в скронях застугоnilo.

“Чого ж ти, голубе, мовчиш?” — легко читалося з шефового обличчя.

“Е ні! — подумки перечив Анатолій Адамович. — Ти начальник, ти й вирішуй! Я не такий дурний, щоб лізти поперед батька в пекло. А раптом

якісі ускладнення виникнуть? Ти ж тоді, хитрого, все на мене і звалиш..."

— Ну?

Анатолій Адамович зібрав на лобі зморшки і закусив губу, з усієї сили стримуючи себе від небезпеки виявити ініціативу.

Василь Михайлович, зрозумівши, що підлеглий буде мовчати, як партизан на допиті, невдоволено шмигнув носом і відійшов до вікна.

"З ким доводиться працювати? — зловтішив на Анатолія Адамовича, а заодно й на міліціонера, якого спостеріг внизу біля входу до установи, і на водія тролейбуса, що застиг перед світлофором по той бік площі, і на перехожих, що сновигали туди-сюди побіччям вулиці — з висоти четвертого поверху вони здавалися маленькими комахами і не сприймалися як рівні господарю цих апартаментів. — З ким доводиться працювати? Ніхто не здатен сам діяти, тільки й ждуть розпоряджень... А може, так і нада? Бо що було б, якби розвелося бодай сотня всяких там екстремістів типу того ж Оксанича? Ні, нічого доброго з того не получилося б. Так, без них, спокійніш..."

4.

Доцент Ковалик належав до тих людей, яких найбільш турбус, аби про них чогось не подумали. Сам він називав себе скромним трудягою на ниві науки. Скромність ця, за його розумінням, полягала в тому, що він, захитивши з третьої спроби кандидатську, не мріяв про докторську і тим більше не прагнув обійтися посаду декана, — можливо, ще й тому, що її обіймала його дружина. Колеги мали Ковалика за ні те ні се, студенти — за "нормального мужика", якому можна на екзамені молоти всілякі дурниці і одержати за це хорошу оцінку, бо сам доцент тяжив у своєму предметі не більше, ніж у китайській кухні, про яку щосьчув, щось читав, але не мав конкретного уявлення.

Тримався Ковалик відособлено, був байдужий до чвар, що постійно виникали між викладачами, з усіма поводився ввічливо і ніколи не комплексував на власних судженнях, більше довіряючись в усьому своїй половині — "новатору педагогічної мислі і активному громадському діячеві".

Утім, іноді на нього находила нав'язлива спохіть піднестися на гребінь, сперечатися і навіть лаятися. Траплялося це здебільшого в тролейбусі у часи пік або в громадській вбиральні, коли з'ясовувалося, що зайняті всі кабіни...

Щоправда, раз на десять років на Ковалика находило бажання щось вчинити, не порадившись з дружиною. Вперше це сталося на третьому

році по тому, як кривонога лаборантка Ганя оженила його, студента-третьокурсника з посередніми здібностями, на собі. Того злощасного дня, коли Ковалику вперше заманулося виявити самостійність, він купив собі штани. Ганні Костянтинівні таке розтринькування сімейного бюджету не сподобалося, і вона на два тижні поселила нещасного Геночку до ванної кімнати. У друге він був прописаний туди невдовзі після того, як став кандидатом наук: того разу його було відправлено "на Соловки" за те, що приховав червінця з новорічної премії.

І ось минуло ще десять літ — і над Геннадієм Васильовичем знову навис дамоклів меч розплати...

"Який біс мене поплутав пристати на пришелепкувату ідею Вариводи! — кляв себе Ковалик, натискаючи квадратик дзвінка на ослоні дверей своєї квартири. — Яке, коли розібрatisя, мені діло до того будинку? Знесуть його, то й біс з ним. Зарплата моя від того не постраждає. Стояв той будинок стільки років і зовсім нікого не турбувало, є він чи його немає? Я не архітектор, а науковець. Кожен повинен займатися своїм ділом... Стоп! А що, коли Варивода навмисне мене підбурив, аби скомпрометувати Ганну Костянтинівну перед перевиборами на декана? Як це я відразу не дошелепав? От сволота, от негідник! Та ясно ж, як божого дня, що він прагне зайняти місце Ганни Костянтинівни!.."

Коваликом заволоділо таке сум'ятливе збурення, що й не звернув уваги, як одні за одними лясили двері на сходовому майданчику і сусіди — хто роздратовано, хто з цікавістю — виставилися із-за них, аби подивитися, який це дурень вже п'ять хвилин гуркоче дзвінком до професорши. Забачивши, що той дурень — її чоловік, та добре розширнувшись навколо і переконавшись, що "научної змії" ніде не видно, вони накинулись гуртом на бідного Ковалика:

- Іздіваєшся, що лі?
- Припини зараз же!
- Теж іграшку знайшов!

"Боже, що буде, як дізнається Ганна Костянтинівна!" — переживав своє Геннадій Васильович, і галас сусідів відлітав від його слуху, наче горох від стіни.

- А ще в інституті робить!
- Міліцію викличемо!
- “Та вона ж мене уб’є...”

Одна з сусідок не витримала наруги і жбурнула в Ковалика ганчірку. Та, описавши хитру траекторію, пригніzdилася на лису голову доцента — тієї ж миті сусіди, мов за командою, грюкнули дверима і заховалися в своїх помешканнях. Від гріха подалі...

“Що за трахомудрія? — спохопився Ковалик, відчувши, як щось вогне шльопнулось на тім’ячко, і лише тепер зісмикнув руку із дзвоника. — Звідки взялася ця придебенція? — поморщився бридливо, роздивляючись шмат матерії невизначеного кольору із слідами жирових плям. Озирнувся, зглянув угору: ніде нікого... — Звідки вона взялася?”

Спересердя кинув ганчірку під ноги, знову потягнувся до дзвінка і раптом згадав, що Ганна Костянтинівна на засіданні ректорату.

— Тыху ти, чорт! — ляснув себе долонею по лобі.

Поліз до кишені, хоча й знав, що ключа там немає: його експропріювала дружина після того, як Ковалик без її дозволу привів до квартири гостя — свого колишнього однокурсника...

— Доведеться чекати сина! — зітхнув.

Син прийшов через годину. Вкинув дипломата в коридорець і кудись помчався.

“Щасливець! Ніяких тобі проблем...”

Поволі зсутеніло. Попливли в густому морокові стіни, меблі, речі.

Не вмікаючи електрики, Геннадій Васильович навпомацьки пробрався до спальні, виволік із шафи подушку і ковдру й поплентався, насили відриваючи ноги від паркету, до ванної...

Розділ другий.

5.

Анатолій Адамович вийшов з кабінету шефа набундочений і сірий. Навіть не глянув на Аллючку, яка, поки він був у Василя Михайловича, щохвилини висовувала шухлядку стола, діставала люстерько і прискіпливо придивлялася до свого гостроносого личка, після чого брала до рук косметичку...

Втім, ласочка просто дуже заклопотаний, — подумала. Та однак скретнула услід Тольчику зубками.

“З нічого зчинили веремію! — дратувався Анатолій Адамович, йдучи коридором. — Буря в склянці води! З якого це часу шеф став боязким лібералом? Дозволяти якомусь там нікчемі стромляти носа у справи державної ваги та вказувати, що нам робити! Ні, це вже занадто... З такими суб’єктами треба поводитися суворіше. Була б моя влада, я швидко вправив би йому мізки, він би у мене й голки не став, а не те, щоб писати всяки там статеечки. З цими оксаничами панькатися нічого: під ніготь їх і на тому все! Аби втямки йому подібним було, що в державних справах не

може бути ніякої самодіяльності. Якщо ти робітник — давай продукцію, якщо вчитель — вчи! Одному доведено план, у другого перед носом програми — чого ще треба? Все по поличках розкладено, ніяких тобі проблем. Чи немає чого істи? Чи хліба не вистачає? Ні, це вони вже з жиру бісяться, не інакше. Якби ходив голодним і шматка іжі був жадний, то було б наплювати на ті культурні пам'ятки! Розпаніли вже нівроку, захабніли вкрай — повчати нас будуть! Та хто ви такі? Чого це ми повинні прислухатися до ваших дурних патякань? Ні, лібералізм до таких висковочок добром не скінчиться. В Сибір їх треба, в Сибір..."

6.

— Я вас, Вариводо, не розумію! Який приклад ви подаєте студентам? А що, коли вони завтра замість занять підуть мітингувати?

Ганна Костянтинівна, мов заведена іграшка, бігала вперед-назад уздовж стіни, розмахуючи руками та кидаючи гнівні погляди на доцента.

— Ви підступник! — вигукнула, спиняючись навпроти.

Нараз з очей її вихопилися два язички жовтого полум'я, з рота викотився клуб пари — і тієї ж митті утворилася палаюча куля. Ганна Костянтинівна ткнула кулю пальцем — вона попливла, то зменшуючись, то збільшуючись, на Вариводу.

— А-а! — закричав він, намагаючись відштовхнути кулю.

Страшної сили удар струсанув кабінет — то скам'яніле тіло Леонтія Тодоровича звалилося на підлогу і розлетілося на дрібні уламки.

Фудульно скопиливши губи, Ганна Костянтинівна відмикнула дверцята сейфа, дісталася з нього вінника і совочка...

Насвистуючи "Інтернаціонал", вона ретельно змела кам'яні крихи, зібрала їх на совок і жбурнула в сміттянку.

7.

Секретарка застигла в чеканні.

Втім, застиглим було тільки обличчя, бо тіло і далі поколихувалося так само, що й мить тому.

Василь Михайлович помітив це. Раптом відчув, як безслідно щезли думки.

"Склероз!" — подумав безприkrісно, приkleюючи визорки до розкішного бюстіка секретарки.

О, то була справжня зваба! Справжня і небезпечна, надто для тонких інтимних натур, котрі мають дар необмеженої фантазії у всьому, що стосується похітливої спраги до жіноцтва. То були круглі, немов соковиті діні, перса, і спозираючи на них, Василь Михайлович ледь чутно застог-

нав, а його розхоробріла уява вже шматувала блузу і зривала вимережене закривало з тих динь... Аж ось двійко коричневих і туших пуп'яночків вистрілили в нього трасуючими кулями й, підкошений ними, Василь Михайлович плетів у гріховний розтин грудей, що десь там, далеко-далеко, закінчувався темною безоднею...

Злякалася Аллочка, помітивши на собі прискіпливо-гарячий погляд старого облудника, а по тому розгледівши в шефових зіницях і себе, — здивувалася: стояла там, наче щойно вискочила з конопель... Ні, здивувала і настрахала її не власна нагота, а те, що раптом побачилось і безформенне тіло Василя Михайловича та бридкий запах поту вдарив у ніздрі... Аллочку пройняв трем...

Василь Михайлович падав і падав, навстріч йому ставала дики холода на темінь, невидимі щупальця зашморгували горлянку, — відчув, що сили полішають його; в скронях задробило, він відчув, як обличчя вдарилося у щось тверде...

Знову тривога розчахнула Аллоччину душу, коли побачила вона неспоглядну прикутість шефових очей, що тепер стали немов скляні, до своїх перс. Та, на щастя, за хвилю вони забарвилися, на шефове обличчя сповзло втасмнечене блаженство і звично заколихалося підборіддя...

Минула ще мить — і Василь Михайлович стрепенувся, немов вирвався з половину хтивого сну. Зніяковіло закліпав очима — і в них майнули водночас тінь вимушеної досади і прозрінь пишної вдоволеності, — обличчя спаленіло, борулька носа вкрилася сріблястими маковинками.

Важко посапуючи, Василь Михайлович висушив обличчя носовичком, забрав його до кишени і стомлено поворухнувся в кріслі.

Ще з півхвилини сидів нерушно. Аж нарешті мовив:

— Аллочко, скажи, щоб принесли лічне діло Самотюка...

Секретарка граціозно крутнулася на "шпильках", підставивши на спогляд шефові свою м'яку сідницю, і він, провівши її очима до дверей, прицмокнув від утіхи: "Оце да! Які груди! Заховати би голову між них і забути про все. Про засідочки, комісії, плани... П'яніть од щастя, наслаждалися натуральною радістю і ні про що не думать! Од цього думання вже голова розлазиться. Трудишся, стараєшся, а яка за все дяка? Як згадають на якомусь засіданні да якщо премію дадуть — і все... Вже десять літ у цім кріслі сиджу, давно вже пора вище переміщатись. Чи хіба не заслужив? В цьому году, кажись, з'явилася така можливість, нада тільки плани виполнити, не підкачать Миколу Олександровича... І це ж нада — в такий відповідальний момент всякі заздрісники начинають піdnіжки ставити! Злості не хватает... Я вже, слава Богу, сорок літ на керівних посадах, досвід хороший маю, лучче любого міністра знаю, що нада робить! Кому треба

та собача буда, якщо оцінювати по большому щоту? Збережи її під музей, то хіба хто за те добре слово скаже, похвалить? А поставлю новий будинок — в ножки будуть кланятись, бо на який харциз простому трудязі той поет, без всяких там письменників можна жити, а своя квартира кожному нада. Сам це хорошо знаю, на своїй шкурі відчув. Тих три тижні, що жив з сім'єй в готелі, коли переводили сюди на підвищення, на все життя запомнив... Ні, цим вискочкам нада дать зрозуміти, дейхні місця! Хорошо нада дать зрозуміти, щоб самі запомнили і сотому заказали...

Да, з чого начати? Мабуть, найперше нада вияснить, чи нема в анкеті того поетика якоїсь плямки. Може, був два рази жонатий... О, якщо вдастся знайти якийсь компромат, то ті всякі оксаничи у мене затанцюють польського краков'яка!

Так і буде, як я хочу. Ви хоч лускайтесь, а буде там стоять новий будинок! В крайні з жилплощею туго, в цьому аспекті можна показать себе: кинуть всі сили на будівництво... Да, здорово можна підняті свої дивиденти! А треба, треба йти уверх, а то через два годи можуть в неперспективні записать і відправить на пенсію. І так вже дехто жде, щоб на мос місце сісти, коли мені шістдесят стукне. Ні, Василь Михайлович так просто з арени не зайде, не надійтесь. Що мені на пенсії робити? По магазинах ходить? Я ж хорошо знаю: сьогодні ви тащите мені все, хто що може, а вийди я завтра на заслужений отріх — навіть баночки ікри від вас не дождешся... О, знаю, хорошо знаю, хто вже зараз приглядається до моєї "Волги"! Да тільки нікому в ній не їздити. Дзуськи!"

8.

Варивода глипав шпаркими очима у густо замішану темінь, з острахом відчуваючи, як хтось безжалісно топочеться по ньому — то повільно, з важким приступом, то легко й енергійно вигарцьовуючи танок, весело вдаряючи гострими каблучками під серце.

— Геть! Геть! — заборсався Леонтій Тодорович, відганяючи від себе ту злу противню.

Нараз над ним війнув струмінь свіжого повітря. Сплюндроване Вариводине ество кинулось з останніх сил навстріч йому, каблучки востаннє штрикнули тіло — і тієї ж миті яскраве світло вдарило в очі...

Лежав, пожадливо глемедаючи повітря, накинувши долоні на обличчя і перед ним пропливало-пробігало усеньке життя.

“Невже оце і все?” — майнула безутішна думка, коли він, роздріблений на кам’яні уламки, заторохкотів об дно сміттянки...

Вариводі стало невимовно жаль себе. Душа обпеклася усвідомленням того, що останки його валятимуться на заміському смітнику поміж кон-

сервними банками, шматтям ганчірок і уривками газет, скрапувілими целофановими пакетами — і ніхто не приде, аби поплакати над ними...

Гіркий клубок підкотився до горла. Дві тоненькі цівочки виструмились з-під долонь і постриміли у різні боки.

— А-а-а...

9.

Василя Михайловича огорнув в'їдливий сум. Він напівлежав у кріслі і не міг поворухнути ні рукою, ні ногою, немов його прикували намертво залізними ланцюгами. Погляд лініво човгав стелею, по стінах, ні на що не надибуючи. І навіть підборіддя — знамените підборіддя Василя Михайловича! — поволі уповільнювало свої коливання...

Начеб і не було особливої тривоги, тільки почував себе виснаженим і пригніченим. Безпорадні уривки думок не мали поміж собою ніякого, бодай дуже віддаленого, у'язку, приходили невідомо чому та звідки й так само непередбачувано обривалися, наче тонка павутинка, напнута вітром. Це був хаос згадок, міркувань, чужих фраз. Це була безладність, що не визнавала ніякого контролю. Втім, Василь Михайлович і не намагався протидіяти їй. У ці хвилини йому не було ніякого діла ні до того, що бачив повкруг, ні до того, що відбувалося в ньому самому.

Плин життєвий ніби пригальмував, і збоку могло здатися, що за столом прилаштовано — а, може, просто кимось забуто? — манекена, що давно відслужив свій строк: замість обличчя — сірий обрезкливий макіяж, на місці очей — померхлі пластмасові гудзики...

Так спливло доволі багато часу...

Нарешті манекен зіткнув і, мов стрельнув, скочив на рівні. Міцно стиснувши зуби, повів підборіддям, ніби комусь заперечуючи в чомусь. Та однак ще кілька секунд в обличчі, в поставі чайлася відреченість.

З тим же виразом підійшов до дверей, поклав долоню на ручку, та натискати на неї не поспішав. Постояв так якусь хвилю і вернувся до столу.

— Так!

Розширнувся сполохано: хто це сказав?

Та в кабінеті не було нікого.

— Так...

Тъхути, це ж голос секретарки! Мабуть, подумав Василь Михайлович, я все ж трохи відхилив половинку дверей і тепер з приймальні долинає Аллоччина розмова по телефону.

— Гм! — пхикнув Василь Михайлович і тицнув пальцем у кнопку селектора. — Алло Степанівно, прикрийте двері, мені мішає працювати

ваша розмова.

Зацокотіли туфельки, клацнув бігунок замка. Все стихло і занурилося в беззвуччя.

Нараз Василь Михайлович відчув, як бренить в душі неясна бентега, як німіють руки і наливаються свинцем коліна. Відчайдушно тріпнулося серце, наче на нього бризнули крижаною водою.

І знову невимовний сум обсів Василя Михайловича, прийшло відчуття, ніби по ньому проїхалися дорожнім катком...

“Втомилися ви, Василю Михайловичу! Працюєте, як віл, не бережете себе зовсім. Хіба ж так можна?” — виринули в пам’яті слова, сказані якось Анатолієм Адамовичем.

Василь Михайлович зітхнув: таки, мабуть, втомився. Треба б відпочити. Ех, закинути б усі справи та гайнути на тижнів два в заповідник, пожити на острові, побродити з рушницею!

“Це ж скільки я там вже не був? З минулої осені, кажись... Точно! Ми ще тоді з Миколою Олександровичем двох кабанів підстрелили. О, тобула хороша охота... Да, пора вже, пора знов навідатись на острів. Поохотитись, а заодно й провірить, як там дід управляється, чи ще по п’яній лавочці не спалив дачу. Да, нада обов’язково з’їздить. Може, Аллочку з собою взять?.. Ну, і Степнюка, звісно... Овва! Як це я про нього забув? Це ж саме зараз він мені поміг би!”

10.

Видовбуючи пучками рук з очей залишки сну, Леонтій Тодорович невдоволено булькотів собі під ніс:

— Мотлох.. Мотлох! Присниться отаке, отаке присниться, що ні в тині ворота... Сміх і мотлох... Ні в тині ні в ворота!

Рвучко відкинувши ковдру, неквапом опустив ноги на підлогу і так само неквапом сів. Пошукав очима капці: один грівся на сонці біля письмового столу, другий визирав з-під шафи.

— Ох! — простогнав Варивода, хапаючись за крижі. — Ох... Машо!

На оклик прибігла з кухні дружина, витираючи на ходу об фартуха руки.

— Доброго ранку, Льосику!

Варивода кисло скривився.

— Кому добрий, а кому...

— Що трапилося? — сплеснула в долоні жінка.

— Е-е... — знічев’я повів плечем Леонтій Тодорович. — Якась фанaberія приснилася...

— Що саме? — дружина наблизилася впритул до нього, обпекла гаря-

чим подихом.

— Дай-но капці!

Вона блискавкою метнулася через кімнату.

— Іди! — звелів Леонтій Тодорович, взуваючись. — І давай снідати пошвидше!

“Так-так... Сон, звичайно, дурниця! Дурниця... Мотлох! — заспокоював Варивода себе, прискіпливо оглядаючи свої білі, немов молоко, ноги. — Та хоч і дурниця, але й не зовсім дурниця... Не зовсім... Тут ще треба подумати, подумати треба, бо від цієї навіженої деканихи можна чекати чого завгодно... Чого завгодно... І нащо мені здався той будинок, нашо? На носі захист, захист на носі докторської, треба думати про це, про це треба думати, а не про всякі там будинки... Про всякую всячину... Всячину! Хай хтось інший займається ними, займається... Є письменники, письменники є, то хай вони і займаються... Хай вони! Вони... Хто знає, що з того всього, всього того вийде!”

Леонтій Тодорович підвів голову. Кульгавий будильник на столі показував чверть на десяту. О, треба поспішати! І де вона лазить, чого не йде?

Скочив на ноги, по квартирі рознісся хриплуватий фальцет:

— Машо! Де мої штані?

11.

— Викликали?

Василь Михайлович жестом підкликав Степнюка, кивнув на стільця:

— Сідай!

Степнюк присів на краєчок.

— Щось мені сумно, Сашо...

— Що зволите? Анекдотчик?

— Еге ж...

Степнюк задумався. Ріденькі вусики під миршавим носом заходили, наче лапки мухи, перекинутої горічерева, брови вигнулися містком, а глибоко заховані в череп очі знерухоміли і звузились, — натепер Сашко став нагадувати поштаря Печкіна. Не вистачало тільки шапки-вуханки і брезентового плаща. І вже лише від одного Степнюкового вигляду Василю Михайловичу на душі посвітлішало.

Сашко був гарний розповідач. Втім, всілякі історії та побрехеньки він не розповідав, а дуже артистично виконував. Всі, кому хоча б одного разу довелося побачити його за цим заняттям, були переконані: Сова чи Хазанов у порівнянні із Степнюком — ніхто! “Якби нашого Сашка випустили на естраду — він би їх запросто за пояса заткнув!” — казали одні. “Звісна річ! — погоджувалися інші. — Але ж Василь Михайлович нізащо

його не відпустить!" І в цих словах була щира правда: хоч і був Степнюк працівничок такий собі, не дуже розумний і ледачкуватий, але на польованні та уїк-ендах з потрібними людьми без нього ніяк не можна було обйтися...

— Є кілька новеньких про Сталіна...

— Давай!

Степнюк встав, заклав ліву руку за спину, праву підніс до рота, затис в кулаці уявну лульку, і почав:

— Викликає Йосип Віссаріонович у Кремль Горького. Викликав і каже: "Алексей Максимович, я слышал, что до революции ты написал роман "Мать". А не пора ли тебе написать роман "Отец"?" Горький задумався, а тоді відповідає: "Хорошо, товарищ Сталин, я попробую, я попытаюсь..."

— тут Степнюк зробив кілька кроків вздовж стола, "пихнув" лулькою.

— "Вот-вот, Алексей Максимович, поптайся! Попытка — не пытка... Правильно я говорю, товарищ Берия?"

— Хорошо! — Василь Михайлович заплескав у долоні. — Хорошо!

Степнюк, поштиво вклонившись, замовк і став чекати, коли Василь Михайлович насолодиться власним сміхом.

— Давай ще!

Звеселілій шеф тарабанив пальцями себе по череву, з безтурботним виразом на обличчі слухаючи Степнюкові оповідки. Після чергового анекдоту він зайдовся таким буйним реготом, що Сашко навіть злякався, чи на шефові не трісне костюм.

Втім, побоювання ті були марними, і він розіграв ще з десяток анекдотів про Сталіна, невірних жінок — всі вони розпочиналися сакраментальною фразою: "Повертається чоловік з відрядження...", а тоді перейшов на серіал про школяра Вовочку. Василь Михайлович рясно вмивався потом і слізми, хустинка, якою він раз-по-раз витирав лицє і шию, стала мокра, як хлющ; йому було жарко, він скинув піджака, розв'язав краватку і розстебнув сорочку...

Коли через годину відпустив Сашка, то мав відчуття, наче щойно смачно повечеряв. Тіло налилося вагою і приемною втомою, душа наповнилася легкістю і спокоєм, зугарні думки заполонили уяву.

Василь Михайлович мимоволі стулив повіки і заснув...

Розділ третій

12.

Даремно Василь Михайлович, прихопивши з собою Степнюка, присидів у четвер на дачі: напередодні Леонтій Тодорович Варивода терміново відбув у відрядження до Києва, а бідолашний Геннадій Васильович Ковалик зліг на лікарняний — чистосердечне каяття у скоеному не подіяло на крутий норов Ганни Костянтинівни, і Ковалику довелось випробувати на собі міцність японської парасольки, тож тепер він на цілком законних підставах отримав бюллетень і в безнадійному душевному стані клав примочки до лоба, в перервах між цим лаючи Вариводу...

Делегація з педінституту на прийом до Василя Михайловича, таким чином, з'явилася не могла.

Розділ четвертий.

13.

— А чи не випити нам? — обводив поглядом компанію Василь Михайлович і кілька рук тягнулися наввипередки до пляшки з коньяком.

Так було раз, вдруге. А за третім закликом Василя Михайловича Лесик, надто проявивши сумлінність у виконанні, рвучко вхопив пляшку, не втримав її і перекинув на стіл. Всі з цієї пригоди мали сердечну втіху, загомоніли, зареготали, а Василь Михайлович розців трояндою.

— Що ж це ти, Архипе?

Лесик від конфузу мало не розплакався: чого доброго, шеф тепер матиме його за тюхтія...

— Це, Архипе, по нинішніх часах великий злочин! — доймав нещасного Василь Михайлович.

— Ненавмисне я... — губи Лесика тремтіли нервово. — Це хтось схитнув стола...

— Е, не годиться так! — погрозив пальчиком Василь Михайлович. — Нині нада чесно визнавати свої промашки, а не звалювати свою вину на інших. Твоя позиція в цьому питанні — це позиція учорашнього дня, позиція часів застою. Нада, дорогенький перебудовуватися, інакше локомотив історії розчавить тебе, як таракана!

Лесик побілів і ніяк не міг збегнути, жартує шеф чи серйозно каже? А тому й не знав, як реагувати на його слова, тож тільки лупав очима то на Василя Михайловича, то на інших гостей, намагаючись бодай з їхніх

облич зчитати відповідь на те, що непокоїло зараз. Був при цьому такий знічений, наче й справді вже побував під локомотивом.

— Да, товарищі, — поміж тим продовжував Василь Михайлович притишено-врочистим голосом, — історія нам не простить закостеніння, нам необхідно всім перебудовуватися. Страшно подумати, в якій западні опинилася економіка! А людський фактор? Ви подумайте тільки, до чого прагне нинішня молодь! Для нас в інші годи найбільшим щастям було учитися в інституті і отримувати стипендію. Ми про щось мріяли. А вони тепер? Бути-мути їм подавай, рокери всякі, магнітофони. Я з вісімнадцяти год мріяв поступити в партію, бо знат, що партія — ось справжній смисл життя. І, справді, все, чого я досяг, мені дала партія...

— Це ви прекрасно сказали! — патетично вигукнув близький родич Анатолія Адамовича по лінії дружини, що мав гастрономічне прізвище, — чи то М'ясниченко, чи то Ковбасюк — Василь Михайлович не пам'ятав. — Ось взяти хоча б мене...

— Як нада буде, то візьмем! — грубо зупинив його Василь Михайлович, бо над усе не терпів, коли хтось вклинивався в його промови.

Утім, вийшов непоганий жарт. Всі засміялися, аж самому Василеві Михайловичу власний дотеп сподобався неймовірно. Але родич Анатолія Адамовича по лінії дружини не розгубився і вів далі:

— Я, наприклад, ще у школі вирішив, що буду науковим працівником. Після школи на заводі працював, стаж заробляв, потім в інститут на істфак поступив. У вузі захопився комсомольською роботою, був секретарем бюро факультету, потім — інституту. І саме тривала робота на комсомольській ниві наблизила мою мрію, бо ж я мав змогу добре зазнайомитися з викладачами, навіть ректор мене цінував...

— Да! — мовив Василь Михайлович. — Комсомольська робота — велике діло! Як не як, а саме комсомол — наш резерв. Тож давайте, товарищі, вип'ємо за комсомол! Наливай, Архипе, но якщо знов розіллеш, то вижену з роботи...

Лесик, буряковіючи від напруження, затиснув пляшку в обидві долоні, обережно наповнив коньяком різьблені чарочки.

— Молодець! — похвалив Василь Михайлович. — Не пролив-таки!

Випили, не цокаючись.

Василь Михайлович, дожовуючи олів'є, відновив перервану розмову:

— Да, перебудова — велике діло! Візьмем, например, ту ж економіку. Нам необхідно викорінити всяке розгільдяйство і недисциплінованість на виробництві. І не нада боятися затягувати гайки. Запізнився на роботу хоч на секунду — відразу ж і звільнить, украв хоч іржавого цвяха — в тюрму! А то ми вже так народ розпустили, що далі вже нема куди. Всі зараз

сварять Сталіна. Но я вас питаю: а чого в тридцяті роках ми зробили гігантський крок уперед? Відповідь проста: бо була залізна дисципліна. Звичайно, були у Сталіна і прощоти. Но в кого їх не бував? Но, не дивлячись на це, країна рухалася до соціалізму, уперед. А, по-моєму, саме такий рух уперед і є найб'єктивнішою оцінкою Сталіна як лідера партії і держави...

— Цікаво! — м'яко заперечив Анатолій Адамович. — То ви виправдовуєте Сталіна за ті злочини, що нимчинилися?

На Анатолія Адамовича накинулись докірливо-здивовані погляди компанії, а Василь Михайлович беззвучно скреготнув зубами: “А це ще що таке? Мені — перечити?..”

Ніхто не міг навіть здогадуватися, що Анатолій Адамович зачав ризиковану і небезпечну гру, план якої зродився в його голові давненько вже. Він, звісно, складав собі звіт у тому, що коли гра складеться не на його користь, то його вже ніхто і нішо не вратує, що може втратити все, чого добився роками принизливого плавування перед вищими чинами. Але Анатолій Адамович вірив у свою зірку...

— Чого ж виправдовую? — з притиском і недоброю вібрацією голосу мовив Василь Михайлович, порушуючи тремку мовчанку. — Я тільки сказав те, що єсть насправді. Чи ви, Анатолію Адамовичу, будете мені заперечувати у тому, що в тридцяті роки ми не зробили ривка вперед?

— Ні, не буду, — спокійно відповів Анатолій Адамович, віднімаючи фужера з пепсі-колою від губ. — Масовий героїзм, стахановський рух, Магнітка, Турксиб, Дніпрогес — все це було. Важко, утім, гадати, яких результатів ми тоді досягли б, якби при владі був хтось інший. Я, зрозуміло, відразу ж відкидаю кандидатуру Троцького, бо цей діяч, поза всяким сумнівом, зіпхнув би країну у прівзу. Але ж залишилися, крім нього, ще Бухарін, Ріков, Кіров, Орджонікідзе...

— Каменев, Зінов'єв... — східненько засміявся Василь Михайлович.

Репліка не справила на Анатолія Адамовича, як здалося, ніякого враження, він розважно провадив далі:

— Чого ж вони? Я їх до уваги не беру. І в теорії були слабуватенькі, і практики нікудиши. Серед названих мною найпомітнішою фігурою, гадаю, був Бухарін. Як не як, а Ленін називав його улюбленим партії...

Анатолій Адамович замовк: треба було зважити, як повести суперечку далі. Бррати ініціативу в свої руки, подумав, було б дещо необачно. Варто було б якимось чином підштовхнути Василя Михайловича до якогось контрапрограменту, що спривів би враження переконливого і незаперечного, й таким чином уdatи з себе переможеного.

Але Василь Михайлович сидів, розгублено плямкаючи губами; спо-

діватися, що йому зараз прийде до голови якась більш-менш розумна думка, не доводилося.

— То що Бухарін? — недобре зиркнув шеф з-під насуплених брів.

Анатолій Адамович спробував надати своєму голосу невпевненості:

— Він міг би стати лідером... Правда... Правда, він був дуже непослідовний у своїх поглядах і діях...

“Ось вам і аргумент, Василю Михайловичу! — глянув Анатолій Адамович шефу у вічі, наче хотів загіпнотизувати. — Нумо, скористайтесь ним і покладіть мене на лопатки!”

І — чи не диво? — Василь Михайлович блискавично зреагував на підказку.

— Ось! Він був непослідовний! А для політика та державного діяча це найгірше! Уявіть собі, — погордливо обвів поглядом присутніх, — чого вартий лідер, який сьогодні говорить одне, завтра інше, а післязавтра — взагалі казна-що? Що можна ожидати від нього, яких таких великих діл? Чи може він управляти народом, коли не може управитись з самим собою? Ні, політик повинен спрямувати себе на якусь одну ціль, раз і назавжди визначить шлях до неї і йти цим путьком, не зважаючи ні на що! А коли вождь кидається зі сторони в сторону, то він не буде мати довір’я у мас, за ним маси не підуть. Чи ви не згодні, Анатолію Адамовичу?

Анатолій Адамович виліпив на обличчі внутрішню боротьбу, фіналом якої стали безнадійний погляд, похнюплений ніс та прикушена нижня губа, з чого всі зрозуміли, що крити йому нічим. Це сум’яття було зіграно так майстерно, що дорікнути Анатолію Адамовичу в нещирості не посмів би ніхто.

Звісивши голову, він крадькома спостерігав за Василем Михайловичем. Бачив, що на обличчі шефа палахкотять розрадницькі вогники. Отже, радів в душі Анатолій Адамович, блискуча перемога, яку отримав Василь Михайлович у суперечці, принесла йому неабияку насолоду.

Керований зарозумілою поблажливістю до нищівно розгромленого опонента, Василь Михайлович покартав Анатолія Адамовича ледь вловив мів кивком: “Ай, нерозумне ти дитя...”

— А й справді! — зім’яв губи у винуватій посмішці той. — Як це я так... Все так просто... — зануртувався удавано.

— Все геніальне дуже просте! — докинув і свої п’ять копійок, запопадливо косяччись на шефа, Лесик.

— Яка там геніальність! — відмахнувся Василь Михайлович.

Анатолію Адамовичу захотілося плонути в піку Лесикові: хто просив цього бовдура сунути свого носа, куди не просять? Нахаба! Адже саме він, він — Анатолій Адамович — мав це сказати...

— Ні-ні, Василю Михайловичу! — вигукнув, завваживши, що Лесик збирається і далі патякати. — Ви себе недооцінююте! Скільки я, наприклад, бився над цією проблемою, а ви так легко і зрозуміло все розставили по місцях. Правду кажуть: вік живи й вік учись...

— Да, — повагом підвівся з-за столу Василь Михайлович. — Вам, нашим наступникам, нада гарно вивчати наш досвід, переймати від нас саме цінне, примножати наші успіхи! — виголосив трибуно. — Саме у цьому діалектика життя. Звичайно, іноді ми помилялися. Но не треба робить з того трагедії, бо не помиляється той, хто нічого не робить. В кінці кінців, людина може просто заблуждатись. Но кажуть же, що на помилках учаться. А це значить, що чим більше зробим іх ми, тим менше їх останеться на вашу долю. Хорошо розумієте? От і в Сталіна було багато помилок, в той же час Хрущов іх зробив уже менше... Ну, і так далі, значить... Це і єсть діалектика розвитку. А так взяти все і похаяти, як модно тепер стало, не годиться. Рим тоже не зразу будувався, нада бути терпимішим і пам'ятати завжди одну хорошу пословицю: "Все, що не робиться, робиться на лучче!"

— Браво! — Анатолій Адамович підхопився з місця. — Товариші, я пропоную випити за Василя Михайловича...

— Ну, навіщо? — вдавано запротестував шеф.

— ... і його покоління!

— За покоління, звісно, нада! — Василь Михайлович взяв із стола чарчину. — За покоління гріх не випить...

"Все складається чудово! — радісно витьохувала душа Анатолія Адамовича. — Безперечно, мене сьогодні можна привітати зі стопроцентною удачею! Ай, такий гарний спектакль розіграти... Ні, для того, щоб чогось досягти, треба не боятися іти на ризик! Недаремно ж я так довго приглядався до Василя Михайловича. Бач, не помилувся у своєму розрахункові, що він прихильно ставиться до тих, хто здатний думати самостійно, але не є впертим ослом. Поперечив — та й погодься! Он яку насолоду він отримав від того, що отримав гору в суперечці... О, в стосунках з начальством треба бути ще й психологом, бо інакше... Взяти хоча б Самотюка. Адже розумний чоловік, поговориш з ним — так він же ходяча енциклопедія. А ким став? Звичайним рядовим чиновником. Навіть дивно, як він потрапив до нашої системи? Втім, він міг би зробити близьку кар'єру, коли б не носився зі своєю принциповістю, як з писаною торбою! Подумати тільки — рідного сина послав вчитися до петеу. Сміх та й годі... Ба, навіть вахтер Цьома влаштував свого дурбелика в інститут!"

— Анатолію Адамовичу, заснув чи що?

Василь Михайлович вже випив і хвиля червоної фарби розіллялася

його широким обличчям.

— Анатолію Адамовичу!

— Слухаю...

— Переживаєте невдачу? — Василь Михайлович посміхався щиро і незлостиво. — Пийте!

Анатолій Адамович підніс чарочку до рота, вправним рухом перехилив її і увійняв коньяк в себе.

“Розумний хлопець! — подумки похвалив його Василь Михайлович. — Не вискочка, но вміє мислити. А головне, що думку начальника поважає. Нада подумати, як його лучче використати для користі справи!”

Нараз Василю Михайловичу до нестерпну забаглося поговорити з Анатолієм Адамовичем наодинці, і він, діставши з кишені цигарки, запропонував підлеглому:

— Вийдем на балкон. Подихаємо свіжим повітрям.

14.

Всі дружно встали, щоб і собі піти слідом, однак Василь Михайлович зупинив гостей:

— Товарищі, на балконі усім буде тісно і неудобно!

Довелося, вухами ляпнувши від образи, залишитися всьому товариству у кімнаті. Хто напустив на себе удавану байдужість, хто скривився, наче надкусив лимона, а хто забився в закуток і поблискував звідти холодними очима.

З кухні долітив жіночий сміх — там розважалося жіноцтво на чолі з молодцюватою половиною (насправді ж третиною, якщо поставити поруч) Василя Михайловича Еммою Тарасівною. Вона, безцеремонно збиваючи попіл з цигарки на паркет, саме переповідала пікантні подробиці свого недавнього відпочинку в Гаграх, під час якого мала невеличкий романчик з відомим кіноактором. Всі слухали її зачудовано, і лише племінниця Анатолія Адамовича, відвернувшись до вікна, глузливо посміхалася. Вона достеменно знала, що актор, котрий місяць тому “носив на руках Еммочку”, помер ще позаторік. Племінниця дивувалася, що нікому з жінок про це не відомо, однак не була настільки безрозсудною, аби викрити брехню; незважаючи на юні літа, вона вже добре засвоїла — завдяки наставництву дядечки — з ким не треба псувати стосунків...

Тим часом загальний розпач чоловічої компанії досяг апогею: крізь шибку в дверях чоловіки побачили, що Василь Михайлович (подумати тільки!) підносить запаленого сірника до цигарки Анатолія Адамовича.

Анатолій Адамович і сам розгубився й не знав, як повестись.

— Ну, от що, — мовив шеф, зробивши першу затяжку. — Не люблю я

говорить туманно, різними там натяками. Ти, Толя, і сам добре це засвоїв... ("Ого! — затвохкало серце Анатолія Адамовича. — Вже й на ти!") А тому скажу прямо: ти мені нравишся...

Душа Анатолія Адамовича, здавалося, випорхне зараз разом зі струменем диму. Млосне тепло розливалося всередині, тіло втрачало вагу, і він злякався, що зараз перетвориться у повітряну кульку — й, аби не зникнути з балкона такої відповідальної історичної миті, вчепився руками в поручень.

— Я навіть скажу тобі більше, — вів далі Василь Михайлович, кладучи руку на плече Анатолію Адамовичу, ніби й сам остерігався того, що він може злетіти від радості на сьоме небо. — Я думаю, що у тебе єсть хороши дані для зростання. Даремно думають, що ми, старі кадри, з неохотою поступаємося місцем молодим. Це суща брехня! Ми уже люди у віці, нам хочеться відпочити, но нам же не все одно, хто прийде на зміну нам. Тож ми повинні бути впевнені, що наступники наші продовжать ту лінію, котру ми починали...

Замовк, кілька разів пихнув цигаркою.

— Знаєш, Толя, а я в тобі узував себе в молодості, — сказав по тому. — Думаю, що ти можеш замінити мене. А що? Цілком підходиш під нинішню модель керівника. Це раніш молодших п'ятдесяти в начальство моого рангу не пускали, а тепер, сам знаєш, перебудова, тепер лозунг: "Давай молодих!" Хорошо розумієш?

Говорив Василь Михайлович голосно, і хоча слова ці були Анатолію Адамовичу приемні, та все ж ляскали в вухах, наче прогоріла вихлопна агропромівського газика, на якому Анатолій Адамович свого часу робив кавалерійські наскоки у приміські колгоспи.

А Василь Михайлович, захоплюючись все більше, наблизився впритул і енергійно заплямкав губами, несподівано переходячи на шепіт:

— Но ти, Толя, повинен хорошо знати і те, що мало довіряти. Треба ще й провірять кадри в серйозних справах. Бо ж як буває? З першого разу може здатись, що людина стояща, а як поручиш їй справжню справу, то виявляється, що нічого стоящого в ній нема. Це наша біда. Теоретиків розвелося багато, а хороших практиків дуже мало... Хорошо розумієш?

— Звичайно, звичайно! — поспіхом підтакнув Анатолій Адамович, хоча й не второпав, куди хилить шеф.

“Втім, — спробував прогнati сумніви, — Василь Михайлович просто випив зайного і сам тепер не знає, що верзе...”

Але наступні слова шефа змусили стиснутися серце в тривозі:

— Не нада боятися тих, хто сильніший, но і не треба з ними конфліктувати, коли не впевнений, що зможеш їх здолати. Це багатьох

погубило!

Анатолію Адамовичу стало моторошно на душі. В скронях, мов у клітці, забилася спокохана думка: "Невже він з самого початку розгадав мій план і тільки удавав, що ні про що не здогадується?" — Боже! Яка підступна сволота! — глянув на Василя Михайловича очима, сповненими розpacu. Був ладен кинутися долу...

І раптом — мов з потойбіччя:

— Да, не люблю вискочок! І я провчу цього Оксанича! Хорошо розуміш?

"Боже ти мій! — знесилено похитнувся Анатолій Адамович. — Який же я дурень!.. Мало все не погубив..."

Ще трималася в тілі розпуха, та відчуття знищеності, яке щойно роздирало на криваві шматки груди, відійшло, натомість поверталася впевненість.

Захоплений бурхливим блаженством другого народження, Анатолій Адамович якийсь час навіть не слухав Василя Михайловича, котрий щось виголошував, гнівно жестикулюючи. Поодинокі слова, що все ж влітали до вух, безслідно щезали на споді свідомості, наче кораблі в Бермудському трикутнику...

Пучок світла, що прордерся нараз крізь шибу з кімнати, вихопив, наче сніп прожектора, обличчя шефа: цієї миті воно нагадувало м'яча, бо було бездоганно кругле і надуте.

— Знічтожу! — заволав Василь Михайлович. — Я їм цього не прошу!

Анатолій Адамович зробив спробу заспокоїти Василя Михайловича:

— Не варто так нервувати! Ці невігласи не заслуговують того, щоб через них псувати собі здоров'я! Хай біситься, хай хоч асфальт гризути зубами — що нам з того? Чого ми маємо зважати на цих галасунів? Як на мене, то від їхнього ремствування ковбаса в наших холодильниках не зіпсується.

— Як ти сказав? — пожававішав Василь Михайлович, запосміхався вдоволено. — Ковбаса в холодильниках не зіпсується? Хорошо сказано...

— Ну, звісно ж! Чого нам зважати на всіляких недоносків перебудови? Як казав один поет, нам своє робить...

— Поет? — Василя Михайловича аж тіпнуло. — Який поет? Не цей... як його... Не Зачарований?

— Hi! — поспішив вгамувати шефове занепокоєння Анатолій Адамович. — Не він!

— А... То й добре, що не він...

Василь Михайлович заспокоївся. Пошльопуючи себе по череву, зазирнув крізь мутну шибу до кімнати: там усі сиділи чи стояли, наче

поковтали ломи. По тому глянув на вечірній бульвар, похвалив подумки: "Молодець, Анатолію! Квартиру вибрав собі у гарному місці!" Ще погляд чомусь затримався на самоварі, притуленому в кутку балкона, — самовар був тъмяний і понурий, наче відбував тут покару за якусь провину...

Так спливло зо дві хвилини. Очі Анатолія Адамовича вже стомилися бігати назирі з шефовими. Знову кілька разів голкувато шпикнув у скроню неспокій. Несподівані, позбавлені будь-якої логіки переміни в настрої Василя Михайловича, які не можна було ані передбачити, ані пояснити, виводили з рівноваги. За таких обставин потрібно бути насторожі, аби не наробити дурниць...

— Я давно вже примітив, що ти розумний працівник, — сказав Василь Михайлович, нарешті відволячи погляд від самовара. — Підлиз у нас багато, но толку від них мало. Взять хоча б Лесика. Дурень дурнем... Но, якщо чесно такі нам тоже нада, бо вони дисципліновані виконавці. Ти їм видай завтра рушниці і скажи, що нада стрілять всіх підряд, то вони тільки під козирок візьмуть: "Єсть!" — і підуть, і будуть стріляти... Но! Самі вони ніколи не приймуть якесь рішення, з кожною іруndo пруть до мене погоджувати. З одного боку воно ѹ хорошо, бо, так сказати, весь час перебуваю у курсі всіх подій. А з другої сторони — ні відпочинку тобі, ні спокою...

З переможним блиском очей Анатолій Адамович стис до хрускоту пальці рук: ось вона, жадана, вимріяна мить!

— Хочу тобі поручити одну справу, — вів далі Василь Михайлович, подумавши трохи. — Хорошо розумієш?

— Так! — мало не підскочив з радості Анатолій Адамович.

— Справа, значить, дуже серйозна.

— Я не підведу!

Серце Анатолія Адамовича билося в солодкому щемі, вечірнє повітря обвівало обличчя улещуючо прохолодою, — нараз звидилося, як двійко маленьких янголят в строгих чорних костюмах і червоних краватках зринули безшумно з-поза спини Василя Михайловича й опустили на його, Анатолія Адамовича, голову лавровий віночок.

Розділ п'ятий

15.

Життя — це повсякчасна боротьба за місце під сонцем. Переважна більшість людей, усвідомлюючи те чи ні, веде невпинне і непримириме

змагання поміж собою, аби краще почуватися в цьому світі. Тільки нікчими й покидьки свідомо відмовляються від участі в цьому виснажливому марафоні й удавано байдуже чи ж із глузливим осміхом спозирають на вічні рух і штовханину довкруг. Вони видають себе за філософів або невіправних пессимістів. А насправді вони ледарі останньої шереги, котрі, проте, не менше мріють про найвищі земні щедроти й утихи, та тільки не хочуть і пальцем поворухнути, аби їх отримати. Тому й ненавидять тих, хто кидається сторчголів у натовп, щоб кулаками, ліктями, плечима — чим завгодно — розштовхати тих, що попереду. Врешті, мало розштовхати передніх, треба ще й стежити, щоб не обійшли тебе позадні, треба бути наготові будь-якої миті притримати когось, вдарити, поставити підніжку... Нічого тут не відіш, бо не нами це придумано. Головне — дістатися фінішу серед лідерів, а переможців у нас не судять. І якщо ти серед перших — значить, ти при регаліях і в пошані...

“Класична схема кар’єризму!” — вигукнє якийсь прибацаний філософ із споглядачів. Ну й що? Хай і так. Але ж треба спершу визначити, що воно таке, отої кар’єризм? І скільки б ми не сперечалися, а маємо раз і назавжди збагнути, що це — ніщо інше, як цілком зрозуміле прагнення індивіда до самоутвердження. Риба шукає, де глибше, а людина — де краще. Бо ж чи може хтось мати вдовolenня в тому, що живе не так, як йому хотілося б? Покажіть мені того йолопа, який вважає, що краще жити в скромності, аніж в достатку! Такого не знайдете ви навіть у психіатричні. Навіть останній алкоголік мріє про пляшку чорнила на кожен день, і та пляшка є для нього уособленням достатку. І він також учасник вселюдського марафону, хоч і плентаеться десь у самому хвості його...

Кар’єристи — це двигуни прогресу. На них тримається суспільне благополуччя. Добровільно звалюючи на свої плечі важку ношу керівництва, добуту до того ж в жорстокій конкуренції, вони думають не про себе! Кипучу енергію свою вони спрямовують на те, щоб утверджувати порядок і утримувати плин життя суспільства в потрібному руслі. Стаду потрібні пастухи, а народу — поводирі. І обирати їх безглаздо! Ними повинні ставати ті, хто має прагнення до поводирства, хто виборює право на нього в нелегкому змаганні з конкурентами. Таким чином, кар’єристи — це відбірні кадри суспільній еволюції, її найдосконаліший витвір, що синтезує загострене почуття обов’язку і патріотизму.

А щодо тих благ, які вони мають, то, по-перше, вони є не у всіх, а тільки у тих, хто досягає певної висоти, а, по-друге, блага ті мізерні порівняно з душевними і фізичними затратами, котрими супроводжується сходження на Олімп і щоденна виснажлива діяльність в інтересах суспільства. Тож було б несправедливо, коли б ті затрати не відшкодовувалися бодай

у такий спосіб...

Так розмірковував Анатолій Адамович, повагом ступаючи під високим склепінням рідної установи, і цей довгий коридор з розкішною килимовою доріжкою здавався йому стежкою до раю. А тому кроки були м'які та вроочисті. Від бездоганно випрасуваного костюма розливався понсовой відсвіт, з обличчя Анатолія Адамовича стриміла значимість і неприхована фудула. Мимо нього прошмигнуло кілька колег з течками й заклопотаними фізіономіями; Анатолій Адамович зробив вигляд, що не помічає їхніх побіжних привітань і в душі посміявся над ними: "Літайте, літайте! Не петраєте мізками, то перебираєте ніжками!"

Безталанні люди, — глузував подумки, — ви за найбільше щастя маєте копиратися з дня у день в паперах, готовати довідки й проекти рішень, писати тексти доповідей і складати плани, щоб при нагоді похвалитися знайомим, що працюєте "у Василя Михайловича"! Звісно, в глибині душі кожен з вас мріє про підвищення у ранзі та зарплаті, та однак сподіваєтесь більше на щасливий випадок, аніж на власні сили. Запобігливо виконуєте все, що вам велять, і думаете в такий спосіб привернути до себе увагу начальства. Ale ж це — сизифовий труд! Коли всі, куди не кинь оком, запопадливі служаки, то годі тішитися думкою, що саме тебе виокремлять із гурту...

"Літайте, літайте!"

З такими думками увійшов Анатолій Адамович і до свого кабінету. І тут мажорний настрій несподівано потъмарився. Ще до учорашиного дня ця невелика кімната з вікном у скверик з фонтаном здавалася затишною, та зараз легеням забракло повітря. Відчув кожною клітинкою організму, як стеля і стіни стискають його тіло, наче лещата, — в уяві постали просторі апартаменти Василя Михайловича з масивним столом із червоного дерева, антикварним кріслом, модерними меблями й Аллочкою...

"Нічого-нічого, — намагався заспокоїтися, відчиняючи вікно; знадвору заletів свіжий вітерець, шпетливо прогулявся кабінетом, пошарудів паперами, а на прощання сипонув у лиці Анатолію Адамовичу жменьку прохолодної вільгости. — Нічого! Недовго вже залишилося скніти в цій конурі! Треба тільки потерпіти трохи..."

16.

— І за які ж це заслуги скромна моя персона удостоїлася візиту такої шанованої особи? — зглузував Оксанич.

Такий тон спершу здивував Анатолія Адамовича ("Ні, ви тільки погляньте! Шо він собі дозволяє, цей зухвалець?"), по тому той подив трансформувався у гнів. Анатолій Адамович вже запосягся "поставити

нахабу на місце", але стримався, холодно розсудивши, що це тільки може завадити справі: не для того ж сюди прийшов, аби посваритися!

Тож, прибравши виразу розважливої байдужості, вирішив за краще й собі відбутися дотепом. Хай знає цей вискочка, що й "шанована особа" уміє поціновувати жарти. Однак нічого путнього в голову не приходило, хоч ніколи й не мав себе за тутодума. Та відтоді, як працює "у Василя Михайловича", ніхто ще не розмовляв з Анатолієм Адамовичем таким тоном...

Утім, репліка Оксанича вже й не сприймалася як образлива. Адже саме завдяки їй Анатолій Адамович тепер добре усвідомлював, хто перед ним. Цей шпичакуватий інтелігентик, звісно, авантюрист, котрий ще не спізнявся зі справжніми халепами. Та нічого, все ще попереду... На зляк його, зрозуміло, не взяти. Але дарма! Не сокирою — то калачем...

— Так, ви праві, — мовив, без запрошення сідаючи на стілець. — Якихось виняткових заслуг у вас поки що немає. Втім, читав вашу статтю. Написано принципово і по-діловому. Так би мовити, в дусі перебудови. На жаль, таких принципових людей, як ви, у нас ще мало, а тому й перебудовчі процеси гальмуються. Важко ламати стереотипи, морально самовдосконалюватися. Треба, зрозуміло, мати велику мужність і активну громадянську позицію, щоб чинити не так, як вигідно, а так, як велить сумління...

Наспівуючи ці дифірамби, Анатолій Адамович очима, сповненими непідробної щирості, прискіпливо стежив за Оксаничем. Тому стало від того не по собі: зайорзав на стільці і відвів погляд до протилежної стіни. Поступово лице вкрилося цятками, на скронях понадималися фіолетові потічки, вій затріпотіли метеликами.

— Ну, що ви... — спробував заперечити Оксанич. — Я зовсім не так... не для того...

Далі говорити йому вже не вистачило ні сил, ні думок.

А Анатолій Адамович рішуче перебрав ініціативу у свої руки.

— О, мені зрозуміла ваша скромність! Вона мені, повірте, дуже імпонує. Що поробиш, — розвів руками, — люблю скромних людей. Та й чи можна не любити їх чи, бодай, не поважати? Адже саме вони, без зважих галасу та метушні, роблять чесно і самовіддано своє діло, не вимагаючи взамін ні орденів, ні якихось інших відзнак. На жаль, у наш прагматичний час такі люди стрічаються не часто. Тим приємніші, погодьтеся, такі зустрічі!

Останні слова вкінець обезбройли Оксанича. Наготовившись до будь-якого повороту подій після свого виступу в молодіжці, він несподівано виявився безсилій перед тирадою хвалебних од. Прихід Анатолія Адамо-

вича спершу здивував: якось незвично, щоб приходили до тебе ті, хто має владу викликати до себе. Потім він очікував, що розмова буде йти на високих рєгістрах, і був готовий саме до такої розмови — вчорашию сутічку з Іваном Кириловичем можна було вважати за вдалу генеральну репетицію... Та все розгорталося зовсім не так, як гадалося, і Оксанич розгубився.

Напочаток був певен, що з ним просто заграють, що все те словесне лушпиння — тільки прелюдія до "розносу". Однак хвилини спливали одна за одною, а голос Анатолія Адамовича був все таким, як і раніше — рівний, бадьорий і доброзичливий.

Оксанич сумнівався: "А може, переді мною й насправді чесний чоловік? Може, дарма налаштовував себе, що у "фірми" Василя Михайловича одні лиш кар'єристи й бездуми? Чи не помилився? Кілька побіжних знайомств з "нульовими" виконавцями не повинні давати підстав так думати про всіх..." І чим більше він так розмірковував, тим настійніше схилявся до висновку, що "Анатолій Адамович — не такий, як всі..."

Поволі Оксанич пройнявся повагою до співрозмовника. Анатолій Адамович це відчув і, окрім першим успіхом, заходився розширювати плацдарм для наступу.

— Відверто кажучи, нелегко перебувати щодень серед неуків і бюрократів, — заговорив він після нетривкої паузи. — Вам може здатися дивним, ви можете, врешті, не повірити мені, але зізнаюсь, що поруч мене працюють, якщо так можна сказати, люди, котрі в основному абсолютно позбавлені здатності думати самостійно, які навіть кроку не зроблять, не звіривши його з інструкціями. Іноді мене такий жах від цього охоплює, що хочеться все кинути к бісу і бігти світ за очі. Та коли подумаю, що на моє місце приде якийсь, вибачте, дурбелик...

Оксанич співчутливо кивнув головою.

— Є, звісно, розумні працівники, — наче виправдовуючись за свою беззапеляційну відвертість, спохопився Анатолій Адамович. — Скажімо, Самотюк... Ви його знаєте?

— На жаль, ні!

Відповідь ця Анатолія Адамовича дещо розчарувала, та однак він не без задоволення поставив в умі "мінуса" навпроти одного з пунктіків усної анкети на свого співрозмовника, яку він заздалегідь прикинув, а тепер взявся заповнювати.

— Справді, жаль! — продовжив піднесено. — Дуже цікава і принципова людина! Один з небагатьох...

— Мені, мабуть, поки що щастить лише на знайомства з ретроградами та блазнями, — всміхнувся кисло Оксанич.

Анатолій Адамович співчутливо зіткнув.

— Сподіваюсь, однак, що я до них не належу?

Оксанич винувато скліпнув очима.

— Вибачте, якщо образив, — мовив тихо. — Я поки що не маю підстав думати про вас погано. Буду дуже радий, якщо не помиляюсь.

Він не лукавив, бо й насправді проникнувся вже стійкою пошаною до Анатолія Адамовича, незважаючи навіть на те, що той був зодянгнений у вишуканий костюм і мав на шиї краватку, а Оксанич невідомо чому завжди почував упередженість до чоловіків, котрі прискіпливо стежать за своїм зовнішнім виглядом.

17.

“Вихід в народ можна вважати вдалим!” — подумав Анатолій Адамович, відчиняючи дверцята “Волги”, прикріпленої від сьогоднішнього ранку за ним.

— Поки поїздиш на цій, а там побачим! — сказав шеф...

Відкинувшись на спинку сидіння, Анатолій Адамович не утримався, щоб (в десятий, мабуть, раз) не порадіти з цієї приємної зміни свого становища: ось і він вже має персональний автомобіль!

Подарунок шефа умить підвищив авторитет Анатолія Адамовича. О, він бачив заздрісні обличчя “товаришів” у той момент, коли спускався східцями установи, а машина вже підкочувала зі стоянки навстріч. Тоді Анатолій Адамович відчув свинцевий спозир Лесика, на відполірованій гладі “Волги” нараз відзеркалися сплюснуті носи інших колег, що приклеїлися до шибок у вікнах своїх кабінетиків. Тієї миті, коли вахтер Цьома запобігливо відчиняв перед Анатолієм Адамовичем дверцята чорної мрії чиновництва, він озирнувся і побачив, як Лесик, вхопившись за серце, натарапом провалився в глибину кабінету...

— В бібліотеку! — після деякого вагання наказав Анатолій Адамович водієві.

Двигун тужливо заторохкотів, і машина повільно поколимажила з місця.

“Гм! — скривився Анатолій Адамович. — Авто, звісно, не дуже... Та дарма, у тих телепів і такого немає!”

Дорогою поважно розсирався навколо і прикидав, яке враження справляє на перехожих його поїздка містом. Здавалося, що всі нишком поглядають захоплено на господаря “Волги” й шанобливо дивляться услід...

В бібліотеці Анатолію Адамовичу побігцем принесли якусь книжечку Зачарованого, видану ще по війні. Він неквапом погортав пожовклі сторінки, силуючись зачепитися увагою на кількох віршиках. Але — дарма...

До поезії змалку Анатолій Адамович ставився поблажливо, не маючи її за щось серйозне. Згодом ця відраза перекинулася на всю літературу. Тому й здивувався, потрапивши до бібліотеки: скільки тут нероб схилилося над столами, з такими поважними фізіономіями читаючи цей не-потріб, що куди там!..

Тож хотів вже закрити книжечку й піти, але, всупереч наміру, раптом почав читати передмову.

“Олександр Зачарований — одна з найколоритніших постатей в українській літературі й культурі в цілому. — “Нічого собі заявки!” — Це була надзвичайно обдарована людина. Він прославився не лише як неперевершений митець художнього слова, а також і як здібний живописець (великий успіх, наприклад, мала виставка його полотен у Києві в 1925 році), і як актор (працював в театрі “Березіль”, знявся в семи “німих” кінострічках)… — “Мабуть, десь мав волохату руку!” — В будь-якому випадку, коли б Олександр Петрович не став відомим літератором, все одно в його особі наша культура отримала б невгамовного сподвижника і талановитого діяча...”

Далі Анатолію Адамовичу читати не хотілося, — пишуть же таке! Ніби хтось може знати, що з нього вийшло б?.. А коли б він спився?

За інерцією перегорнув ще кілька сторіночок — й раптом надібав те, що, власне, цікавило насамперед:

“У цьому місті відбулося його становлення як поета. Три роки, прожиті тут, мали особливе значення для подальшої його творчої долі. Саме тут написано перші зрілі твори, тут же видано і першу його збірку. Через багато-багато років Зачарований з особливою любов'ю згадував про цей чарівний куточек, не один раз поривався повернутися сюди й оселитися на крутому схилі мальовничої річки, що її так поетично оспівано в багатьох його творах...”

— Оце і все? — здивувався Анатолій Адамович. — То через це здіймати гармидер? Якби справді вже там...

І, рішуче відсунувши книжечку, поважними кроками поспішив до виходу.

18.

Оксанича пік сором: він лаяв себе за упередженість, з якою зустрів Анатолія Адамовича. І хоча мав для себе виправдання (“Спрацював клятий стереотип!”), але пробачити собі тієї зневажливої фрази на початку розмови не міг.

Чому сприйняв чесну людину за кар'єриста? — допікав собі. Тільки тому, що той працює “у Василя Михайловича”, про якого Оксанич мав

дуже недобру думку! Що ж, то і справді амбіційний і малокультурний віслюк. Враження це Оксанич виніс ще з того часу, коли працював у міськрайонці й „мав щастя” кілька разів контактувати з Василем Михайловичем. Тоді той ще ходив у “перспективних”. Подейкували, що мав він впливових покровителів. Мабуть, то була широка правда, бо як ще можна було б пояснити те, що завод, на якому він був директором, з року в рік ледве-ледве витягував плани, а Василя Михайловича тим часом нахвалиювали за ініціативність, діловитість, неослабну увагу до інтересів робітників та міста в цілому. На противагу цим трибуним алілуям в усі інстанції щомісяця летіли листи від працівників заводу, в яких вони скаржилися на грубість та зверхність директора, наводили факти фінансових порушень на підприємстві. Одну таку скаргу довелося розглянути і Оксаничу. Та варто було тільки побувати на заводі, як наступного дня редактора викликали “на килим” і попередили: “Ніяких публікацій!” Оксанич все ж написав статтю і переслав її до республіканської газети. Відповідь звідти отримав не одразу — лише через місяців три прийшла невеличка цидулка на фірмовому бланкові, в якій писали, що матеріал вчасно підготували до друку, але “...у зв’язку з відомими офіційними повідомленнями опублікувати його не було можливості...”

Hi, Анатолій Адамович — цілковита протилежність свого начальника! Вже тільки те, що він сам прийшов на зустріч, багато про що свідчить. Мабуть, Анатолій Адамович казав широ правду, що йому також болить те, як зберегти місту унікальну культурну реліквію, не дати звершитися варварству...

О, як добре сказано було ним: “Ми повинні плекати любов до своєї малої вітчизни не галасливими закликами з трибун, а конкретною турботою про все, що утвірджує святість цих почуттів!”

Ці, здавалося б, високі слова пролунали буденно та широ, бо йшли, мабуть, від серця, від душі. Врешті, зітхнув, ми вже просто відвікли від того, що й урочисті слова повинні бути чесними...

Розділ шостий.

19.

То тут, то там з’являються неоковирні двометрові паркани, вифарбувані в зелене.

Ростуть, мов гриби після дощу.

Стріляє, гупає, скречотить за ними, — і здіймається надовкруг та пливє-розвопзається темнобарвний шлейф куряви й пилу.

Висновують самоскиди, доверху завантажені шматками глини, уламками цегли і дощок, а то й цілими стінами, з вікнами і дверима. Веземо на звалища, загортаемо бульдозерами труд наших батьків-прадідів. Чи ж до сентиментів тут? Ростемо ж, розвиваємося. Усьому свій час, у всього на світі доля своя. То чи варто тужити за тим, що вже відійшло й до чого ми можемо доторкнутися тільки напругою уяви?

... Стояв на вулиці будинок на три поверхи і химерними штучками над вікнами та на карнизах, з балкончиками і пологим скатом даху. Ідеш — мимовільно зупинишся, забудеш про клопоти й невідкладні справи, аби подивуватися тій незображеній красі. Не крикливій зовні, та владно звабний. Й відпочинеш душою, спозираючи ті стіни, на яких відклалися пилом та вапном епохи. Замислишся: може й твої діди-пращури отак зупинялися тут і так само милувалися творінням рук і мислі... Вивітрилася, видощилася та краса, розчинилася в курявлі. Тепер на цьому місці стойть прямовисна споруда. Пробігають повз неї люди, не притишивши кроку й навіть не підвівши погляду...

Ми стаємо практичнішими.

Ми вже не даруємо коханим квітів "просто так", а тільки на Восьме березня або ж коли хочемо помиритися.

Ми вже не вирошуємо ті ж самі квіти для того, аби милуватися ними, а лише заради зиску.

У своєму щоденному поступові ми підсвідомо йдемо до ніглізму. З душами нашими відтак твориться щось незображенне і страхітливє. Ми не поступимося місцем в тролейбусі літній людині. Ми чіпляємо пудові замки на "власні" криниці. Ми не кидаємося в пожежу, щоб врятувати дитину, бо боймося зіпсувати свого нового костюма...

Ми зачиняємося у затишних, гарно умебльованих "бункерах", зашторюємо вікна, накладаємо на голови масивні навушники і слухаємо стереомагнітофонні записи...

Нам немає діла до того, що нас особисто не стосується.

Ми поступово перероджуємося в равликів: впевнені у надійності дашка над собою і тішимося, що пересидимо під ним будь-які катаклізми...

20.

— Що новенького, Толя? Чим порадуєш?

Обличчя Василя Михайловича випромінює щиру посмішку. Тепер він зустрічає так Анатолія Адамовича завше. Не намагається приховувати свого задоволення підлеглим, щодень йому додається впевненості у тому, що не помилився у своєму виборі. І тішиться власною прозорливістю: хто б ще розгледів у цьому непримітному "гвинтикові" всі дані для того, щоб

виточити з нього "шестерні"? О, тільки такий далекоглядний керівник, як він, Василь Михайлович!

— Справи йдуть непогано! — радо зголошує Anatolij Adamovych, сідаючи навпроти. Та нараз спохмарюється: — Є, правда, одна заковика...

— Що таке? — насторожується Василь Михайлович.

— Та один дідок не хоче переселятися до однокімнатної квартири. Упертий такий дід, ветеран...

— А що він хоче?

— Двокімнатну і не вище другого поверху.

— А має на неї право?

— В тому й справа! — роздосадувано розвів руками Anatolij Adamovich.

— Н-да... — зайорзав у кріслі Василь Михайлович. На мить задумався, вклавши очі у стелю. — Кажеш, ветеран? — перепитав.

— Війни і праці, — зітхнув Anatolij Adamovych.

— Що ж, нічого не вдіш, — ляскнув шеф долонями по столу. — Прийдеться дати! Сам розумієш, ветеран... Тут нічого не вимудруєш...

— Та вже ж, — з полегшенням підтакнув Anatolij Adamovych. — Ще й такий нахабний попався, пальця в рот йому не клади. Жалуватись буду, кричить, до Горбачова пойду!

— Жалуватись? — Василь Михайлович саркастично підкопилив губу.

— Да хай би собі жалувався! Тільки нам зараз нема часу на ті його жалоби розтринькуватися, а то би...

В голосі шефа пробреніли погрозливі нотки.

Втім, зараз йому було не до якогось там ветерана. Бог з ним! Хоче двокімнатну — хай отримує. Все одно через рік-два загнеться...

— І це усі проблеми? — запитав по короткій паузі.

Anatolij Adamovych ствердно кивнув.

— Тъху! — розсміявся Василь Михайлович. — Тільки й було б забот! Скажи Хомчуку, щоб виписав ордера на двокімнатну... А коли думаєш закінчувати з усім цим ділом?

— Гадаю, що найпізніше — після завтра.

— Да? — вихопилися веселі згуки із уст шефа. — Це хорошо!

Підвівся, підійшов до вікна.

— А як з громадськістю? Не буде ексцесів?

Anatolij Adamovych непевно стенув плечима.

— Що це значить? — невдоволено буркнув Василь Михайлович. — Ти не впевнений? — й, не давши підлеглому навіть губи розтулити, раптом загорлав: — Я цього не розумію! Я вимагаю поставитися до будь-якої дрібнички в цьому ділі з усією серйозністю! Невже вам не зрозуміло, що

взвати небажані резонанси ми не маємо права! У нас, звісно, не Ленінград, но все одно нада держать вухо востро!

Анатолій Адамович розгублено кліпав очима.

— Ну? — вже спокійніше спитав Василь Михайлович, та однак у його голосі ще вловлювався недобрий сполох. — Що зроблено для того, аби попередить всякі несподіванки?

Анатолій Адамович зробив відчайдушне зусилля, щоб перебороти сум'яття й зібрати думки докути.

— Ну?

— По-перше, я зустрічався з цим Оксаничем, і мені вдалося його переконати, що ми будемо переглядати план забудови мікрорайону з тим, щоб залишити будинок Зачарованого під музей. Здається, що він мені повірив. По-друге, я попередив ректора педінституту, що деякі викладачі не дуже правильно повели себе за такої ситуації, і він пообіцяв вжити відповідних заходів. По-третє, я попросив Діброву, аби він послав Оксанича на тижнів два у термінове відрядження, бажано за межі республіки...

— Молодець! — похвалив Василь Михайлович. — Умник ти, Толя!

Анатолій Адамович контентно розсунув вуста і скромно опустив очі.

— Молодець! — не міг ніяк заспокоїтися шеф. — У тебе, Толя, не голова, а дом советов!

Вигукнувши останні слова, він обійшов стола, спинився навпроти. З особливою прихильністю зиркнув на Анатолія Адамовича.

— Ай, молодець! — мовив тихим, підсоложеним голосом.

21.

Анатолій Адамович неквапом допивав каву, коли за вікном протрохтило. Визирнув за шибку: так і є, "Волга" вже стоїть біля під'їзду. Дисциплінований водій! Під'їхав секунда в секунду.

Поспіхом відставив чашечку. Та, одумавшись, присунув її назад до себе. Нічого, почекає. Це він має вчасно подати машину, а коли вийде начальство — не його турбота. Хай звикає!

Втім, довго засиджуватися не було часу. Хоч і підготовлено все — тъху-тъху-тъху! — якнайкраще, та однак не завадить ще раз все перевірити, аби застерегти себе від несподіванок.

Так, сьогодні — дуже важливий день в його біографії. І будь-кого, хто бодай випадково стане на шляху, він зіпхне, не вагаючись. Тільки так!

Що поробиш, закони боротьби жорстокі. Даремно хтось вважає, що місце під сонцем можна здобути випадково, без звичих зусиль. Навіть той, кому це місце уговоровано зарані, все одно має докласти бодай мізер сил, щоб жар-птиця не випорхнула з його тендітних рученят. Що ж тоді

вже казати про таких, як він, котрі прокладають собі шлях до вершин самостійно?

О, як він ненавидить цих "синків" та "племінничків"! Ім все дістается в сотню, тисячу разів легше. Це ж несправедливо! Чому він, Анатолій Адамович, з його розумом і цілеспрямованістю, повинен скидати капелюх перед всілякими дурнями тільки тому, що від них залежить його кар'єра, чи тому, що той дурень — протеже впливового дядечки? О, як йому все це набридло...

Що ж, вони вважають його за слугу, в душі кепкують над ним, при нагоді загрібають жар його руками, — хай! Та знайте: прийде час Анатолія Адамовича. І тоді ви побачите, хто чого вартий насправді.

22.

Виконроб був дуже здивований: якого біса приперлося сюди начальство?

Звичайне тобі діло — знести будинок. Скільки вже розвалено їх його хlopцями! І ніхто навіть з управління ніколи не заявлявся. А тут — на тобі! Диви, якийсь чиновничок на чорній "Волзі" приперся, все ходить, зазирає в кожну шпаринку та весь час на годинник поглядає. Якого нечистого йому тут треба?

Пам'ятається, ще вранці запідозрив щось негараздине, ще тоді, як передали вказівку з управління вивести бригаду у нічну.

— Це ще для чого? — різко запитав головного інженера. — Хіба вдень не можна знести? Все одно без діла сидимо.

— А дідько його знає! — почухрав п'ятірнею залисину головінж. — Сказали, щоб уночи...

Хлопці трохи понерували, покричали й навідріз відмовились виходити у третю зміну. Але подзвонили "згорі", сказали, що заплатять потрійно й відгули дадуть, — і всі погодилися.

З дружиною було складніше. "Знову? — зарюмала вона, пригадавши недавні амурні походеньки благовірного. — Знову починаються позаурочні, нічні, відрядження?" Що тут вдіш? Хоч головою об стінку бийся, а нічогісенько не доведеш! Сам винен... Доведений до відчаю наріканнями половини, плюнув на чоловічу гордінню і зателефонував головінжу: "Павлович, та поясни ж ти їй!" Однак і щиро сердні запевнення головного інженера не розвіяли підозр дружини, лише трохи притлумили їх. "Всі ви однакові!" — сказала. Й стала і собі збиратися. Так — під конвоєм ненаглядної — і прибув виконроб на роботу. Тільки тоді вона трохи заспокоїлася й пішла додому. Втім, чи пішла? Почувався неспокійно, весь час озирається: здавалося, що дружина причайлася десь неподалік і стежить

за кожним його кроком...

— Степановичу! — обірвав його роздуми хриплий бас. — Агов, Степановичу!

Обернувшись на крик. Біля будинку стояв, задерши голову, бульдозерист Сеня Гапос.

— Іди-но сюди, Степановичу!

Виконроб підтюпцем підбіг: що там ще?

— Дивись! — показав Сеня пальцем на стіну.

Глянув.

— Ну й що? — запитав, побачивши якусь табличку, заквецяну вапном.

Сеня підніс запаленого сірника до неї: “В цьому будинку в 1914-1917 рр. жив відомий український письменник Олександр Петрович Зачарований”.

— Ну й що? — ще раз перепитав виконроб, знизуочи плечима.

— Як це: “Ну й що”? — запально вигукнув Сеня і з подивом зиркнув на Степановича. — Не допетрав?

— А що я маю допетрати? — байдуже зреагував на те виконроб.

Іншого разу він, мабуть, розілився б на Сеню й виласявся б, щоб не ліз з усякими там дурницями. Але зараз Степановича більше непокоїли думки про дружину та начальство.

— Ти, Степановичу, дась! — закомизився Гапос. — Чи й справді не розумієш? Це ж чавун! — засміявся. — Та цій придебенці ціни в хазяйстві немає! Скажімо, на бочечку з малосольними огірочками покласти або ж сир вичавлювати...

— Тъху ти! — не втримався виконроб. — Вічно ти зі своїми штучками!

— буркнув невдоволено, маючи на увазі Гапосове дивацтво тягнути з будинків, що зносяться, всяке трахомуддя. — Вже й так захаламудив обійстя різною всячиною!

— Е-е... Нічого ти, Степановичу, не розумієш. В хазяйстві все згодиться.

Виконроб спересердя плюнув під ноги і обернувся, щоб піти.

— То що? — вхопив його за руку Сеня. — Можна, так би мовити, реквізнути?

— Та бери, дурню! Кому вона в біса треба, ця чавунка!

Задоволений Гапос побіг до бульдозера за молотком та зубилом, на ходу примовляючи: “А гарна річ! Отірочки накрити, сирок почавити...”

23.

Василю Михайловичу не спалося. Крутівся з боку на бік, рахував до ста й від ста, але сон не приходив. Не допомагало й імпортне снодійне.

Змучений, він недобре поглядав на Емму Тарасівну, яка безтурботно посміхалася крізь сон.

“Їй ще й весело!” — злостував Василь Михайлович. Забаглося дати дружині доброго стусана, але стримався. Знав, чим це закінчиться. “Іді-от!” — обізве його Емма Тарасівна, й буде дуже добре, якщо обійтися тільки цим цілком літературним словом.

Чим далі, тим сильніше ятрила душу Василеві Михайловичу негараздна розпуха. Незрозуміла та непідвладна тривога то поглинала його в холодний вир, то виштовхувала в задушливе підвісоччя. А варто було склепити повіки, як з’являлася величезна куля, — розгойдаючись, вона стрімко наблизялася, і тоді Василь Михайлович полохливо розплющував очі...

Врешті, не витримавши катування безсонням, він виповз з-під ковдри й погупав до кабінету. Не вмикаючи світла, відкрив кватирку. Війнуло нічним, настояним на прохолоді, повітрям і далеким ритмічним постукуванням. В паузах між глухими ударами долинали рев двигунів і лункі сплески незрозумілого походження.

Василь Михайлович стояв, дослухаючись до незвичної нічної метушні, аж раптом збагнув, чому не йде сон.

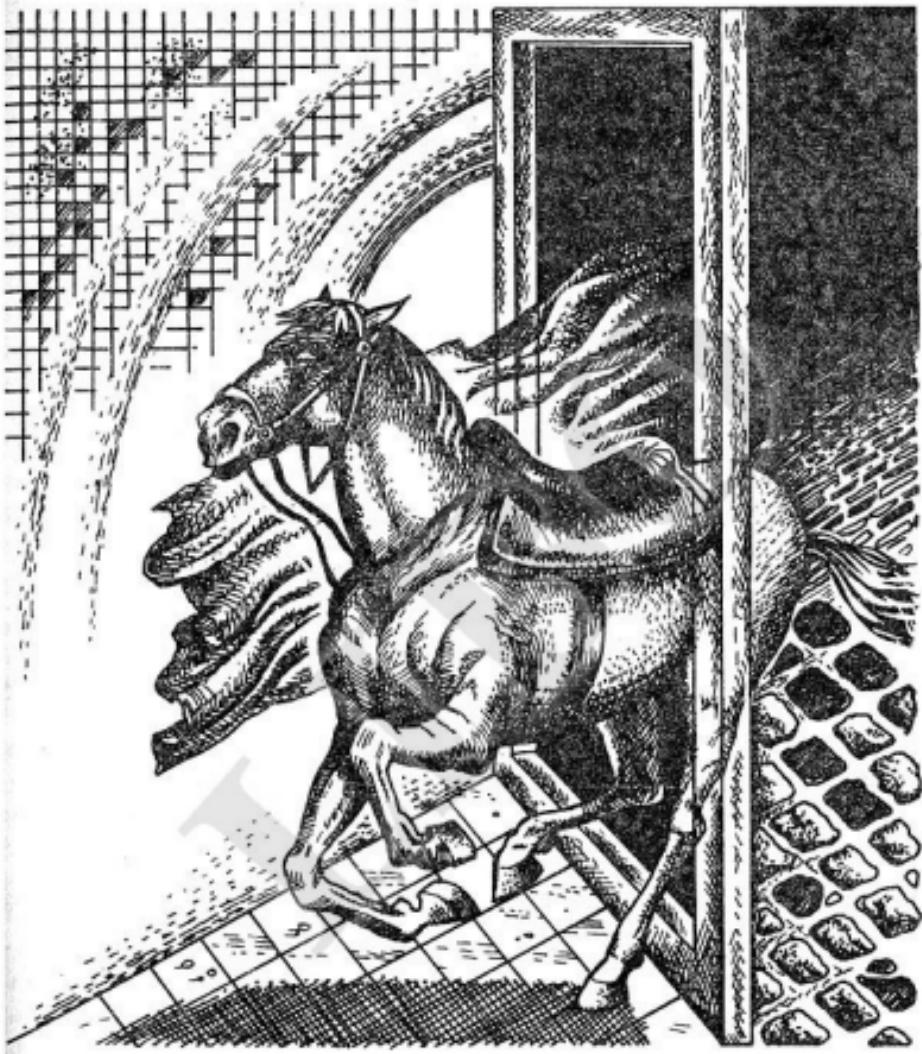
“Це ж зараз ламають будинок!” — прийшло до свідомості.

Душа стрепенулася. Вже більше не мутило її відчуття чогось недомовленого й незрозумілого.

Василь Михайлович вернувся до спальні з твердим наміром заснути. Та дарма: тепер напосіли думки про кляту споруду... Подумати тільки, скільки забрано тією халабудою нервів і сил! І спокусив же нечистий жити того Зачарованого у цьому місті. Не інакше, як зумисне доля підлаштувала так, аби на старості літ попсувати Василю Михайловичу кров! Хіба ж мало міст на Україні? Хіба ж не міг той Зачарований жити десь у Чернігові? Та, врешті, чорт з ним. Жив — то й жив... Та якби ж та хата стояла на якомусь задвіркові, то можна було б її не чіпати! Але залишати її тут, поперед висотних новобудов? Це ж з мене сміятимуться! Оце, скажуть, втяв Василь Михайлович: поставив новий квартал, а цю собачу буду залишив, — грошей не знайшloся більше чи що?

— Ні, помиляєтесь! — заговорив збуджено вголос. — Василь Михайлович поки що тут хазяїн! І буде так, як я скажу, а не так, як хочуть всякі там оксаничі... Новий мікрорайон — це пам'ятник мені, Василю Михайловичу! Минуть годи й ніхто не вспомнить, що був якийсь там будинок якогось поета, но про ці дев'ятиетажки казати будуть: “Це ще Василь Михайлович будував!” Отак... Хорошо розумієте?

Житомир 1988 р.

ОТАМАНША

Розділ перший

I.

Стояла глупа ніч, вільгla і холодна. Вгорі, над обважнілими кронами дубів, струмили бурштинове світло зорі. Отаманша нечутно ступала по врошеній траві, вибираючи дорогу тільки за її відомими прикметами. Поруч невидимою тінню біг опасистий кудлатий пес, а позад чулося уривчасте посапування, і було вздогад, що Шатурбако ледь поспіває за нею. Однаке Маруся і не думала притишувати ходи, хоча й ворухнулося в ній раз чи два щось скоже на жалість до цього вже в літах чоловіка. Але те співчування було нетривким, і Марусі не вартувало якихось особливих зусиль позбутися його, тим більше, що було їй про що серйозніше думати, аніж про Шатурбаччину слабкість. Звісно, здогадувалася, що Шатурбако подумки криє її зараз не вельми гарними слівцями, але це її не обходило ніяк.

Несподівано спинилася, і начштабу мало не налетів на неї.

— Та обережніше ж!

— Перепрошую! — зачула винуватий шепт Шатурбако. — Мої очі в цій темені ніц не бачать...

— Мої, хоч я і молодша, також! — і собі притишила голос отаманша.

— Дивно все-таки: на небі зорі, а однак...

— Нічого дивного, так часто буває. Зорі хоч і є, але місяць ще не виплив...

— То ви ще й в астрономії тяміте?

— Де там! Просто це, мені здається, всі мають знати. Для цього й університетів кінчати не треба, аби лишень інколи на небо дивитися...

— Ну, годі! — нараз доволі різко обірвала отаманша. — Знаю, що людина ви романтичної натури, іншим разом я б з задоволенням побалакала з вами і про зорі, і про що завгодно ще. Але зараз немає часу на ліричні теревені...

Вона зробила крок уперед, але чомусь зупинилася знову і без будь-якого ув'язку з попередньою розмовою запитала:

— А чи не набридло вам ще воювати?

— Що? — не зрозумів Шатурбако.

— Чи воювати вам ще не набридло? Бо, якщо відверто, мені важко збегнути, яке задоволення в цьому може знаходити такий чоловік, як ви...

— А хто вам сказав, що я маю з цього вдоволення? Та й ви також воюєте не задля особистої втіхи!

— Ви добре знаєте, чому я воюю...

— Невже й справді тільки заради того, щоб помститися?

— А якщо й так?

— Тоді... Звиняйте за прикрай слова, це дуже велике безглуздя.

— Он як?!

— Тратити молодість заради ілюзорного прагнення невідомо кому і за що помститися?..

— Щось я вас не розумію! — голос отаманії забринів металевими нотками. — Як це невідомо кому і за що? Батька мого вбили, брата розстріляли...

— Та ж тепер іде революція! — вигукнув Шатурбако. — Щодня вбивають тисячі людей! Це — війна. Жорстока, кривава бойня, в якій кожен виборює право на власне життя за рахунок чиєсь смерті. Про яку ж помсту можна говорити?..

— Щось зовсім важко мені вас зрозуміти, — розгублено мовила отаманша. — Що значать ці ваші слова?

— Те ж значить, що війна — не жіноча справа!

— То мені, по-вашому, треба кинути своїх людей напризволяще, сісти під піччю та гаптувати вишивку? — з викликом спітала Соколовська. — Ви нараджуєте мені зраду, так?

Шатурбако збегнув, що не до речі вів цю розмову: чи ж хіба він не знає, що отаманшу марно в чомусь переконувати, а надто, коли вона певна своєї правоти? Тож тільки мовив притишено:

— Нічого я вам не раджу...

Далі вони якийсь час ішли мовччи.

— Ale ж ви мені так і не відповіли, — сказала отаманша, коли неподалік засірла велика галявина. — Я запитувала вас, чи не набридло воювати...

— Набридло, — зітхнувши глибоко, відказав Шатурбако. — Як не як, а вже п'ятий рік...

— То чому ж не сидите вдома? — з викликом спітала Соколовська.

— Bo сидіти вдома небезпечно! Червоні прийдуть, то скажуть, що я за білих, петлюрівці прийдуть — скажуть, що москаль... Одне слово, з якого боку не підступись, а все одно немає куди подітися. Хіба що до черта в зуби...

— І чому ж ви пристали саме до мого війська, а не до Мудрика, скажімо, чи Палієнка?

— А вони мені не траплялися, — широ зізнався Шатурбако. — Коли б трапилися, то, може, й пристав би до котрогось...

— То ви, значить, не за ідею з нами, а просто так?! — злостиво вигукнула отаманша. — Так вас розуміті?

— Я, пані отаманшо, передовсім людина військова, і у вашій бан...

— У мене військо! — обурилась Соколовська.

Та Шатурбако, здавалося, не звернув на її обурення уваги.

— Як не називай, а суть та сама, — спокійно заперечив. — Якщо хочете знати, я з вами тільки тому, що шкода мені вас і людей ваших. Ви хоробра і розумна жінка, яких мало, але у військовій справі цього ѹ для мужчини не досить. Та ви й самі знаєте, що без моєї помочі вам доводилося б скрутно. Що ж до ідейних міркувань... Ваших людей, певен цього, ніякі там ідеї не обходять. Та ѹ у вас самої, як мені здається, також немає чіткого уявлення, за що бореться...

— Помиляєтесь! — глухо і невпевнено заперечила отаманша; схоже було на те, що вона не готова до такої розмови і тепер геть розгубилася. Ще нікто досі, відколи заступила брата на отаманство, з нею не розмовляв так беззастережно і сміливо. Самій же думати над тим, про що зараз говорив начштабу, було ніколи за всіма справами. Та ѹ потреби у тому не відчувала...

Втім, це ще ж і місяця не минуло, як очолила повстанців. Либонь, особливого хисту до отаманства від неї і не вимагалося, бо люди її самі знали, що і як треба чинити. Поки що вона тільки ѹ робила, що збирала на раду сотників, вислуховувала їх та приставала на думку більшості. А та більшість найчастіше стояла на тому, що пропонував Шатурбако. Тим-то ѹ дивно було тепер чути не зовсім зрозумілі його міркування.

Збентежившись, Соколовська якусь хвилю вагалася, вести розмову далі чи ні. Врешті, сказала:

— Ходімо...

Їй вистачило самовладання промовити це спокійно, хоч у душі все нуртувало.

— Не годиться про серйозні речі напоспіх балакати. Та ѹ сотники вже, мабуть, заждалися...

ІІ.

Край лісу навстріч виринули з кущів дві постаті з гвинтівками.

— Ей, хто там ще?

Отаманша впізнала голос Байди, козака із сотні Колісниченка. Але не

встигла й вуста розтулiti, як Шатурбако накинувся на стежів:

— Ви що, бовдури, на варті стоїте чи на досвітки вибралися? Як треба окликати?

— Пане Шатурбако...

— Дурень! Йи-богу, що дурень! — не на жарт розілився начштабу. — Звідки знаєш, що це я?

— Як же не знати...

Шатурбако плюнув спересердя собі під ноги і притримав отаманшу за лікоть.

— Ну, і що ж з ними робити? — спитав роздратовано. — Ніяк не навчиши, що треба паролю питати...

— Та годі вам! — несподівано стала на захист стежка Соколовська. — Чого ви до дурниць чіпляєтесь? Байда — хороший вояк, сама бачила у бою...

При козаках Шатурбако не хотів вступати в суперечку, але тільки-но відійшли на кілька кроків, не втримався:

— Це, пані отаманшо, не дрібниці! Ви ж самі називаєте своїх людей військом. А для війська найголовніше — дисципліна. А саме її у нас і нема. Так що...

Він не договорив, бо із лісникової хати, навстріч їм вийшов Колісниченко.

— Мое вам вітання, пані отаманшо! І вам, пане Шатурбако!

Подавочи сотникові руку, Соколовська спитала:

— Всі є?

— Всі, — відповів Колісниченко. — Вже з півгодини, як чекаємо...

У маленький хатині було накурено. За збитим із необстріганих дощок столом, посеред якого блимала велика церковна свіча, товста і похила, сиділо чоловік десять.

Коли отаманша ввійшла, вони підхопилися і стали навпереді віталися.

— Сідайте, панове! — всміхнулася Соколовська, підступаючи до столу.

Перш, ніж сісти, відчепила від пояса шаблю і покладаючи її перед себе на стіл.

— Що ж, розпочнемо! — сказала, обвівши поглядом товариство. — Спершу, гадаю, нам треба вислухати сотника Олійника...

Віспуватий Прокіп Сильвестрович Олійник, котрого позаочі називали Кабаном, підвівся спротилеж. Глянувши на його опецькувату поставу, Соколовська ледве стримала усмішку. Цей вишгородський поміщик й насправді нагадував кнура, надто — маленькими очицями на широкому

"татарському" поличчі, що завершувалося випнутим підборідком. Щоправда, за тих півроку, що був Олійник з повстанцями, він трохи схуд, тож вже мало чим скидався на того панка, котрого підібрав Колісниченко із своїми хлопцями неподалік Радомисля. Як з'ясувалося згодом, Прокіп Сильвестрович опинився в тамтешніх місцях цілком (чи, може, майже?) випадково. До революції мав маєток у Люлинцях, під Вишгородом. Та як тільки прибилася до тих країв звістка про події в Пітері, селяни ухопили, що під руками було, та й за якусь годину зробили з Олійникового маєтку попелище. Сам Прокіп Сильвестрович був на той час у Вишгороді, і коли дізнався про те, що сталося, подався до Житомира. Певний час мешкав там у приятеля, а коли після німців і Директорії до міста ввійшли червоні, подався до Коростеня. Мав надію зупинитися у якогось далекого свого родича. Але не добрався: за Горошками трапилися якісь військові без погон, забрали гроші, золотий перстень та чоботи, та ще й наостанок чимось вдарили по голові, аби не пручався. Що було далі — Прокіп Сильвестрович не пам'ятав...

— Ну, Олійнику, говоріть! — наказала отаманша, однак той, схоже, навіть не здогадувався, чого від нього вимагають, бо так і далі стояв, часто кліпаючи віями.

— А що? — тільки й спромігся...

Соколовська хмикнула невдоволено.

— Розкажіть, скільки людей у вас, чи є ранені, як з боєвими припасами? — спітала різкувато.

— А! — зрадів Прокіп Сильвестрович. — Так усе в порядку... Людей десь так сотня буде, а ранених серед них з десяток набереться.

— Важко поранених?

— Та ні, так собі...

— А з припасами?..

— Та, кажись, є...

Тут до розмови встрав Шатурбако.

— Кажись! — ехідно перекривив сотника. — Все тобі, сотнику, тільки здається! Ми тут не на базарну бalaчку зійшлися, а на військову раду! А тобі: "кажись"...

— Шатурбако! — метнула отаманша докірливий погляд на начштабу; її, очевидно, зачепило за живе те, що Шатурбако безщеремонно, навіть не спітавши її дозволу, взяв слово. Вона спалахнула обличчям, але голос пролунав рівно: — Прошу не переривати...

— Звиняйте, — сухо вибачився начштабу.

Він не почував себе присоромленим, хоча заувага отаманшина була справедлива: як можна вимагати дисципліни од інших, коли сам її не

дотримуєшся?..

Після Олійника тримали доповідь інші сотники. Шатурбако слухав їхні рапорти неуважно, бо й не сподівався почути щось важливє і невідоме йому самому. Він краще самих сотників знат про справи у війську, бо напередодні побував у кошах. Тривожили настрої серед повстанців, хоч і не міг доладу пояснити собі причин цього занепокоєння. Все нібито було так, як завжди, але щось все-таки насторожувало. Тож зараз начштабу став пригадувати всілякі розмови поміж козаками, почути на власні вуха, співставляти спостережене в сотнях, та це лише поглиблювало тривогу...

Змусив себе обірвати роздуми тільки тоді, коли з-за столу підвісся начальник розвідки Роман Горанець — русявий хлопець із вчораших гімназистів. Шатурбако симпатизував йому найбільше з-поміж присутніх. До соколовців Горанця привело з півроку тому юне і жадібне до кохання серце: якось він побачив отаманшу в Янушполі, де вона — тоді, однаке, ще не отаманша — зупинилася на перепочинок з невеличким загоном повстанців; дівчина йому сподобалася і він, не вагаючись, пристав до козаків...

Шатурбако по тому довго гадав, куди б прилаштувати гімназиста. В сотню послати аж ніяк не можна було, бо Горанець і духу кінського боявся (та й коні від нього чомусь сахалися), а зі зброї, окрім хіба що рогатки, ніколи в руках він нічого не тримав. Зваживши на його освіченість, Шатурбако взяв Горанця до себе ординарцем, а після загибелі Сома гімназист заступив покійного на місці начальника розвідки...

Горанець щойно надвечір повернувся з Житомира, а те, що діялося натепер в місті, начштабу турбувало чи не найбільше.

— Перше і, думаю, най головніше, — розпочав чітко, наче відповідав добре завчений урок, Горанець. — Більшовики нещодавно утворили так званий губернський військово-революційний штаб для боротьби, як вони називають, з котрреволюцією. Штабові цьому надані най ширші повноваження...

— Яким чином це стосується безпосередньо нас? — поцікавилася отаманша, нервово покусуючи губи.

Від того, що Соколовська виявила щирий інтерес до його повідомлення, Горанець навіть зашарівся: йому завжди сподіювалася радість щонайменша увага з боку отамані. В таку мить очі гімназиста засвічувалися задоволенням, у грудях розливалася хвиля гарячого боговіння, а багата уява юнака малювала відчайдушні видіння і поривалася розсунути виднокіл. Подібне сталося і тепер, і хто знає, куди б подалася розомліла душа ще не зовсім огрубілого в жорстокостях війни мрійника, коли б голос отамані не змусив її повернутися у прокурену хату.

— Заснув чи що? — наче вогнем, обпекла Горанця насмішкувата заувага. — Чи ти скажеш, врешті-решт, яким чином це може стосуватися нас?

— Хіба не зрозуміло? — прийшов на допомогу Горанцю начштабу. — Тепер треба очікувати наступу більшовиків!

— А чому ви думаете, що вони обов'язково повинні виступити проти нас? — втрутився Колісниченко. — Чому не проти Мудрика, скажімо, чи Ангела?

Отаманша запітально зиркнула на Горанця, по тому — на Шатурбако.

— Мудрик перебрався десь аж за Козятин, — першим знайшовся на відповідь начальник розвідки. — Ангел же, подейкують, підписав з ними, себто червоними, якусь угоду...

— Ангел? З червоними? — розсміявся сотник Шаповал. — Так вони з ним і побрататуються, жди!.. Коли б він навіть і хотів, комісари на те нізащо не пристануть — дуже вже багацько він іхнього брата на той світ спровадив...

— Звісно, що так! — і собі докинув котрийсь із присутніх.

За столом загомоніли, на всі застави обговорюючи новину. Та ось підвелася Соколовська — і гомін одразу затих.

— Я так скажу, панове-товариші, — мовила неквапно, але рішуче. — Немає чого тут суперечку даремно справляти! Будуть більшовики з нами воювати чи ні, то вже, як народ каже, поживемо-побачимо. Утім, як на мою думку, їм зараз і без нас ворогів вистачає. На заході Директорія знову гуртує сили і з дня на день Петлюра підійде до Звягеля, з півдня суне Деникін, а в Гуляйполі принишк і вичікує слушного моменту Юрко Тютюнника. Тож, самі бачите, великих сил проти нас більшовикам не зібрати, а коли підуть на нас малими, то собі ж на погибел!

— Істинно так! — вигукнув Колісниченко, а інші сотники й собі загомоніли, виказуючи згоду з отаманшиними словами.

Тільки Шатурбако похмуро мовчав і ледь помітна розгублена посмішка дрижала в куточках його вуст...

III.

— А ви, пані отаманшо, надто безпечні...

— Що ви маєте на увазі, Шатурбако?

— Даремно ви гадаєте, ніби червоні не знайдуть достатніх сил для того, щоб виступити проти нас. Навіть якщо у них не вистачатиме військ в Житомирі, вони можуть піти на те, щоб зняти один-два батальйони з фронту. Вони мають забезпечити собі надійний тил...

— Але ж яка їм небезпека може бути з нашого боку? Ми ж воювати з

ними не збираємося, якщо вони тільки не зазіхнуть на нашу територію.

— А їм звідки це знати?

— Гадаю, могли б піти зі мною на переговори...

— Не смішіть, пані отаманшо! Їм і в голову не прийде вести переговори з якоюсь там бандою...

Почувавши слово "банда", Соколовська спалахнула гнівом.

— Не випробуйте мого терпіння! — вигукнула зле. — Ви сьогодні вже якось назвали наше військо цим недобрим словом, хоча знаєте, як мене це обурює!..

— Я ж з погляду червоних... — спробував зам'яти конфлікт начштабу.

Але отаманша, не дослухавши його виправдання, рвучко обернулася і пішла до хатини.

Прочинивши сінешні двері, спинилася на порозі і скоса зирнула у Шатурбаччин бік. Щось намірилася була сказати, та однак промовчала...

У хаті вже нікого з сотників не було. Зустріла отаманшу пишна молодиця. Свіча на столі доблимувала, ледве освітлюючи кватирю, і Маруся не могла навіть спершу як слід роздивитися хазяйку. Лише по тому, що її рухи, коли стелила лежак, були швидкі і проворні, по тому, як легко прошмигнула до сіней і, згрібши під пахву кожуха, дрібко пробігла звідти назад, отаманша зробила висновок, що хазяйка "саме в жіночих літах".

— Ось, — озвалася та, кинувши кожуха на лежак, — можете й спочивати...

— Не кажи на мене так, — мовила отаманша, розщібаючи одяг. — Зви мене просто Марусею чи Марійкою, як тобі до душі.

— Як же?! — сплеснула в долоні хазяйка. — Я не можу!

— Не можеш? — здивувалася Соколовська.

— Та як же можна, коли всі ваші люди величають так шанобливо: "Пані отаманшо!"

В голосі її бриніли збентега і селянська найвність, і від того Марусі стало легко і весело. Навіть подумалося, що давненько вже не мала такої розмови, чисто жіночої.

— То пусте! — настійно захоплювала отаманшу легкість і симпатія до жінки. — Ті люди — мої підлеглі, а ти...

Запнулася, підшукуючи годище слово. Та не знайшла. Утім, втрати від того не було. Хазяйка, певно ж, також вже скучила за звичайним жіночим спілкуванням; жила ж бо в лісі, далеко від села ("Мабуть, бідна, і подруг не має, — подумала Маруся, — та ще їй чоловік, може, деспот якийсь..."). Отож зрозуміла, що "пані отаманша" не така, якою уявлялася до цієї здібанки, — зовсім і не чорт у спідниці...

Недовго і вагаючись, хазяйка перейшла на коротку ногу:

— А мене, Марійко, звуть Оленою!

За якихось п'ять хвилин отаманша вже знала про хазяйку все, що її цікавило. А та, розповідаючи про своє життя-буття, так розохотилася, що Марусі й не одразу вдалося її спинити.

— А де ж чоловік твій, Олена? — вловивши нарешті невелику паузу, спитала.

— Так пан Колісниченко послав із своїми людьми у розвідку!

— Куди? — аж сіпнуло Соколовську.

— Десять аж під Хвастів, — не помічаючи раптової переміни в настрої отаманші, ще швидше заторохтила Олена. — Поїхали ще вчора увечері. У Хвастові ж ниньки червоні, а пан сотник хвалився, що скоро ти маеш повести туди своє військо...

Вражена почутим, Соколовська застигла, мов укопана. В голові зроїлися неприємні думки: “А таки правду казав Шатурбако! Нічого собі порядок, коли навіть лісничисі все відомо про наші плани!”

Олена ж, і оком не змигнувши, “відкривала” отаманші секрети її ж, Марусиного, війська: і що під орудою у неї аж тринадцять сотень, і що є в них шість гармат, і що не вистачає гвинтівок...

— Досить вже! — окриком спинила її Соколовська, бо Оленина обізначеність сприймалася вже як нестерпне глузування.

Утім, розуміючи те, що винні жінки в цьому немає ніякої, Маруся, намагаючись не стрічатися поглядом із збентеженими визорками хазяйки, сказала, пересиливші роздратування:

— Пора вже й спати...

IV.

Сон довго не йшов. Лежала спершу горілиць, підклавши під голову долоні човниками, вдивлялася в суцільну темінь і згадувала дві не дуже присміні розмови з Шатурбако.

“Треба завтра ще раз перебалакати з начштабу!” — вирішила врешті, знесиливши від роздумів, що накочували на свідомість бурхливим потоком.

Раптом скрипнули сінешні двері, хтось зайшов у хату. Марусина рука притискала шугнула під подушку, пальці торкнулися рукояті револьвера. Тієї ж миті до слуху донісся шепот хазяйки:

— Федю, ти?

— А хто ж ще? — впізнала Маруся притишений бас Колісниченка.

— Чого прийшов?

— А чого б мені не прийти? — шепотів Колісниченко крізь шарудіння соломи.

— Я ж не сама...

— Пусте! — враз голосніше мовив сотник. — Маруська вже так спить, що й гарматою не розбудиш...

Зачувши те "Маруська", отаманша ледве стрималася, щоб не вихопити револьвера і не вистрелити в стелю.

"Он звідки ця Оленина обізнаність про справи у моєму війську!" — подумала натомість.

Зрозуміла також і те, навіщо Колісниченко спровадив лісника із своїми хлопцями у розвідку, хоч у тому не було ніякої потреби: адже повстанці і самі добре знали дорогу до Фастова.

Маруся вирішила помститися сотникові, але зробити це у своєрідний спосіб — дочекатися, коли його любощі із хазяйкою сягнуть краю, а тоді зненацька заскочити їх!..

Тим часом на соломі принишки. Чи не запідошли, бува, що вона не спить? Однак, не спливло й кількох хвиль, як почувся Колісниченковий шепіт:

— Олено, не дражни...

— О! — тихо вереснула лісничиха. — А то чого ж?

Колісниченко засопів невдоволено.

— Тихо... Сама ж знаєш, що ми не самі...

Затамувавши подих, Маруся напруженно дослухалася до перемовки, — і нараз неждано нахлинули спогади...

V.

Чи давно то було?

Здавалося: недавно. А як подумати, то гей-гей скільки вже води утекло від того часу в тихоплинному Тетереві. Вже й обличчя Климове не постає перед очі у всій своїй яскравості і довершеності, як не напружуй пам'ять. Красивий, з горбиною — "козацький" — ніс, пухкі темні губи, смолисте волосся, — все це тримається згадки, але тримається порізь, і ніяк не стулити ці риси в такий рідний, але забутій і, мабуть, втрачений назавжди образ...

Кліме! Де ти зараз? Чи згадуеш хоч інколи свою бешкетливу панночку? Скільки вже минулося всього, пережилося, відколи провела вона тебе тихим надвечір'ям до ставу за селом і ти пішов курним шляхом, не зупинившись і не озирнувшись ні разу!..

І ким же вона для тебе була? Може, просто товаришка, в якій тобі подобалося хіба що те, як зачаровано слухає твої палкі речі про революцію і поезію? Звісно, могла тоді видаватися такою собі наївною дівчиною, вартою лише твого наставництва...

Певно, що так. Бо ж скільки не намагалася вловити в твоїх очах бодай невеличку іскорку, од якої міг би зайнітися вогонь по всьому тілу, — та все бачила тільки строгий спозир і дивну усмішечку, зрозуміти яку не можна було ні тоді, ні тепер, через багато літ... Та твоя незображенна, до краю виснажуюча душу байдужість, той твій менторський тон при відповідях на панноччині запитання (які, певно ж, і справді були найвнимі і не дуже розумними!) шматували дівочу душу і штовхали на відчайдушні вчинки, котрі ще більше розпалювали в незайманому та близняно чистому тілі жадобу, якої вона ще не знала, про яку могла лише згадуватися... Однак ти і в такі хвилини зберігав величний і жорстокий спокій, — чи, може, таки нічого не помічав?.. Невже весь світ для тебе був замкнений у тих фоліантах та зшитках, з якими ти, здавалося, ніколи не розлучався, і ти не міг бачити того, що відбувалося поруч: як страждає твоя наївна панночка, жадаючи віддати тобі — хай навіть і на поталу — і почуття свої, і ніжність, і цноту?.. Чи, може, тобі солодше і присмініше було порухи власної душі дарувати комусь із тих, кого малювала твоя поетична уява?..

VI.

Був тихий травневий вечір. За селом, на Галому болоті, надщесердно кумкали жаби, почасті крізь той репетливий хор проривався тъхкіт соловейка, несмілий і безнатхненний, наче соловейко нітився суперництва з недружньою, але настирливо і нахабною болотяною капелою...

Маруся небавом скрадалася поміж дерев старого саду. Намагалася ступати легко, без шуму. Кроки її м'яко танули в теплій ще з дня траві. Однак була в такій напрузі, що вони відлунювали в свідомості, наче удари в туго напнутий барабан. І чим більче підходила до відчиненого навстіж вікна, з якого у сад струмило жовтаве світло, тим рухи ставали скралливішими.

Причайвшись за стовбуrom розлогої груші, затамувала подих і зазирнула у вікно.

Клим сидів за столом і писав, схиливши над стосиком папірців та похапливо димлячи люлькою. Час од часу піднімав погляд, і тоді Маруся бачила вираз незвичайної утаємненості на його обличчі. Йи любо було спостерігати за Климом, бо здавалося на цю мить, що серцю відкривається щось навдивовиж чарівне. А ще було щемно на душі від крихітної надії, що у цю хвилю Клим, можливо, думає про неї...

Раптом він, недбало кинувши люльку на стіл, взяв папірця і беззвучно заворушив губами. Обличчя його прибрало ще більшої втасмненості, в очах з'явилось щось схоже чи то на супокій, чи то на контентність.

Замилувавшись коханим, Маруся не відразу й завважила, що Клим, відклавши папірця, підвівся і вийшов з кімнати, — якусь мить ще стояла і тими ж таки палахкотливими очима дивилася у вікно. Аж нараз блискавкою метнулася зі свого прихистку й наступної миті вже була в кімнаті. Що спонукало її до такого зухвалого і нерозумного бажання, Маруся ні тоді, ні зараз пояснити собі не могла... Схопила папірець, лишений Клімом на столі, і прочитала:

*Весняна панна сонцем п'яна,
Я ж п'яний власною любов'ю...*

Серце Марусине стислося в маленький кулачок і щосили гамселило груди зсередини. “Клим...” — тільки й змогла проквилити, відчуваючи, як гарячий спазм стискає горло і кров відхлинає з обличчя...

VII.

— І налякали ж ви мене!

Маруся помалу приходила до тями, позбуваючись того розмитого душевного стану, в якому перебувала кілька хвилин поспіль. Однак реагувати на Клімові слова ще не була спроможна. Він щось говорив, але сказане лише відкладалося в її свідомості, ніяк не зачіпаючи жодної клітини мозку.

Тим часом Клим, намагаючись приховати свою стурбованість, весело вів далі:

— Ви ж тільки уявіть, що я мав би подумати, коли застав вас тут, добре знаючи, що бути у моїй кватирі нікого не повинно! Якби ж напідпитку був, то міг припустити, що це хворобливі видіння почалися, але я ж уже кілька місяців ані краплини в роті не мав... Ні, такою появою ви цілком могли мені вкоротити віку!

Кажучи це, він підійшов до столу, взяв люльку.

— До речі, — спітав, запалюючи сірника, — а як ви сюди потрапили? Маруся спробувала усміхнутися.

— Вікном...

— Як-як? — Клим мало не задихнувся димом.

— Вікном... — кволов і начебайдуже повторила Маруся.

Клим застиг, кидаючи невторопній погляд то на панночку, то на вікно, і ніяк не міг себе примусити вірити почутому. Але ж і проникнути до кімнати повз нього (він же, вийшовши, стояв на ганку!) непоміченою вона також не могла. Виходить, вона й справді скористалася вікном. Але для чого?..

Маруся ж тим часом зборола власне сум'яття і її очі, ще мить тому пригаслі і відсторонені, згойднулися живинкою. Потай зиркнувші на

Клима, вона зрозуміла, що зробила дурницю. Ще хвиля, друга — й минеться його розгубленість, і тоді вона, певно ж, постане в його очах дурнуватою панночкою. Бо й справді: хіба дівчині при здоровому глузі збреде на думку забратися до помешкання неодруженої чоловіка, та ще й у такий спосіб?

Як їй тепер чинити, Маруся не знала, і, щоб виграти час, скористалася вже багато разів випробуваним прийомом: засміялася.

То був особливий сміх, ні на чий інший не схожий. Якась дивовижна гама звуків, в якій водночас вилунювались і ледь вловимий поглуз, і лагідна іронія, і тихе замілування собою, і насторога...

— Марусю, що з вами?

— А нічого! — крізь напливи сміху відповіла вона.

Клим стояв вкрай розгублений.

Та раптом дівчина урвала сміх, — рятівна думка, як це часто буває, прийшла легко й виявилася навдивовижу простою.

— Ой, Кліме, які ж ви чудні! — сплеснула Маруся в долоні. — Невже й справді могли повірити, що я здатна на таке. Дивно, що ви не розумієте жартів!

— Не розумію жартів? — ще більше здивувався Клим.

— А хіба розумієте? — натхненно грала свою роль Маруся. — Й-бо, дивуюся, як це ви могли усерйоз повірити, що я... до вас... — ледве пересилуючи новий наплив сміху, промовляла далі, — що я... до вас... через вікно...

Клим вкотре метнув погляд на вікно, а коли обернувся, на вустах його бринів сором'язливий усміх.

— Певно, таки нема у мене почуття гумору, — сказав, виправдовуючись. Але нараз пожавішав: — Одначе, як ви зайшли?

— То... — почала було Маруся й запнулася.

Але те сум'яття тривало недовго, за якусь мить зінці панноччині змігнули глумливими іскорками.

— Хай це буде моєю невеликою таємницею! — сказала, наблизившись до Кліма.

Спинилася за півкроку, затамувавши подих, і зазирнула в очі. Від того, що побачила в них себе, тепла лагідь розлилася по тілу. Здалося, Клим ось-ось обійме її, пригорне до грудей...

Але Клим навіть не поворухнувся.

І Маруся кинула сухо і відчужено:

— Ви, добродію поете, незgrabні і сліні! — й вибігла з кімнати, залишивши Кліма на самоті із бентежними думками...

VIII.

Брянули сінешні двері. Отаманша спохопилася й, звівшись на лікті, напружила слух. На печі мирно муркотів кіт, а більше ніяких звуків і не було чути.

“Отже, Колісниченко вже пішов!” — подумала безприкісно та байдуже.

В душі Марусиній вже не було місця мстивим умислам. Здавалося, до того, що сталося при ній у хаті, їй не було вже ніякого діла. І тільки непрітлумлена заздрість відізвалася млюсним болем у животі. Але знала, що не Колісниченко з лісничихою у тому винні, а яскравий спогад про любого Кліма. Серце, ще не заспокоївшись, калатало в грудях, а тіло безсило розпросталося й обм’яло.

Спогади ще довго не полішали отаманшу. Змучена ними, безугавно нишпорила очима довкіл, шукаючи бодай невеликий просвіток. Але ніч холодним важким каменем притискала її до лежака, по-мужицькі грубо навалювалася на неї й жорстоко терзала тіло... Тільки тоді, як засіріло за маленьким віконцем, спромоглася отаманша виборсатися з-під тієї спокії і поринути в тривожний сон.

IX.

Шатурбако не лишився ночувати в Колісниченковій сотні, а, взявши коня, вернувся до Ставецької Слободи, де ось уже три тижні розміщувалися штаб і головний кіш. В селі застав те, що й сподівався і що його тривожило: хоча вже була глибока ніч, чи не в половині хат світилося, то з одного обійття, то з другого доносилися пісні та п’яні вигуки.

— І це називається військом! — з силою вдарив Шатурбако стъбачкою по хляїві чобота.

Прив’язав біля школиного ганка коня і, збігши по сходах, штовхнув двері ногою. Назустріч, тримаючи напоготові рушницю, вибіг із закутка дід Тарас.

— А, це ви! А де ж отаманша?

Шатурбако ковзнув поглядом по сухенькій постаті старого і, не кажучи й слова, пішов коридором до свого “кабінету”.

— Пане Шатурбако! — загукав навздогін дід. — Заждіть, маю щось сказати!

Начштабу обернувся.

— Там у вас... — почав було дід, але зам’явся.

— Ну? Кажи!

Старий винувато потупив погляд.

— Та говори ж!

— Рузя там, — нарешті здобувся діл.

— Яка ще Рузя? — здивувався Шатурбако.

— Ну, жидівочка... Та, що наших поранених перев'язувала... Згадали?

Начштабу кивнув.

— Згадав. Але... Але чому вона тут?

— Та... оце й кажу, що прибігла з годину назад. Перелякана така, розпашіла. Питаю, що таке, а вона вся трясеться, зубами цокотить... Коли трохи заспокоїлась, аж тоді розказала, що втекла від ад'ютанта...

— Он як! А де ж той негідник?

— Це ви про пана Хмару?

— Про нього! — зціпив зуби Шатурбако. — Трапився б він мені зараз, то пристрелив би, мов скаженого пса!

Дід Тарас одсахнувся від Шатурбаччиних слів, наче від крижаної води. Закивав головою, ніби погоджуючись, але голос забринів благально:

— Діло ж молоде... Ну, випили хлопці зайве... З ким не буває?.. Діло ж молоде...

Дідові однаково було жаль і Рузю, і ад'ютанта, бо був старий з тих людей, котрі ладні співчувати будь-кому.

“О, боже праведний! — здригнувся внутрішньо Шатурбако, дивлячись на діда. — Коли б ти усіх дітей своїх наділив хоча б часточкою такої доброти, який би світ тобі був ширій і щасливій!..”

— То ви вже не гнівайтесь, — скимлив поміж тим старий. — Діло ж молоде... З ким не буває...

X.

У Ставецькій Слободі отаманша з'явилася опівдні. З нею прибув і Колісниченко.

— Поклич-но, діду, пана Шатурбако! — гукнула Маруся дідові Тарасу, щойно переступивши поріг школи.

Старий загупав важкими чобітми коридором, а Соколовська і сотник пройшли до кімнати навпроти входу. Тут стояв довгий стіл та дві лави, праворуч у стіні були ще одні двері — за ними були “покої” отамані.

Маруся підійшла до вікна. Спинилася, замилувавшись садом. Яблук та груш на деревах було негусто, тільки де-не-де при самих вершечках, — видно, хлопці вже добряче обтрусили...

Шатурбако не примусив довго на себе чекати. Не минуло й хвилини, як рипнули двері і Соколовська почула за спину його голос:

— Кликали, пані отаманшо?

Маруся рвучко обернулася.

— Дуже добре, що ви не забарилися! — сказала, крадькома зиркнувши

на Колісничченка.

В сотникові від того погляду знову заборсалося передчуття чогось недоброго — як і годину тому, коли отаманша, вийшовши з хати лісника, звеліла запрягти коней у підводу і супроводжувати її до Ставецької Слободи. Дорогою кілька разів намагався вивідати, чому саме йому треба їхати, однак Соколовська так нічого й не пояснила.

— Сідайте, панове! — запросила Маруся сотника і Шатурбако до столу і, не чекаючи, поки вони примостяться на лавах один навпроти одного, розпочала: — Ви, Шатурбако, правду казали, що ніякої дисципліни у нашому війську немає. Дуже прикро про це говорити, але про який порядок можна вести мову, коли не тільки козаки, а й сотники розпустилися вкрай!

Колісниченко, відчуваючи негараздине, зайорзував на лаві.

“Невже не спала? — подумав гарячково, та одразу ж і заспокоївся: — То й що? Коли таки не спала, то хай себе й кляне. Хіба ж може хто боронити чоловікам мати молодичок?” — і в очах його замріло нахабство: подумаєш, чула... Може, і самій закортіло?..

Оsmілівші, сотник став позирати на отаманшу із стримано-пблажливою глузливістю. Переходивши той погляд, Маруся пройнялася гнівом, обличчя її пополотніло.

— Не скалозубтесь, Колісниченко! Те, що зараз скажу, виб'є з вас пиху!

— Перепрошую, але...

— Мовчті! — рубнула тендітною долонею повітря. — Будете говорити, коли вам дозволять, а поки що слухайте!

Підвелялася рішуче, пройшлася вздовж стіни.

— Знаю, Колісниченко, що думаете зараз, — мовила по хвилі вже спокійніше, але з тими ж сталевими нотками в голосі. — Але, запевняю вас, то не так! Я не маю наміру обговорювати ваші взаємини з лісничихою. Вони мене менше всього турбують... Я тільки хочу нагадати вам про дисципліну!

— Пробачте, — вступив до розмови Шатурбако. — Але я нічого не розумію. Може, мені буде пояснено, що все-таки сталося?

— А тут і пояснювати довго нема чого! Мені тільки дуже хочеться запитати пана сотника, звідки лісничиха знає про те, що невзабарі ми маємо виступити на Фастів? Звідки їй відомо, скільки у нас людей, гармат і таке інше?

“От гадюка! — скретотнув зубами Колісниченко. — Ось повернуся, то не знатимеш, де скловатися! Я тобі покажу, як розпатякувати!”

— Що ж ви мовчите? — сурово спітав сотника Шатурбако.

Колісниченко згріб рукою з очей чуба, промовив розгублено:

— Не розумію, чому претензії саме до мене? Ця клята баба могла вивідати все в будь-якого козака моєї сотні...

— Тобто як? — спалахнув від обурення начштабу. — Адже про цей наш намір знають тільки сотники!

Колісниченко, забагнувши, що своїм недолугим намаганням виправда-
тися вхалепився ще більше, зіщулився й опустив голову.

Запала довга мовчанка.

Отаманша вже вкотре підійшла до вікна, спинилася в задумі.

Звісно, — розмірковувала, блукаючи поглядом між деревами, — най-
ліпше було б відсторонити Колісниченка від командування сотнею. Це було б для нього справжнім покаранням. Однак треба зважити, що козаки його шанують. Колісниченко орудував сотнею ще за батька, потім був правою рукою брата. Але ж як тоді бути?

Приблизно те ж саме думав і Шатурбако. Ще начштабу знав, що Колісниченко не змириться з втратою сотникування, і тоді може виник-
нути небезпека бунту його козаків.

— То що ми вирішимо? — Соколовська з надією глянула на Шатурба-
ко.

Начштабу не встиг нічого відповісти; несподівано розчахнулися двері
і до кімнати вбіг Горанець...

XI.

Село звирувало і — сковалося по хатах. І це одразу ж впало в око отаманші, коли йшла вуличкою у супроводі Колісниченка та Шатурбако. Перебігаючи поглядом з обійття на обійття, помічала стривожені обличчя селян у віконцях. І ті обличчя відсахувалися від мутних шиб, тільки-но Соколовська проходила мимо.

Горанець, котрий дріботів попереду, спинився біля похиленої, вкритої соломою, хати.

— Це там! — показав на подвір'я.

Зачувши голос гімназиста, навстріч вийшов Олійник. Був схвильова-
ний і розгублений.

— Де? — нетерпляче спитала отаманша.

— За хатою...

Відсторонивши Олійника, отаманша поспішила за ріг мазанки.

Зробивши кілька кроків, спинилася. Побачила молоду єврейку, которая лежала навзник, неприродно підібгавши ноги. Її чорне волосся, ніби скочена трава, розсипалося по землі, а один жмуток був втоптаний у крива-
ву калюжу. Плаття на грудях, животі, стегнах вкрилося червоним латат-

тім...

Маруся хотіла було глянути на лицьо вбитої, але щось обірвалося всередині і, втопивши погляд долу, вона пішла на дорогу.

Утім, перебувала в такому стані недовго. За якусь мить навіть ніяково стало за власну слабкодухість. Як це вона, отаманша, могла настражатися? Може, вразив той жмуток волосся в калюжі крові? А може, підсвідома думка про недоречність цієї смерті збентежила душу?

“А ще ж така юна! — подумалося раптом. — Що ж вона бачила на своєму віку? Чи хоч спізнала кохання? Чи торкалися її вуст чоловічі губи? Чи відчула хоч раз струм і пожежу в тілі від доторку руки коханого? Чи хто стискав її груди дужими долонями?..”

— Пані отаманшо! — увірвався в думки голос Олійника. — Вам негаразд?

Соколовська тьмяно всміхнулася, намагаючись прогнати негаданий наплив сентиментальності.

— Ні, Прокопе Сильвестровичу... — бліді щоки її вже почали прибирати звичного рум'янку. — Що це вам приверзлося?

— Та виглядаєте трохи дивно...

— Дурницю кажете! — сердито відрізала отаманша і рушила вулицею. Колісниченко, Олійник та Шатурбако пішли слідом.

Проминувши кілька хат, Соколовська спинилася.

— А де ж Хмару? — в очах її сяйнули темні блискавки.

— Хлопці його з'язали й посадили в погріб, аби ще чого не начворив, — відповів Олійник.

— Добре, — промовила отаманша.

На обличчі її висвітилася рішучість. Окинула поглядом сотників і сказала твердо:

— Будемо його судити!

— Як? — в один голос вигукнули Олійник з Колісниченком.

— А що ж ви думаете? — глянула суверо. — Залишити це без покарання? Щоб народ мав нас за бандитів?

— Ні, звісно ж, — зніяковів Олійник, — але ж Хмару...

— Буде! — обірвала його. — Не бажаю чути жодного слова на захист цього негідника!

— Так, Хмару треба судити! — підтримав отаманшу Шатурбако.

— Це вже вирішено! — вже трохи спокійніше промовила вона. — І від цього я не відступлю... — спинивши погляд на Колісниченкові, наказала:

— А ви, сотнику, зараз же вертайтеся до своїх козаків і щоб за три години прибули із сотнею до штабу!

Розділ другий.

I.

— Хлопці вже повернулися? — спитав Колісниченко у Байди, зістрибуючи з підводи.

— Тпру, падлюко! — вхопив Байда сивого за гриву. Розпрягаючи коня, відповів по хвілі: — Еге ж, повернулися. Та ще й з трохеєм!

— З яким ще трохеєм?

— Більшовицького гітатора, кажись, зловили...

— Оце молодці! — жваво вигукнув Колісниченко і швидкими кроками пішов до хати лісника.

На порозі, згадавши про наказ отамані, спинився й підклікав жестом Байду.

— Передай курінним, щоб готувалися до виступу.

Повстанець здивовано глянув на сотника, але ні про що спитати не встиг, бо Колісниченко вже щез за дверима.

В хаті сиділо з півдесятка хлопців. На столі стояла ополовинена сулія сивухи, а над головами присутніх висів жовтавий тютюновий дим — хоч сокиру вішай.

— Здорові були! — привітався Колісниченко.

Козаки посхоплювалися на рівні, навпереді вітаючись.

— Сидіть вже, сидіть! — широко, по-батьківськи всміхаючись, Колісниченко підступив ближче до столу. — Потомилися, мабуть?

Хлопці посідали, не перестаючи гомоніти, і тільки тепер сотник помітив у закутку біля печі чоловіка в сірій маринатці. Був він худий і змарнілий, волосся — масне і непричесане, з-за скелету круглих окулярів тъмаво зорили голубі очі. Під гострим поглядом Колісниченка чоловік знітівся, товсті пурпуріві губи його ураз побіліли, а впалі щоки, здалося, провалилися ще глибше.

— Ти хто? — голосом, що не віщує нічого доброго, спитав сотник.

Затриманий зайорзяв, беззвучно ворухнув вустами.

— Встань, гадина, коли з тобою пан сотник розмовляє! — викрикнув хтось з-за столу.

Збліднувши, чоловік підвівся.

— Яків Перевесло...

— Ну? — впритул підступив до нього Колісниченко. — А хто ж ти є?

— Ви цікавитеся моїм фахом? — пожвавішав чоловік.

Сотник не зрозумів ані того дивного слова, ані того, що мав би значити промінець, що сяйнув у скельцях окулярів затриманого. Чомусь саме на

цей час згадалася неприємна розмова з отаманшею і Шатурбако, їй душу пойняв жорстокий гнів, який вимагав мигцевого виходу. Колісниченкове обличчя умить зchorніло, у визорках полихнула злостивість, — і сотник важким кулачищем тнув Перевесла в щелепу. Падаючи, той ударився головою в стіну, з куточків його губ зацикувалася кров...

— Зв'яжіть та вкиньте у підводу! — звелів Колісниченко повстанцям, сідаючи до столу. — Завеземо Марусьці у Слободу, хай Горанець з ним розбирається! — і, глянувши ще раз на непримітного чоловіка в сірій маринатці, хвацько ляснув по плечу козака, що сидів по ліву руку: — Налий-но, Стьопо, і мені!

ІІ.

Яків приходив до тями повільно, немов виривався з цупких обіймів жилавого звіра. А коли врешті видерся з його невидимих пазурів і розплюшив очі, з вуст злинув хріпливий стогін.

Угорі розіслалося блакитним рядном чисте, не зайнане у своїй цноті та безгрішне у своїй голубизні, небо. І Перевесло, глянувши на нього, на якусь хвилю перейнявся дивною безбентежністю та відчув у душі ту ясність, яка приходить хіба що в легкому сп'янінні, — та врант до слуху долинув поскрип і зумірне торохтіння, голова захиталася і застрибала, б'ючись об щось тверде.

Він глянув надлоба — погляд вихопив з розплівчастих обрисів згорблену спину в сірому жупані.

Яків спробував звестись на лікті, та відчув різкий біль у зап'ястях. І лише тепер збагнув, що лежить зв'язаним на возі...

“Куди мене везуть? — подумав безрадісно, складаючи німу покору долі. — Що буде зі мною тепер?”

Душу охопило відчуття порожнечі — так, ніби сили полишили тіло й воно перетворилося на надутого повітрям міхура, що його ось-ось проштирикнути іржавим цвяхом чи ж кинуть у вогонь, аби порадіти глухому вибухові...

Йому стало жаль себе. Хіба ж гадав колись, що життя обірветься так просто і безглуздо. Чомусь був певен, що ця розпечена серпневим сонцем запилюжена дорога — остання його путь. Завжди вбачалося, що в такі хвилини перед людиною пробігає усеньке життя. І трохи було дивно й тривожно, що в уяві не зринув досі жоден спогад, хоч і силував на те пам'ять. Від безсиляя викликати бодай крихітну згадку Якова охопив відчай...

Тіло залихоманилося, і дві слізини, викотившись з очей, зблиснули ураз райдужними кільцями, — той миттєвісний спалах барв раптом

нагадав про безмежжя і прекрасність світу, що його він налаштувався було покинути.

ІІІ.

Тільки тепер він немовби вперше побачив, який сонячний та погожий стóйть день, а завваживши — гостро і ніби також уперше відчув радість життя...

Лежав, дослухаючись до торохтіння коліс та порипування воза, і вже зовсім не згорьованим, як ще мить тому, поглядом дивився у височінь неба, з щемом у серці спочуваючи, як поволі вертаються думки й холодна порожнечка в душі поступається перед новою, не зовсім забгненою, спрагою, — певно, спрагою поривань і помислів.

Першим з таких поривань було заговорити з їздовим і вивідати в нього хоч що-небудь.

— Добродію! — гукнув Яків.

— Га? — напрочуд снергійно обернувся візниця, і Яків побачив його злякане, старе і сіре обличчя з кошлатими бровами і "гудзик" маленького носа. — Господи! Як ви мене налякали! Я ж думав, що ви вже на тому світі давно...

В голосі візниці не було й натяку на злість чи неприязнь, і це не могло не порадувати Якова.

Сівши так, щоб було видно і Якова, і дорогу, дід почав некванну розмову.

— Мене Семеном звуть, а по хвамілії Сорока, — балачував тоном випадкового зазнайомця, як це буває в шинкові за кухлем пива. — Ги-ги, правда ж, що смішно? Семен та ще й Сорока!

Яків стенув плечима.

— Ім'я як ім'я...

— Е, ні!.. Звиняйте, а вас як величати?

Не перестаючи дивуватися дідовій доброті, чого, як здавалося, ніяк не можна було чекати в такій ситуації, Яків називав себе.

— Е, Яшо, — не моргнувши й оком, перейшов на "ти" дід, — як собі хочеш, а я-то знаю, що хвамілія у мене дуже смішна. Я тобі скажу так, що коли мені дуже погано на серці, я тоді споминаю свою хвамілію. Кажу собі: "Чого це ти, Семен Сорока, нудиш миром?" І тоді, віриш не віриш, тільки-но почую сам від себе те "Семен Сорока", зразу веселіший роблюсь. А як ще раз скажу, то вже й співати тяне. А ти кажеш, що ім'я як ім'я! — розхихотівся дід.

Яків і собі посміхнувся.

— Оце вже скоро год, як воюю, — помовчавши, вів старий далі. — Оце

уже друга осінь буде. Був і в Зеленого, і з Волинцем знався, і з Ангелом, і в Палієнка...

— Ого! — вигукнув Яків.

Дід Семен зиркнув з-під насуплених брів.

— Збив зі щоту! — скривився чисто тобі по-дитячому, і став загинати пальці на руці, шепочучи собі під ніс. — О, всі п'ять! — радо зголосив. Та враз і спохмурнів: — А чом би це тільки п'ять?

— А ви порахуйте ще раз! — весело докинув Яків, перейнявшись втіхою від наївної безпосередності візниці.

— Еге ж! — згодився Семен, не помічаючи іронії, і знову став загинати пальці. — Зелений, Волинець, Ангел, Паліенко, Мудрик... О, Марусю Соколовську забув, а це ж вона тепер у мене шостий отаман.

“То я, значить, потрапив до Соколовської?” — стислося Яковове серце.

— А що, діду, яка ваша отаманша?

— Яка? — замислився на якусь мить Сорока. — Ясно, яка! Красива!

— Я не про те... Яка вона вдачею? Добра чи...

— А то як же! — запально вигукнув дід. — Добра, звісно. Дуже добра! Її ми, Яшо, всі любимо. Вона для нас що старша сестра. Дарма, що двадцять годочків тільки-но минуло.

— Така молода? — не повірив Перевесло.

— Еге, молода!

— Дивно...

— А що ж тут... — умовк дід Семен на півслові і умить змінився на лиці, очі похололи.

— Що сталося? — стурбувався Яків.

— Он вже Слобода Ставецька, — стищено відказав старий. — Ти, Яшо, тепер... того... помовч. Добре? А то як почує хто, що з тобою балакаю, то сотник іритувати буде...

В голосі діда вчувався острах, і Якову жаль стало його: дожити до таких літ і чогось чи когось боятися? Забаглося сказати йому щось утішне, але у самого в душі нараз скитнулося, зле передчуття уп'ялося голками в груди. Коли ж пообіч при дорозі постали тополі з матовим від пилу листям, серцю стало ще тривожніше...

IV.

Пополудні Соколовська наказала привести Хмару. І коли двос козаків ввели його до кімнати, звеліла залишити її з ад'ютантом самих.

Кивнувши Хмарі, аби сів, сама примостилася за столом навпроти. Складавши руки на колінах, доволі довго мовчала.

— Що ж це ти, хлопче, начворив? — мовила врешті тихо.

На обличчі Хмари стиг відчужений, ніби занурений у невидиму глибину, вираз.

— Чому мовчиш? — тим самим тоном спитала Маруся, не дочекавшись відповіді.

— А що казати? — прошепотів ад'ютант пересохлими губами й підвів на отаманшу погляд, в якому mrів розпач.

Вона помітила це.

— Навіщо вбив дівчину?

Хмара раптом скопився, закричав з надривом:

— Вам не зрозуміти цього!

Моторошний вираз пробіг його обличчям, сколихнувши брижі на чолі.

Та Маруся залишалася незворушною.

— Це чому ж? — спитала.

Похнюючись, Хмара опустився на лаву і довго сидів незрушино. Та його застиглість не була схожа ні на глибоку печаль, ні на байдужість.

Соколовській стало жаль хлопця, але швидко здолавши в собі те почуття, мовила строго:

— І все ж: чому думаєш, що я не зрозумію?

Хмара здригнувся, але голови не підів.

— Бо ви жінка... І вам не збагнути ніколи, що то значить ображене чоловіче самолюбство...

— Чим же тебе образила нещасна лівчина?

Хмара затрясся усім тілом, руки його зметнулися над столом і, немов налиті свинцем, впали донизу. Пекуча образа запалахкотіла темними барвами на лиці ад'ютанта.

— Я її любив! — нестяжно закричав він. — Любив!.. Ви ж знаєте, хто вона! Жидівка!.. Уявляєте?.. Я покохав жидівку!.. Ні-ні, то все дарма... Дарма, що вона жидівка, бо кращої за неї я не стрічав... Я зовсім розум стратив, відколи збачився з нею... Я до неї по-всякому, а вона... Горда не в міру! Я ж її навіть золото давав... А вона від мене тікала...

V.

— Будемо тебе судити!

— Як це так... Судити? — глянув ад'ютант вихололими очима. — За що?

На обличчі його вирисувалося сум'яття, яке змінилося страхом, а затим і недовірою. І в цих різких, миттєвих перемінах було щось надривно трагічне.

Та змайнула ще хвиля — і Хмара, удивовиж швидко опанувавши себе, заговорив спокійно і виважено:

— Хіба можна мене судити? Через якусь жідівку? Я ж був в ад'ютантах ще при вашому батечкові. І брат ваш мене шанував. А для вас хіба я мало корисного зробив? Чи ви вже, пані отаманшо, забули, як я, ризикуючи собою, врятував вас?

— Нічого я не забула, — тихо одмовила Соколовська.

Хмарині слова не похитнули її рішучості. Але, дивлячись тепер на нього, чи не вперше збагнула з навальною невідворотністю, яка влада над людьми дана їй. Єдино від її волі залежить не тільки життя ад'ютанта, а й долі сотень, тисяч — від Мотовилівки і аж до Радомисля.

— Жаль мені тебе, Полікарпе, але ж ти сам винен...

Вугрувате обличчя Хмари застигло, очі згасли і провалилися вглиб — стали маленькими і чорними, ніби вуглини.

Тепер вже і йотинки жалю до нього не було в серці отаманші.

Що ж, думала, Хара і справді багато зробив для справи, тож хай своїм безславним кінцем ще раз прислужить їй. Не судити його — значить, посіяти серед селян страх до повстанців. А цього допустити нікак не можна.

VI.

Шалена мисль раптом навідала її, і прийняла вона ту мисль відразу ж, не вагаючись.

Відчинила двері до своїх "покоїв" і спинилася на порозі. Заслане зеленим полотнищем ліжко самотньо стояло коло вікна, немов принишклив звір, що вичікує на жертву. Голі, давно не білені стіни... Грубо збитий табурет... Кілька книжок на підвіконні...

— Полікарп! — покликала, не обертаючись.

Мов примара, увійшов слідом за нею.

— Запни вікно! — наказала, стягуючи з ліжка покривало.

Полікарп невпевненими кроками, ніби йому зав'язали очі, підійшов до вікна. Яскраве денне світло прояснило затуманений розум і неймовірний здогад змусив ад'ютанта здригнутися...

Він заціпенів, і не міг ні поворухнутись, ні вимовити бодай слово.

Мовчала й Маруся, стоячи десь тут-таки, поруч, бо до Хмари докочувалися гарячі напливи її уривчастого дихання.

...В кімнаті зависла густа темінь, лише через шпаринку в дверях проникав кволий потічок світла, але й він губився, розчиняючись в хижій безпросвітності, і не сягав далі викресленої ним же смужки.

Нараз Полікарп відчув на своєму обличчі дотик холодних пальців. Серцю стало лячно, а пальці, ковзнувши по підборіддю, побігли донизу. Зачепившись за відворіт сорочки, стали поспіхом розщібувати гудзики...

Наступної миті його вхопили за лікоть, поклали в ліжко і холодні пальці заширяли по стегнах, піднеслися й торкнулися врази...

... і тоді Полікарп виривається з баговиння страху, тіло його напружується, наливаючись міццю, — забувши про все на світі, він скоряється солодкій спохіті, жадібно хапає дужими руками жіночий стан, втискає голову в тугі перса, впивається зубами у ніжну шкіру...

... вона не пручаеться, віддається жадібно і нестяжно...

... він підминає її під шквал розбурханих пристрастей, і тіла їхні сходяться і нуртуються у непереборній спразі, — та раптом...

Крижані пальці обвивають його шию, і Полікарп, жахаючись, провалюється в глибоку бездонь.

VIII.

Яскраве світло знову заливає кімнату...

Маруся стоїть біля вікна, а Полікарп збентежено дивиться на неї.

Простеньке ситцеве плаття підкреслює красиві лінії її постави, русікоси спадають на плечі, відтінюючи розпашлі щоки. Хмара уперше помічає, що лице у неї не гарне, але високе чоло і великі карі очі роблять його незвичайним і навіть мілим...

Запримітивши те доскіпливе роздивляння, Маруся посміхнулася неекапливо та строго і, несподівано метнувши злостивий погляд, сказала рішуче:

— Досить вже на мене дивитися!

І так само рішуче пішла до дверей.

Хмара, нічучись тим, що ніяк не може збегнути дивної поведінки отамані, зітхнув, але підкорився.

— Сідай, — сказала Маруся, пропускаючи Полікарпа в дверях поперед себе. — Закінчимо розмову...

— А хіба, Марусю, ми не про все поговорили? — розважно озвався Хмара.

Отамані його тон не сподобався.

— Я вам, пане Хмаро, не Маруся! — сказала різко. — Не приймайте те, що сталося, як привід неповаги до своєї отамані. Я лише сплатила борг! Ви багато зробили для нашої справи і гарно служили мені. Я не забула, що зобов'язана вам життям. Гадаю, що борг свій сплатила сповна!

По цих словах повернулася до "покоїв". Підійшла до ліжка, відкинула подушку. На білому простирадлі зблиснула чорна гладь револьвера.

— Прости мене, боже! — перехрестилася.

Хмара сидів, схиливши голову над столом. Ані миті більше не вагаю-

чись, Маруся піймала на мушку револьвера руду ад'ютантову шевелюру і натисла курок...

Розділ третій

I.

Горанець поклав перед Яковом плаский портсигар.

— Чи не бажаєте закурити?

Перевесло заперечливо мотнув головою.

— Дякую, не палю...

— Ні то й ні! — недбало, начеб поміж іншим, мовив гімназист, відкриваючи портсигар.

Поки Горанець припалював цигарку, Яків роздивлявся його худорляву цибату постать. Ледь випнуті вилиці, ледь запалі скроні, темно-русяве, ледь-ледь хвилясте волосся — подумки відтворюючи портрет цього ще надто молодого, але, як видно, заповзятливого повстанця, Яків не міг обйтися без тих “леді”. Мабуть, це свідчило про недовершеність та розмитість сприйняття нещодавнього гімназиста. Що Горанець “вчорашній гімназист”, було очевидним зелькою поношеної синьої куртки. І хоч бачив Яків його вперше, однаке безпомилково визначив характер цибаня: від природи, схоже, сором'язливий і трохи романтичної натури, він ці риси свої ховає за зухвалістю й нахабством. А може, жорстокість вже починає заволодівати його еством? Яків вже стикався з молодиками, котрі, втрапивши в круговерть війни, ламалися, не могли встояти перед навалою ницих пристрастей, ставали глухими до добра, сліпли од кривавих заграв, переймалися зловісною жадобою владарювання над світом. За інших умов вони, певно ж, були б непримітними і добропорядними обивателями, ревними чиновниками та тихими сім'янинами. Може, вони ще такими стануть, коли скінчиться це кровопролитне місиво, але зараз, отримавши шанс вивіщитись над натовпом, вони заповзятливо виштовхують на задвірки життя тих, кого вважають зайвими і непотрібними...

Яків був би радий помилитися у своєму враженні, але коли Горанець, прикуривши, продовжив перервану розмову, враження це посилилося...

II.

Яків Григорович Перевесло належав до тих людей, поява чи й навіть загадка імені яких викликають у одних знайомих злегка поніяковіле стежання плечима, в інших — глузливу усмішечку, ще в когось — відвverte

кепкування. Однак, незважаючи на таку різницю, всі мали стосовно Перевесла одне загальне визначення: "Дивак та й год!"

Справді, дивацтва йому було не позичати. Збудливий, недоладний у спалахах почуттів, котрі наверталися на нього усупереч власній волі, схильний до сентиментальності, він нерідко потрапляв у курйозні історії і давно вже став героєм обширної серії житомирських оповідок. Крім того, серед місцевих інтелігентів стало за правило у всіх, навіть "бородатих", побрехеньках давати якомусь із персонажів ім'я Перевесла. Тож, мабуть, у житті кожного з них не траплялося протягом тих кількох років, як з'явився у місті Яків Григорович, навіть одного дня, коли б не привелося почути: "Слыхали, что опять научудил Перевесло?" Навіть тоді, коли його не було в місті, його не забували. Навпаки, згадували частіше звичайного. І хоч до його несподіваних зникнень та повернень обивательське братство звикло настільки, що без них вже й не уявляло тихого провінційного життя, однак завжди це вносило неабияке пожвавлення в нудне животіння "образцовых граждан", порушуючи на деякий час усталений десятиліттями ритм існування.

Така увага до особи Перевесла утверджалася не лише через його дивацтва. Попри всі вади, він і справді був людиною — за провінційними мірками — помітною: поет, якого визнавали навіть в Санкт-Петербурзі. Його запрошували на обід знатні люди міста, а покровитель місцевих актрис та літераторів барон де Шод після перших же публікацій віршів Якова Перевесла в петербурзьких і кіївських газетах помітно охолов до тогочасних кумирів житомирської публіки Аркадія Стельникова і Михайла Вельського. Прилюдно оголосивши про меценатство над Перевеслом, барон поселив його в одному із своїх готелів на бульварі, найняв для нього служницю і поставив ультиматум редактору "Волині" Тимофію Петровичу Бортникову: або газета друкуватиме негайно все, написане Яковом, або ж він, барон де Шод, більше й копіїки не пожертвувє на її користь. Бортников, на пам'яті якого були фінансові фіаско попередніх видавців "Волині" Когена і Коровицького, суперечити баронові не посмів. Таким чином, все, що Перевесло приносив до редакції, відразу йшло в набір...

Та не минуло й місяця — і одного дня пообіді Тимофій Петрович примчав до барона. Вигляд його був надзвичайно сквильзований.

— Що трапилося? — стурбувався де Шод.

Бортников мовчки дістав з кишені папірець, списаний дрібним почерком.

То була епіграма на нього, барона де Шода! І під тими зухвалими римами, повними нищівного сарказму про баронове меценатство, стояв

недбалий підпис: "Я. Перевесло"...

Розлючений де Шод, навіть не переодягнувшись, рушив пішки, що бувало украї рідко, на бульвар. Та коли дістався готеля, його зустріла тільки заплакана служниця: "А Яків Григорович ще уранці зібрали речі й виїхали..."

"Дивак та й годі!" — перешіптувалися обивателі, дізnavши про черговий вибір Перевесла.

"Дурень!" — радісно хихотіли Стельников з Вельським, стрівши перед розкішним палацом барона де Шода, куди знову після деякої переврви були запрошені на "мистецьку вечірку"...

Довго по тому не було про Якова ніяких вістей. Вже помалу й почали забувати про нього в Житомирі, коли це перед самою війною Перевесло несподівано заявився в редакцію тієї ж "Волині". За два роки, що минули, він помітно схуд. Очі глибоко ховалися під хмурими бровами, щоки запали. Одяг на ньому висів, ніби з чужого плеча.

— Старий, — фамільярно звернувся до Бортникова, котрий дивився на нього, наче на воскреслого. — У мене зараз деяка скрута. Може, щось надрукуеш з мосії писанини?

І, не чекаючи відповіді, поклав на стіл зшиток папірців.

— Н-ні... — ледве вичавив Тимофій Петрович.

Руки його, коли він відсовував од себе принесене Яковом, тремтіли.

— Чому? — здивувався Яків.

— Барон... — почав було Бортников, але не договорив.

Йому забракло повітря при самій лише думці про те, що станеться, якщо хоча б один рядок з підписом "Я.Перевесло" з'явиться на шпальтах газети.

— Свиня! — вилася Яків і, забравши рукопис до кишені штанів, вийшов з кабінету, обізвавши настанок Тимофія Петровича ще раз: — Кабан зачуханий!

За кілька днів на розі Михайлівської та Гоголівської вулиць, неподалік від редакції "Волині", хтось повісив великий аркуш з написаною від руки епіграмою "Свиня в редакторському кріслі"... А Перевесло знову зник. Подейкували, що він подався в якусь експедицію з Василем Григоровичем Кравченком.

— Яке їхало, такого й здибало! — резюмували обивателі, бо Й Кравченка вони так само мали за дивака: ходить по села, щось там записує — пісні якісь, казки, — хіба ж це заняття для солідного чоловіка?..

За наступної появи в Житомирі Перевесло відзначився тим, що став упадати за дружиною свого ж приятеля Товстого. Робив це, до того ж, не криючись. Врешті, не отримавши від неї ніяких шансів на взаємність,

заявився якось під вечір до будинку Товстих і сказав господарю: "Тобі Вероніка вже набридла, мабуть, то віддай її мені!" Товстий, ясна річ, такого зухвальства не потерпів і, хоч завжди симпатизував Перевеслові як поету, вигнав стусанами зухвальця геть. Того ж вечора Яків, по-житомирськи кажучи, "набрався як жаба мулу" і зчинив бйку з відомим уже нам Аркадієм Стельниковим, що мав нещастя потрапити Перевеслові під гарячу руку побіля сінематографа "Рим". Від наступного ранку Яків знову зник з міста, тепер вже — на значно довший час.

Повернувшись тільки після революції, у вісімнадцятому. Поселився у невеликій флігельній кімнатці цегляного будинку на Київській вулиці, неподалік Житнього базару. Жив тихо й самотньо, не проявляючи ніякого інтересу до подій, що клекотали довкола. Здавалося, йому навіть байдуже, яка влада у місті. У всякому разі, його незворушний вигляд, коли прогулювався вулицями, говорив саме про це. Ніхто не знав доладу, що трапилося з Перевеслом, а тому й згадавши висловлювалися найменші мовірніші... Півтора року міщани по кілька разів на день могли бачити його високу і худу постать, що за будь-якої влади і погоди небавом походить вулицями одним і тим же маршрутом: з Київської на Михайлівську, а потім по Великій Бердичівській до бульвару і назад.

Аж раптом на початку цього літа Перевесло знову щез.

III.

— Я вже казав, що ні до якої партії не належав і не належу...

— Справді? — ехидно усміхнувся Горанець, прикипаючи налитими злостивим палахтінням очима до Якова.

Перевесло здригнувся, але свого погляду убік не відвів.

— Гаразд, — продовжував гімназист, ходячи вздовж стіни та час від часу зиркаючи на полоненого. — Ні то яй! Однак це нічого не міняє.

— То навіщо допитуватися? — знизав плечима Перевесло.

— Помовч! — знавіснів Горанець. Ухопив Якова за барки. — Тут запитую я!

Відштовхнувши полоненого в куток, відійшов до дверей. Постоявши мить, знову заходився снувати попід стіною. Бліде світло, що проникало до погрібка через невелику протіку над входом, робило лице гімназиста особливо жорстоким, і Якову здалося, що бачить перед собою примару середньовічного інквізитора. По тому завважався вогонь, стовп, що виростав з його ненаситного жерла. Побачив і себе — прикованим ланцюгом до того стовпа...

IV.

Смерть Хмари збурila повстанців. Кілька днів тільки й було мови про Марусин постріл. Нікто не відав, що сталося насправді. Та всі вірили, що отаманші загрожувала небезпека і вона, захищаючись, мусила вчинити саме так, як вчинила.

Переповідали з подробицями і вбивство ад'ютантом єврейки, але, як не дивно, ніхто не судив вже покійного Хмару за це строго. Врешті, пристали до думки, що воно й непогано, що Соколовська застрелила Хмару: куди ж це годиться, щоб козака перед судом ставити за заподіяння смерті якійсь там жидівці?

— Воно, канешно, ця Рузя була й непогана дівка, — казав, сидячи в гурті, дід Тарас, але, піймавши насторожені погляди, поспішно додавав: — Але ж жидівка! А жиди, самі знаєте...

І всі починали навпередбій згадувати жидів, сходячись на тому, що всі біди від них.

— Подумайте лишень! — не один раз говорив Найдा. — Скільки цих жидів різали, а вони, як ті ящірки: відітнеш її хвоста, а через день-два, дивись, де й новий взявся! В дев'ятсот п'ятому як їх у Житомирі молотили! Цілій місяць били. А їх ще більше розплодилося... Кажись, уторік вже чисто їх винищили, аж знов — ні! І що ти їм не роби, все одно нікуди не діваються!

— Еге ж, — кивав головою дід Тарас на слова Найди. — І в більшовиках, кажуть, одні жиди...

V.

Шатурбако застав отаманшу при невеселих думках. Сиділа на ослінці біля вікна і безбарвними, немов скляними, очима дивилася в сад. Коли начштабу зайшов, зиркнула мимохіт в його бік і знову відвернулася до шиби.

— Чого вам? — спитала по довгій мовчанці, не обертаючись.

Шатурбако бачив профіль змарнілого обличчя, і був певен, що розpac отаманшин — то жорстоке відлуння того пострілу...

Відчув, як близькі йому її гризоти.

“Боже мицій! — подумки змолився Шатурбако. — За що посилаеш цій жінці таку участь, за які гріхи? Чи мало тобі чоловіків, котрі стинають один одному голови? Чи став вже таким ненаситним, що хочеш не тільки сліз жіночих, а й жіночої крові? Не тієї, з якої зачинається нове життя, а пролитої на полі бою?..”

Отаманша все мовчала. Здавалося, вона зовсім забула про присутність начштабу.

Та даремно Шатурбако гадав, що вона нуртується сподіяною власноруч смертю, — отаманшині думки були не про Хмару. Хоча він і був причетний до цього її стану. Власне, не він сам, а ті почування і та жадоба поривань, що заволоділи Марусею того дня перед затуленим вікном. Тоді, прихиливши голову до грудей ад'ютанта, вона раптом відчула запах, який нагадав про Кліма. І потім, аж допоки не було зірвано з вікна покривало, пестячі того, з ким лежала в ліжку, мала його за свого коханого: гадалося (чи, може, так і було?), що на ті хвилини він перенісся якимось дивом з далекого краю, вилинув із забуття і став на заваді зраді, аби його панна Марійка лишилася вірною та чистою перед ним...

Так їй здавалося... Ні, вона була переконана, вона вірила, що саме так усе їй було. І тому не почувала за собою ніякої вини.

VI.

— Я розумію, що зараз, можливо, не час про це говорити, але обставини, на жаль, складаються так, що коли загаятись, то з дня на день може статися непоправне. Найбільше мене турбувє те, що всі ми, як мені здається, просто не знаємо, що маємо діяти.

Соколовська нарешті повернула обличчя до начштабу. Якусь мить стояла, дивлячись на нього безбарвними очима. Але помалу лицє її ожидало, на блідих щоках означилося двійко ямочок.

— Я вже кілька днів, ще від тієї нашої розмови в лісі, — пам'ятаєте? — чекаю її продовження. — Заговорила, підходячи до столу. — Прошу, сідайте...

Шатурбако присів скраю лави, отаманша кинула на начштабу допитливий погляд та, якось дивнувато усміхнувшись, спитала:

— Токажете, що ми не знаємо, заради чого воюємо?

— Авеж...

На Марусиному обличчі майнув докір.

— Оце так! — мовила, переборюючи в собі наплив лихої іронії. — Нізащо не повірю, що ви, стільки часу пробувши у нас, досі не збагнули моїх цілей. Чи не жартуєте бува?

— Не жартую. І хочу, аби розмова у нас вийшла серйозна.

Соколовська умить перемінилася, посмішка зійшла з її вуст.

— Що ж, і я хочу...

— Мабуть, ви здогадуєтесь про те, що більше всього непокоїть мене? — промовив Шатурбако, позираючи з-під вузеньких і прямих брів. Очі його випромінювали холоднувате сяйво.

Нахмурений вигляд начштабу стривожив отаманшу. Невиразне передчуття чогось недоброго тупою мілістю стисло груди.

— Я вже казав про дисципліну, — сухувато провадив Шатурбако далі.
— Та вважаю за необхідне ще раз наголосити на тому, що дисципліні у нас немає ніякої. Куди годиться, скажімо, що й дня не проходить без того, щоб козаки не побилися між собою. Ледве до стрілянини не доходить, а сотники на все це дивляться, як на безневинні забавки. І що це за військо, яке ганяється по селі за гусями та курми?

— Он як? — звела на перенісці брови Маруся. — І таке трапляється?

Шатурбако скрущно похитав головою.

— Хіба ж вам невідомо?

— Ні! — спаленіла отаманша. — Нічого такого не знаю! Ніхто мені про це не казав!

— Ну, то я вам зараз і кажу. Сподіваюсь, ви мені вірите?

— Які можуть бути сумніви?..

— Так от, не далі, як годину тому, приходила до мене одна баба. Двоє наших учора під вечір зловили у неї на подвір'ї курку, а коли баба стала протестувати, то погрожували хату спалити.

— Хто ці негідники? Ви дізналися?

— Фещенко і Гайвір.

— То зачиніть їх у холодну!

Начштабу криво всміхнувся.

— Посадили. Так баба знову прибігла і стала просити, аби їх випустили. Бойтесь, щоб не помстилися вони їй потім.

— Виходить на те, що селяни бояться нас?

— Виходить, що так. Особливо після Хмариного злодійства...

Отаманшу пересіпнуло на загадці про ад'ютанта. Шатурбако, завваживши це, запнувся.

Запала незручна для обох мовчанка.

— Гаразд, — першою порушила її Маруся. — Поговоримо краще про те, що маємо діяти...

— Передовсім треба нарешті визначитися: з ким ми?

— Тобто?

— Поясню. Донедавна ми вважали своїми спільниками петлюрівців. Однак зараз Петлюра далеко і ще невідомо, чи повернеться. В Києві, Коростені, Житомирі та Фастові тепер більшовики, з півдня наступають білі, в Проскурові хазяйнують поляки. Ми опинилися в облозі...

— Для чого все це розказуєте? — занервувала отаманша. — Я й сама знаю...

— Звісно, нічого нового ви не почули. Я тільки ще раз обрисував ситуацію.

— Хочете сказати, вона для нас безнадійна? — голос Марусин здриг-

нувся.

— Не зовсім, але...

— І що ж ви пропонуєте?

Шатурбако уважно глянув на отаманшу, видимо вагаючись.

— Я можу порадити тільки одне... Але знаю, що ви на це не пристанете. Соколовська спохмурніла.

— Коли маєте на увазі угоду з більшовиками чи білими, то про це не може бути й мови!

— Ні... Думаю, що треба розпустити людей...

Отаманша застигла, не вірячи почутому.

— Що ви таке кажете? — в голосі її дрижала розгубленість. — Що це ви таке пропонуєте? Може, зневірилися у нашій справі?

Лице її було бліде і нажахане.

— Я вже давно не вірю ні Петлюрі, ні комісарам, ні білим, — спокійно відповів Шатурбако. — Не думаю, що хтось із них може дати нашій виганьбленій вітчизні те, чого в ісії ніколи не було, — волю. Надто багато пролито крові, а в історії людства жорстокість і братобійство ніколи не вели до добра. Все, за що ми нині боремось, насправді є лише гаслом, пустопорожніми словами. Любов і ненависть, добро і зло нізащо не зможуть ужитися, тим паче ніколи не спроможуться в лютому противоречтві між собою перемінити світ. Це — дві рівні сили. Настількі рівні, що жодній з них не взяти гору над іншою...

Отаманша уважно дослухалася до кожного Шатурбаччного слова. Намагалася збегнути причину його раптового відступництва.

— Мабуть, ви втомилися, — сказала, як тільки Шатурбако замовк.

Мовлено це було більше для власного заспокоєння, бо заперечити начштабу її не було чим.

Несподівано для самої себе стала виповідати йому те, чого нікому не наважувалася ще казати:

— Що ж тоді взяти з мене, слабкої жінки? Думаєте, не відчуваю, що війна — це не моя справа? Гляньте на мене! На кого я стала схожа? Хіба хто скаже, що недавно я ще була шляхетною панночкою, котра зачитувалася Стендалем та Мопассаном і мріяла про велике кохання?..

Вона була готова виплеснути свої давні і сьогоденні біди — ті, які довіряла хіба що холодній подушці самотньої ночі. Рішуча і розсудлива отаманша, котра в сідлі тримається краще багатьох чоловіків, — і раптом... Чи хто колись бодай здогадувався, що вона така ж беззахисна і боязлива, як і кожна жінка, що їй лячно в одинокій постілі?..

— Не по своїй волі стала до отаманства... Ви ж також схиляли мене до цього, коли вбили брата. То навіщо ж радите мені тепер зрадити ідеї?

Шатурбако озвався не відразу. Замислився, дошукуючи переконливих слів. Отаманша, походжаючи навколо стола, раз-по-раз кидала на нього приховані погляди, та в них, однак, не було злостивості. Лише — німий докір.

— Це не зрада, — мовив начштабу спрковла. — Продовжувати цю безглазду гру в революцію ми просто не маємо права! Ми тільки губимо людей, бо від нас нічого вже не залежить. Ми не в змозі щось змінити...

— Ну, знаєте! — вигукнула Соколовська. — Це вже занадто! Я хочу дати селянам свободу, це для мене найсвятіше!

— Ви обманюєте себе, — тихо заперечив Шатурбако. — Вами керують емоції, а не глазд. Насильство...

— Досить! — обірвала його отаманша, відчуваючи, що в душі її постає і міцнішає неприязнь.

Шатурбако різко встав. Щоки його налилися гарячою барвою, кутики рота тримали. Хотів ще щось сказати, та тільки безнадійно махнув рукою й пішов до дверей.

— Прощайте! — сказав настанок і вийшов, полішивши Соколовську в розгубленості й тремкому відчутті неясної тривоги...

VII.

Перевесло ніяк не міг збегнути, чого від нього хочуть. Стрічаючись з холодними зблисками Горанцевих очей, натикався на незагненну, навіть загадкову порожнечу їх виразу.

Допит тривав уже кілька годин, і все частіше зринало з уст гімназиста неприємне слово — “лазутчик”. Спершу він заявив, що йому достеменно відомо про те, що Перевесло підсланий білими. Яків відреагував такою відвертою насмішкою, що Горанець на якусь мить навіть зніяковів. А по тому, ставши коло дверей, дивно, мало не благально, глянув на полоненого і невпевнено, мало не благально, спітав:

— А може, ти більшовицький вивідувач?

І вийшло це в нього так недолugo, що Яків мимоволі знову усміхнувся. На Горанцевому обличчі витъянилась досада.

— Звісно, тебе підслали червоні!..

— Ніхто мене не підсилив...

Але Горанець і не слухав навіть.

— Все сходитьсь! — задоволено потирав руки. — Все свідчить про те, що ти більшовик...

— Що саме?..

Гімназист люто зиркнув спідлоба. Перевесло зіщулився, увібрал голову в плечі, готовуючись до найгіршого. Й недаремно: гімназист раптом

накинувся на нього, наче зголоднілій хижак на беззахисну жертву, уда-
рив Якова в обличчя, а затим, зваливши на землю, заходився знавісніло
тусати лежачого чобітьми.

VIII.

Із сходу насувалася важка чорна хмара, женучи поперед себе сполохану отару фіолетових і коричнюватих хмарок. Настигала їх порізно і поглинала. Й щораз, як якась з утікачок щезала безслідно в ненаситній пащі велетенської почварі, доокіл ставав блідішим...

У Марусі, що сиділа на ганку й спостерігала за зловіщим насуванням із сходу, нараз зродилася думка, що та чорна хмара — і не хмара зовсім, а знамення розбурханої, все поглинаючої революції, а ті хмаринки — то люди.

— Я також, як та хмарка! — вигукнула упівголоса.

— Що кажете? — озвався з-за спини дід Тарас.

Він стояв на порозі, спершись на гвинтівку, і вицвілими од літ очима також дивився на небо.

— Та нічого, — відповіла отаманша, не обертаючись. — Дош, кажу, буде.

— А так-так! — закивав головою старий. — Ще й який буде!.. Още вже Ілля на гульбу не забариться... Ото, помню, ще в малолітстві, як тільки-но зачне на грозу збиратися, то наші мама поставлять нас біля образів і велять молитися. А самі викидали кощобу надвір, аби, значить, грім хату не спалив. То-то боялись наші мама грози, ще більше, ніж наших батька. А ті же, бувало, як прийдуть п'яні, то ще й поріг не переступлять, а вже зачинають маму бити. Бувало, мало не до смерті човпуть. Але нічого, мама наші живучі були. І що дивно: тато наші тож грози боялись, та ще й дужче мами, бо як тільки гроза починалась, то на піч ховалися...

— А ви, діду, не бойтесь? — усміхнулася Маруся. Сумирний вигляд старого діяв на неї успокійливо, на душі вже було не так тривожно.

— Як був молодий, то боявся. А якже! А тепера чого мені вже страхатися? Всеодно на той світ пора.

— Хіба не хочеться жити?

Дід Тарас на якусь хвилю замислився.

— Коли по правді, — сякнувся, — то вже не хочеться.

— Ой, чи так? — недовірливо скосила очі отаманша. — А мені здається, що якби прожила я двісті літ, однак помирати не хотілося б.

— Е, доживете до моого віку та ще, не доведи господь, набідуєтесь з моею, то тоді вже нічого кращого і не знатимете, окрім як умерти, — зітхнув старий.

— Та ні ж бо! — запально заперечила Маруся. — Нізащо не повірю цьому! Адже життя таке прекрасне, хай би що у ньому траплялося...

Але не договорила — дідові очі жваво переметнулися на дорогу.

— О, Горанець!

Отаманша підхопилася.

— Що трапилося? — стурбувалася, забачивши гімназиста, котрий поспішав до них.

Горанець прискорив ходу, а перед самим ганком навіть на біг перешов.

— Пані отаманшо, маю термінове повідомлення!

— Слухаю...

Горанець вказав очима на діда, даючи зрозуміти, що при ньому говорити не хоче.

— А йдіть-но десь погуляйте, — звеліла Соколовська старому, і коли той поплентався за ріг школи, скинула на Горанця зацікавлений погляд:

— Говори!

Не приховуючи вдоволення, гімназист жваво промовив:

— Оце щойно закінчив допит того чоловіка, що був схоплений Колісниченковими стежками.

— І що ж?

— Він довго нічого не хотів сказати, але я так повів справу, що діватися йому не було куди...

Хвалькуватість Горанця отаманші не сподобалася.

— Чи не можна стисліше? — зажадала. — Мені байдуже, як ти його допитував! Говори діло.

Гімназист ображено підкопилів губи: йому ж бо так кортіло похизуватися своїм умінням "вибивати" зізнання. Мав надію, що отаманша оцінить його здібності. Адже все він робить єдино заради того, аби вивищитися в її очах... І хоч він вже звикся з Марусиною холодністю до нього чи, може, саме життя, в якому тільки й було, що бої та перепочинки між ними, спустошило душу і не залишило в ній нічого, крім тривоги за своє існування, та інколи все ж зринало притлумлене прагнення і бажалося бодай крихти отаманшиної взаємності.

— Ну? Говори ж!

— Все свідчить про те, що затриманий підісланий червоними...

Маруся внутрішньо здригнулася.

"Якщо це так, — подумала, — то Шатурбако мав рацію! Отже, треба бути готовими до наступу більшовиків.."

— Які є докази?

Горанець передбачав, що отаманша цікавитиметься деталями, і тому

прихопив із собою кілька більшовицьких прокламацій, здертих ним же зі стін будинків під час останніх відвідин Житомира. Тепер він мовччи подав ті папірці отаманші.

— І це все?

Гімназист здивувався: був певен, що цього досить, аби зробити належний висновок.

Втрачаючи впевненість, нараз згадав про полотняну торбинку, що її відбрали в Переяслава розвідники Колісничена. Вранці робив у ній ревізію, але нічого, вартого уваги, не виявив: шматок сала, зо три цибулини та якась книжечка з віршиками. Ще не знаючи, як повернути справу далі, поспіхом промовив:

— Ще приньому була торбинка.

— А в ній що?

— Та так, нічого особливого, — зам'явся в розгубленості.

— Ти, Романе, щось приховуєш! — по-своєму розтлумачила Горанцеву невпевненість Маруся.

— Так уже сталося... Так вже сталося... — забідкався гімназист, гарячкою придумуючи новий "доказ".

— Що сталося?

— Були там ще більшовицькі газетки...

— І куди ж вони поділися?

— А дідько його знає! Залишив на столі, а коли прийшов з допиту, їх вже не було. Мабуть, хлопці на самокрутки порвали...

— От тобі й маєш! — з досадою зітхнула отаманша.

Гімназист, розохотившись, додав:

— Правда, книжка залишилася.

— Книжка? — звела брови Соколовська. — Політична?

— Та ні, — всміхнувся гімназист. — Якісь віршики.

— Овва! — здивувалася Маруся. — То більшовики ще й поезію люблять! Хто б міг подумати! — голос її бринів іронією. — Ти б приніс мені ту книжку. Кортить глянути, якого це поета так шанують червоні, що навіть у розвідку з собою його книжки беруть...

Розділ четвертий

I.

Соколовська була в розpacі: несподівано зник Шатурбако. Востаннє його бачили повстанці із сотні Прокопа Олійника — пополудні він проїхав

верхи на схід від Ставецької Слободи у напрямку Жидівців й за півверсти од села завернув до лісу. Це все, що було відомо.

Перше, що хотілося вдіяти Марусі, — послати навзгодін козаків, щоб схопили зрадника, а потім покарати його для науки іншим. Однак, розмірковувала, це може посіяти хитання серед повстанців: "Якщо вже командири розбігаються, то справи, мабуть, зовсім кепські!" Ретельно все обдумавши, вирішила сказати сотникам, що начштабу відбув з важливою таємною місією до Жмеринки.

Розпачливі роздуми не полишили, однак, отаманшу. Аби якось притлумити їх, розгорнула на столі мапу.

Нараз погляд її вихопив маленький кружечок і надпис поруч з ним: "Жідовци". Згадала Шатурбако, його настирливи запитання: "То проти кого ж тепер маємо воювати?"

— А й справді! — жбурнула олівця на стіл.

"Хіба ж зараз скажеш однозначно? — захвилювалася. — Ще кілька місяців тому ніяких сумнівів не могло й виникнути: хто з Директорією — той за Україну, а хто проти — значить, ворог... А тепер усе переплуталося! Петлюра, подумати навіть лячно, у спілці з поляками! Чи ж чувано? Укласти угоду з одвічними ворогами України! Це ж наруга над пам'яттю славних предків, котрі клали голови в кровавих битвах з ненависною шляхтою... Григор'єв з Тютюнником воювали у червоних, а тепер вже Тютюнник знову у Петлюри генералом. Григор'єва ж Махно розстріляв, а сам, кажуть, до більшовиків подався... І отак всі українські сили розбрелися..."

Знову, немов хто зумисне скерував її погляд, Маруся глянула на вже знайомий кружечок.

В Жидівцях тепер денікінці. Олійникові хлопці, що ходили у розвідку, повідомляли, що їх там не більше двох сотень та ще мають три гармати й кілька "максимів". Схоже, остерігаються нападу червоних, бо основні сили розташували на захід від села, а гармати повернено у бік Житомира. Отже, певні, що з півночі небезпеки для них немає.

— Е, панове! — холодним підступом зблиснули очі отаманші. — Дарма так думаєте!

Щоки її спалахнули гнівом. Схопивши олівець, схилилася над мапою, викреслюючи стрілки на захід і на південь од Ставецької Слободи.

II.

Соколовська виклала сотникам свій план і обвела присутніх уважним поглядом, намагаючись вгадати, яке він спровітив на них враження.

Олійник сидів, поскубуючи рудого вуса, сухе обвітрене обличчя його

було спокійне і зосереджене. Колісниченко незмігно дивився у вікно. Шаповал ледь помітно посміхався, — втім, коли це було, щоб він не посміхався, якщо мова заходила про виступ? Воювати Шаповал любив... Курінний, навпаки, помітно нервував. Це також не було дивним з огляду на його нерішучу вдачу: сім разів подумає спершу, як щось казати чи робити. Ковальчук, Окраєць і Пилипенко сиділи, поопускавши голови, і Маруся не могла визначити, як вони поставилися до її викладу.

— То як, товариство, чи годиться мій план? — спитала, обвівши всіх поглядом ще раз.

— Чудовий! — схопився Шаповал. — Як гепнемо одразу і більших, і більшовиків!..

— Гепнемо! — перекривив його Курінний. — Дивись, щоб часом не гепнули нас...

Засторога ця отаманші не припала до душі. Знаючи характер сотника, можна було б і не звертати на це увагу, та непокоїло, що не поспішають висловлюватися Колісниченко з Олійником. Розуміла й сама, що задум атакувати водночас Фастів і Жидівці небезпечний, навіть авантюрний, бо у випадку невдачі зберегти військо буде важко. Однак це не лякало... Після подій останніх днів, надто — після зради Шатурбако, хотілося зухвалої боротьби: почувала себе в стані людини, яка тікає від зграї голодних хижаків і раптом бачить попереду прірву...

Врешті вайлувато підвівся Колісниченко. Зиркнувши краєм ока на Олійника, тихо промовив:

— Задумане отаманшою діло дуже ризиковане...

Марусі скололо в грудях. Разом з тим, Колісниченкові слова викликали в ній упертість. Зрозумівши, що більшість сотників будуть перечити, вирішила будь-що настояти на своєму, беззастережно відкидаючи що-найменші сумніви.

Сотник, здавалося, відчув її рішучість.

— Однак, отаманші видніше! — закінчив несподівано.

— А так! — вступив до розмови Олійник. — Я також так думаю!

Маруся вдячно глянула на обох.

— Що ж, будемо вважати, що все вирішено! Не будемо більше гаяти часу, його у нас не так вже й багато. Виступаємо на світанку...

III.

Маруся повела сотні Шапovalа, Ковальчука і Пилипенка на Фастів, а Колісниченко, Олійник та Курінний виступили в напрямку Жидівців. У Ставецькій Слободі залишилися сотня Окрайця та Горанець із дідом Тарасом. Гімназист повинен був підтримувати зв'язок між сотнями, а в

разі потреби відійти з козаками Окрайця на північ, до Горбулева, і там чекати на подальші вказівки.

Щойно стих за селом гамір, що його зчинили, виступаючи, повстанці, як Горанець лініво позіхнув і, недбало кинувши старому: "Піду передрімаю, а ти, коли що, розбудиши!" — поплентався до школи.

Та тільки склепив повіки, як з'явився дід.

— Чого тобі? — невдоволено буркнув гімназист, потягуючись.

— Там отаманша...

— Як? — схопився Горанець. — Сама отаманша?

— Ні-ні! — замахав руками дід. — Вона прислала козака...

— Ти, бачу, вже зовсім здитинів! Вже й доповісти нормальну не можеш.

І, відштовхнувши діда, пішов на вулицю.

Біля ганку стояв Решетило з Ковалъчукової сотні.

— Що там ще сталося? — спитав Горанець стурбовано.

Решетило шморгнув носом і простуженим голосом відповів:

— Отаманша веліла передати Колісниченкові, щоб вони у Жидівцях не церемонилися. Білих у полон не брати, а якщо не вдасться взяти село з першого разу, хай відходять до Вчорайшого. Отаманша впевнена, що з Фастовом мороки не буде, і десь опівдні вона поверне свої сотні, щоб спільно вибити білих.

— Ясно!

Решетило скочив на коня, пришпорив гнідого і зник за хатами.

Горанець хотів покликати діда, щоб послати його за зв'язковим, але старий вже стояв за спиною.

— То сходити за Явором?

— Давай! І чимшивидш!

Дід Тарас, накульгуючи, пошкандибав вуличкою.

— Гей! — гукнув услід йому Горанець. — Чого плентаєшся, ніби в штани наклав? Ось стрельну тобі в зад, то відразу ж бігати навчишся!

І, побачивши, як старий задріботів стежкою попід тинами, смішно перевалюючись, усміхнувся пихато й сів на ганку дожидатись Явora.

IV.

Отаманша не помилилася в своїх розрахунках. Налетівши зненацька на загін червоних, що охороняв залізничну станцію, повстанці за кілька хвилин розгромили його і увірвалися до містечка. Більшовики безладно відступали, зрідка відстрілюючись. За годину Фастів був в руках повстанців, і червоне знамено, яке полоскотіло над непоказним будиночком в центрі Фастова, було здерте й затоптане кінськими копитами в грязюку.

Повстанці розбрелися по обійтнях шукати більшовиків і поповнювати провіант, а Маруся з Ковальчуком та кількома його людьми зайшли до будинку.

Тут було тихо і прохолодно.

Обійшли всі кімнати, зазираючи в закутки, але ні на кого не натрапили. Напад соколовців був несподіваний для комісарів, і вони навіть не встигли знищити папери — лежали собі на столах, стільцях, підвіконнях.

В кімнаті, до якої зайшли наприкінць, стояв масивний металевий сейф.

— Мабуть, це саме те, що нам потрібно! — вигукнула отаманша. — Ану, вистріліть у замок.

Ковальчук розщібнув кобуру, вийняв наган і прицілився, як раптом за спинами почувся шум.

— Ні з місця! — пролунав рішучий дівочий голос.

— Що за жарти? — Соколовська хотіла обернутися, та одразу ж grim-nuv постріл.

— Не рухатись!

Ковальчук відскочив убік і, крутнувшись дзигою, вистрілив.

Озирнувшись, Маруся побачила на підлозі біля порога дівчину в сірій шинелі. Лежала навзнак, скопившись за плече, з-під долоні її сочилася кров.

— Більшовичка! — зневажливо кинула отаманша.

Дівчина застогнала й розплюшила каламутні очі.

— Жива ще! — процідив крізь зуби Ковальчук.

На перекошеному від болю обличчі більшовички спалахнула ненависть.

— Що будемо робити з нею? — спитав сотник. — Може, заберемо з собою, а потім розстрілямо привселюдно?

Соколовська заперечливо хитнула головою і ще раз глянула на дівчину.

— Віддай її своїм хлоццям! — в отаманшиних очах сколихнулися лихі тіні. — Хай побавляться...

Повстанці загомоніли і, підхопивши поранену, поволочили за двері.

Ковальчук з отаманшею підійшли до сейфу.

— Та він не замкнений! — вигукнув сотник. — Овва, нічого нема! — розчаровано додав, зазирнувши всередину. — Встигли, гади, вимести...

Отаманша промовчала й пішла до дверей. На ганку спинилася, задумавшись про щось, як раптом за будинками неподалік розірвався снаряд.

— Що це? — зиркнула з тривогою на Ковальчука.

Сотник увібрал голову в плечі і спромігся тільки на непевний жест

рукою.

В повітрі знову, але тепер вже більше, завис жахаючий свист, і новий вибух струсонув землю. Наступної миті вони завважили вершника, який мчав звідти, де щойно розірвався снаряд.

— Батуренко! — пізнав його Ковальчук.

— Бронепоїзд! — заволав той. — А на київському тракті — кіннота!

Отаманша скочила на коня.

— Відходимо! — і помчала у напрямі залізничної станції.

Батуренко і Ковальчук на мить загаялися й це коштувало їм життя: коли Соколовська, почувши позаду ще один вибух, озирнулася, то побачила на місці ганку тільки глибоку вирву...

V.

Не вступаючи в бій з червоними, повстанці залишили Фастів і погнали коней до лісу. Коли у містечко увірвалася кіннота червоних, там ще, однак, залишалося з півсотні соколовців, яким шлях до відступу перегородив бронепоїзд... Отаманша не могла бачити, як їх розстрілювали з гармат, як стинали їм шаблями голови будьонівці, не знала, що жодному з них не вдалось врятуватися.

Зібравши під щільними кронами древнього лісу залишки загону, повела повстанців у Ставецьку Слободу.

Козаки їхали, переповідаючи один одному, хто що бачив, хто що робив у Фастові, почасти жалкуючи про залишені "трехеї" й лаючи більшовиків, що не дали досхочу нараюватися в містечку.

— От гади! — викрикував котрийсь. — Я ж саме завалив її під клуню, а тут стрілянина почалася! Мусив кинути й бігти...

Довкруж засміялися. Маруся згадала більшовичку, і якесь незрозуміле почуття зсудомило серце. Ні, то не була жалість. Вона давно вже позбулася подібних сентиментальностей. Іноді тільки самої себе було жаль, своєї молодості, що відходить так безглуздо і дико, без кохання, без тих незрівнянних утіх, що дарує воно, без тієї насолоди і всесильного безсилия, перед яким потьмарюється весь світ і всі земні радощі втрачають свою принаду... За один лише примарний вогник кохання вона кинулася б, не вагаючись, навіть у безодню, без найменшого сумніву полишила б усе в цьому жорстокому і безнадійному світі, — полишила б тільки заради того, аби хоча б на мить відчути нестримний політ душі...

“А чи тобі, фанатичко, звідати таке? — бридливо закусила вуста, згадавши окривавлене тіло більшовички на руках козаків. — Ти ж тільки сліпа сповідувачка ідей...”

Попереду забовваніла Слобода і думки отаманшині обірвалися...

Розділ п'ятий

I.

Щойно під'їхала до штабу, як навстріч вибіг схвильований Горанець. "Невже в Жидівцях справи кепські?" — майнула тривожна думка.

— Які звістки? — нетерпляче спітала, зістрибуючи на землю.

Приймаючи з її рук повідок, Горанець доповів:

— Все гаразд! Наши в селі, білі тікають...

Та з лиця його стурбованість не сходила.

— То чому ж ти такий невеселий?

Гімназист потупився.

— Дід Тарас помирає...

Старий відходив повільно, життя в ньому згасало, немов мерехтливий вогник у далекому степу. Лежав, маленький і худий, в колишньому "кабінеті" Шатурбако, з заплющеними очима і непорушним лицем. Тільки груди ледь помітно здіймалися і опускалися.

— Що ж, — мовила отаманша, зітхаючи. — Прийшла вже, мабуть, пора...

Нараз їй стисло в горлі. Подивувалася: чому б це? Хіба вперше бачить смерть? Але... Але в бою про неї думати нема коли. А це мирне і тихе згасання болюче обпекло душу...

Ще раз глянувши на старого, отаманша вийшла.

— Як помре, не забудь стулити йому повіки і скласти руки, — вже з коридору сказала Горанцю.

II.

У своїх "покоях" Маруся, тільки-но зайшовши, завважила на підвіконні невеличку сіру книжечку. Взяла її до рук і пополотніла...

— Цього не може бути! — прошепотіла, торкаючись тремтячими пальцями обкладинки.

Не могла повірити своїм очам: на ній було тільки три слова, але такі рідині, такі жадані - "Клим Ганеба. Поезії".

Відкрила, не тямлячи радості, навздогад, прочитала схвильовано:

*Моя панно злотокоса,
де тебе шукатъ?
Хто мені про те зголосить,
як дорогу напитать? —*

шепотіла сухими, ніби жовтий осінній листок, губами.

*Відлітають дні — й тривоги
Павутинно так дрижать...
Дві загублені дороги,
Може, поруч десь біжати.*

*Тільки хто ж про те зголосить,
Хто в одну з'єднає їх?..
Моя панно злотокоса,
Ти одна в думках моїх!*

У бурхливому сум'ятті перегорнула ще сторінку, вуста знову зашепотіли — але тепер вже те, давнє: “Весняна панна сонцем п'яна...”

Все читала й читала, не вірячи, що це не сон...

III.

Вже другий день ніхто не навідувався до Перевесла. Тільки сьогодні вранці якийсь кульгавий дідок приніс жбан води та кілька варених картоплин. Яків спробував заговорити з ним, але старий, лякливо роззирнувшись, прикладав пальця до рота і тихо сказав:

— Не можна мені з вами балакати, бо як почне пан Горанець...

Виходячи, знову роззирнувся й мовив благально:

— Тільки ж не кажіть, що я приносив юсти, бо наказували вам нічого не давати...

Хоч який був Яків голодний, однаке з її усього три картоплини, запивши їх водою. Утім, цей простенький харч здався тепер найсмачнішим з усього, що куштував коли-небудь раніше. Навіть відчув себе хоч і не зовсім, але щасливим. Звикнувши до неволі, не мав вже навіть у душі нарікань на своє безсталання. Коли ж гімназист залишив його у спокої, Перевеслу навіть почало трохи подобатися тут: тихо, спокійно і ніхто не заважає думати. Коли б ще десь дістати папір та олівець, то й зовсім було б стерпно...

Лише інколи, ненароком доторкнувшись темної плями під оком, згадував Горанцеву жорстокість і тута стискала серце, а відчуття безсилості бодай щось змінити шрамувало душу...

Раптом почувся скрігіт засува. Яків жахнувся: “Що, як знову той мерзотник?...” — і став нишпорити очима довкіл, хоч і зізнав, що нічого в погребі не знайти. Та ураз згадав, що під ним стільчик, і міцно ухопив його за ніжку.

Але за мить пальці ослабли: у дверях постала русокоса дівчина.

“Отаманша!” — здогадався.

Побачив, що вона дуже схвильована. Стояла, дивилася уважно й мовчала.

Нарешті зробила крок уперед, і тут Яків побачив в її руках знайому сиру книжечку.

— Це ваша? — спитала Соколовська, нервуючи.

Перевесло кивнув головою.

— А як вона до вас потрапила?

Яків здивувався цьому запитанню, проте відповів, не гаючись:

— Мені її подарував автор. Ми з ним приятелюємо...

— З Климом? — зиркнула отаманша недовірливо. — З Ганебою?

— Так. А що ж у цьому дивного?

Соколовська ще помітніше занервувала.

— А де він зараз? Що з ним?

Підійшла впритул, і гаряче дихання обпекло Якову лице.

— У Житомирі...

— В Житомирі? — зойкнула. — Давно ви його бачили?

— Місяців зо два тому.

На обличчі отаманші враз відбилася гама найрізноманітніших почуттів — і глибока задума, і бурхлива радість, і нестримна рішучість, і холодний жах.

— Ви верхи їздите? — спитала несподівано.

— Доводилося...

— Гаразд! — рішуче сказала Соколовська і вибігла з погреба.

Не минуло й кількох хвилин, — Перевесло навіть не встиг зволодати з розгардіяшем у думках, — як вона знову постала перед ним.

— Ходіть за мною! — скомандувала, і в добрих на цю мить очах блімнув чудний вираз, що нагадав Якову щось дуже знайоме, але що саме — він не збагнув.

— Чого ж ви? — дорікнула, бачачи його нерішучість.

Яків продовжував стояти, мов зачарований.

Отаманша посміхнулася, і це вийшло у неї навпрочуд мило. Здалося, що ця усмішка ніби висвітлила її обличчя зсередини. І нараз Перевеслові згадалося, де він вже бачив той чудний погляд!

Але повірити своєму враженню було страшно: невже ця жінка може мати щось схоже, навіть і дуже віддалене, з вічно загадковою Джокондою?..

Отаманша занервувала:

— Чого ж ви стоїте? Треба хутчіше їхати!

Лице її виказувало тривогу.

Однак, попри все, не просто було Перевеслові позбутися сум'яття, посіяного власним же відкриттям, хоч лице отаманшине вже жодною рисочкою не нагадувало Джокондиного.

— Ідемо! — владно зажадала Соколовська, і не скоритися їй Яків не міг.

IV.

Довго гнали коней полем, аж поки не постав попереду темним живоплотом ліс. Тільки тепер отаманша притримала свого гнідого, зачекала, коли Перевесло порівняється з нею.

Деякий час їхали мовчки. Соколовська про щось глибоко задумалася, а Яків не наважувався першим почати розмову.

Так здолали ще чималу путь. Підлісок скінчився, почався величний сосновий бір.

— Світ невблаганно жорстокий! — раптом мовила отаманша, блукаючи поглядом поміж могутніх крон. — Інколи мені здається, що ми прийшли до нього випадково і так само випадково з нього підемо, нічого не ддавши і не віднявши...

Яків глянув на неї з цікавістю: думки ці були дуже співзвучні з його власними. Але в голосі отаманші було стільки безнадії і невимовного розчарування, що його раптом огорнув жаль. Хотілося чимось розрадити супутницю, і він заперечив стиха:

— Та що ви! Прийде час, коли ви, озирнувшись на прожите і згадавши минулі радощі й нещаств, відчуєте умиротвореність або навіть печаль за тим, що відійшло. Зрозумієте тоді, що ніщо у цей світ не приходить просто так — ні людина, хоч би й судилося їй тільки проскніти в ньому, ні бодай хистка травинка...

— Це все балашки! Ніщо інше, як намагання самозаспокоїтись, спроба переконати себе, що ти чогось вартий на цій землі.

— І все-таки світ не такий жорстокий, як ви думаете...

— Не жорстокий? — повернула до Перевесла вранц зблідле обличчя.

— А чому ж він так жорстоко обходиться зі мною, з вами, з тисячами інших? Чому я, жінка, замість того, щоб народжувати, змушенана вбивати?

— Що вдіш? — Яків все-таки намагався хоч чимось заспокоїти її. — Час такий... Якщо згадати історію, то не так уже й рідко жінки були змушені брати до рук зброю. Візьмемо хоча б Жанну Д'Арк...

“Боже! Що за порівняння? Джоконда, Жанна Д'Арк?..” — нараз сам собі здивувався й замовк.

V.

Чим ближче був шлях до Житомира, тим нещадніше отаманша батіжила коня. Думками була вже там, у місті, біля свого коханого. Яків безнадійно відстав, але Маруся, захоплена передчуттям близької зустрічі з Климом, гнала коня, не оглядаючись, забувши навіть, що без Перевесла й не знайти ні вулиці, ні будинку, де мешкає милив...

Вже заряхтіла в призахідних променях сонця покручені бинда річки в долині і постав на високому березі силует околиці, а над ним — позолочені бані церкви.

Житомир! Серце Марусине затенькало в грудях, тіло наповнилося жагою злету. Здалося, що зможе тепер, зринувши з високої кручі, перелинути через Тетерів, ніби на крилах. І, сповнена тим поривом, припустила коня ще швидше...

Раптом збоку гримнув постріл. Кінь спіткнувся, і Маруся відчула, що летить у безодню...

А коли, досягши дна її, розтулила повіки, побачила над собою каламутне небо. Спробувала поворухнутися, як раптом в очах з'явилася п'яна піка.

— Жива... Ти диви! Баба, а так гарцює! А я думав, що мужик...

— Ану, подивись, чи золота на ній нема, — озвався десь поруч ще один голос.

Маруся все чула, але нічого вже не розуміла. Відчула чорну порожнечу, що вбирала в себе і думки, і прагнення, і силу. Десь там, у невеличкому згусткові на краю всесвіту, загасаюча зірка ще посылала до її потрошеної свідомості пульсуючі спалахи світла, що вже ніколи не здолають тих мільйонів космічних верст, які відділяють життя від життя.

VI.

Двоє з червоними стрічками на кашкетах вийшли з верболозів.

— Може, прикінчти її? — спітав один.

— Навіщо? — сказав другий. — Як я знімав з неї чоботи, вона вже й не дихала.

Гигікнули та й пішли через поле до бердичівського мосту.

Житомир. Карвинівка
1989 р.

Літературно-художнє видання
Врублевський Василь Марцельович

ЗАМАХ НА ГЕНСЕКА

Повісті

Житомир, КВО "Газета "Житомирський вісник", 1992

Редактор В. П. Нечипоренко

Художній редактор Г. Т. Мушкаев

Технічний редактор В. М. Головецький

Художник В. М. Вербицький

Комп'ютерний набір О. В. Кузьменко

Комп'ютерна верстка О. М. Запольська

Коректор Н. К. Радкевич

Здано на виробництво 12. 10. 91. Підписано до друку 24. 12. 91. Формат 60 x 84 1/16.
Папір офсетний N 2. Гарнітура таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11 (+ 0,25 обкл.).
Тираж 10 000. Вид. N 27. Зам. . Шіна готовірна.

Комерційно-видавниче об'єднання "Газета "Житомирський вісник", 262001, м. Житомир, пл. Рад, 1/25.

Житомирська обласна друкарня, 262001, м. Житомир, вул. Комсомольська, 19.
Віддруковано з оригінал-макетів, виготовлених на редакційному видавничому комплексі
Херох Ventura Publisher КВО "Газета "Житомирський вісник".

**84 УК 7
В 83**

ISBN 5 - 86868 - 106 - 1

Що за безглаздість? Кому потрібна була
твоя смерть? Утім, безглаздо і те,
що й життя твоє нікому не було
потрібним... Ти був славний хлопець,
наївний і чесний, а таким
жити нелегко, таких світ не береже...
Ти прийшов і пішов, а світ,
цей жорстокий і безглаздий світ,
залишився... І нічого ти в ньому не змінив
своєю присутністю...
Всі тебе мали за дивака, тебе ніхто не розумів,
над тобою насміхалися...
Так, ми були жорстокі до тебе, ми...
І нам було, є і буде місце у цьому світі,
бо ми його виродки, бо ми від плоті
і крові його... А ти був йому чужий,
і тому він знищив тебе...